

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΗΣΣΟΥ ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Κοινωνικές Διακρίσεις, Μετανάστευση, Ιδιότητα του Πολίτη

***Εποπτευόμενα Διαμερίσματα και Διαβίωση Ασυνόδευτων
Ανηλίκων Προσφύγων***

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αναστάσιος Κοντοκώστας

Επιβλέπων Καθηγητής: Σπυριδάκης Εμμανουήλ

Μέλη Επιτροπής: Παπαθεοδώρου Θεόδωρος, Φεφές Μιχάλης

Κόρινθος, 2023

Στην Κλαίρη

Για το ταξίδι που ξεκίνησε Απόγευμα Σαββάτου

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της διπλωματικής εργασίας, που σηματοδοτεί και το τέλος αυτού του κύκλου των μεταπτυχιακών μου σπουδών, θα ήθελα αρχικά να ευχαριστήσω όλες τις καθηγήτριες και όλους τους καθηγητές μου, όλες τις συμφοιτήτριες και όλους τους συμφοιτητές μου, που συμπορεύτηκαν μαζί μου σε αυτό το γεμάτο γνώση και περιπέτειες ταξίδι.

Η εργασία αυτή δε θα μπορούσε να έχει ολοκληρωθεί χωρίς την συμμετοχή των νεαρών προσφύγων. Παρά τις δυσκολίες και τα άγχη με τα οποία αναμετρώνται καθημερινά, δέχτηκαν με χαρά να πάρουν μέρος και μου επέτρεψαν να εισβάλλω για σύντομο χρονικό διάστημα στη ζωή τους.

Επίσης, ευχαριστώ θερμά τον επιβλέποντα Καθηγητή κ. Εμμανουήλ Σπυριδάκη για την πολύτιμη καθοδήγηση, την εμπιστοσύνη και την εκτίμηση που μου έδειξε.

Τέλος, ευχαριστώ την οικογένειά μου για την υπομονή και για την έμπρακτη υποστήριξή τους κατά τη διάρκεια αυτών των δύο χρόνων· δε θα είχα καταφέρει να φτάσω ως εδώ χωρίς τη σύζυγό μου Κλαίρη και τα δυο μου παιδιά, την Ηλέκτρα και την Ίριδα.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι να εξεταστούν οι εμπειρίες των ασυνόδευτων ανηλίκων στα εποπτευόμενα διαμερίσματα ημιαυτόνομης διαβίωσης, προκειμένου να αξιολογηθεί η εναλλακτική αυτή μορφή στέγασης, αναφορικά με την συμβολή της στην ψυχοκοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη, αλλά και στην κοινωνική ενσωμάτωση των αα στη χώρα υποδοχής. Στην έρευνα συμμετείχαν 5 ωφελούμενοι του προγράμματος SIL (Semi-independent living) της ΜΚΟ PRAKSIS που υπήρξαν αα πριν την ενηλικίωσή τους και διέμεναν σε εποπτευόμενα διαμερίσματα στην Αθήνα. Η μέθοδος συλλογής δεδομένων που χρησιμοποιήθηκε ήταν η ημιδομημένη συνέντευξη και η επεξεργασία του υλικού έγινε με θεματική ανάλυση. Στα συμπεράσματα της έρευνας βρέθηκε ότι το συγκεκριμένο πρόγραμμα προσφέρει ένα ασφαλές και σταθερό περιβάλλον κατάλληλο για την εκμάθηση δεξιοτήτων διαβίωσης και κοινωνικοποίησης, που κρίνονται απαραίτητες για την αυτενέργεια και τη μετέπειτα ανεξαρτησία. Από την άλλη μεριά όμως, η απουσία μεταβατικού σταδίου μετά την ενηλικίωση, οδηγεί τους πρόσφυγες σε πολλές περιπτώσεις, να επανέρθουν στην αρχική κατάσταση ανασφάλειας και να βιώσουν ένα είδος νέας απώλειας.

Λέξεις- Κλειδιά

Ασυνόδευτοι Ανήλικοι, Εποπτευόμενα διαμερίσματα, Ημιαυτόνομη διαβίωση, Κοινωνική Ενσωμάτωση.

ABSTRACT

The aim of this thesis is to examine the experiences of unaccompanied minors in supervised semi-independent living apartments, in order to evaluate this alternative form of housing, with regard to its contribution to their psychosocial and emotional development, as well as to their social integration in the host country. Five beneficiaries of the SIL (Semi-independent living) programme of the NGO PRAKSIS, who were unaccompanied before they reached adulthood and were living in supervised apartments in Athens, participated in the research. The data collection method used was a semi-structured interview and the material was processed by thematic analysis. The research conclusions found that this programme offers a safe and stable environment suitable for learning living and socialisation skills, which are considered necessary for self-help and subsequent independence. On the other hand, the absence of a transitional stage after adulthood leads refugees in many cases to return to the initial state of insecurity and to experience a kind of new loss.

Keywords

Unaccompanied Minors, Supervised Apartments, Semi Independent Living, Social Integration

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	4
ABSTRACT	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	8
ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ : ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ.....	11
1. ΑΣΥΝΟΔΕΥΤΟΙ ΑΝΗΛΙΚΟΙ	11
1.1 Ορισμός Ασυνόδευτων Ανήλικων.....	11
1.2 Λόγοι φυγής	12
1.3 Αιτών άσυλο -Πρόσφυγας ασυνόδευτος ανήλικος (αα)	14
1.4 Μετα-μεταναστατευτικοί παράγοντες κινδύνου.....	14
1.5 Πληθυσμός αα στην Ελλάδα.....	16
2. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ.....	19
2.1 Νομοθετικό Πλαίσιο.....	19
2.1.1 Βασικές Αρχές.....	19
2.2. Πρακτικές μεταναστευτικής πολιτικής.....	20
2.2.1 Ειδική Γραμματεία Προστασίας Ασυνόδευτων Ανηλίκων	22
2.2.2 Εφαρμογές και Προγράμματα ΕΓΠΑΑ	24
2.2.3 Προκλήσεις ΕΓΠΑΑ.....	25
2.2.4 Εποπτευόμενα Διαμερίσματα Ημιαυτόνομης Διαβίωσης (SIL).....	30
3. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ	33
4. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ	36
4. 1 Εμπειρικές έρευνες	36
4. 2 Αναγκαιότητα και σημασία της έρευνας – Ερευνητικά ερωτήματα.....	39
ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ	43
5. ΜΕΘΟΔΟΣ.....	43
5.1 Επιλογή και τεκμηρίωση της ερευνητικής μεθόδου	43
5.2 Συμμετέχοντες	44
5.3 Εργαλείο.....	45
5.4 Η ερευνητική διαδικασία	48
5.5 Μέθοδος Ανάλυσης των δεδομένων.....	48
5.6 Αξιοπιστία και εγκυρότητα	49
5.7 Περιορισμοί της έρευνας.....	51
6. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	52
6.1 Πολυπολιτισμική «Οικογένεια»	53

6.2 Νέα Ταυτότητα	57
6.3 Νέα Απώλεια	64
6.4 Σύνοψη αποτελεσμάτων	70
7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	71
7.1 Συζήτηση αποτελεσμάτων	71
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	85
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	93

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ένας από τους βασικούς στόχους της μεταναστευτικής πολιτικής είναι η δημιουργία απαραίτητων και ικανών συνθηκών κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών και προσφύγων στην κοινότητα υποδοχής τους. Η εφαρμογή της πολιτικής αυτής δημιουργεί τις αναγκαίες προϋποθέσεις σύγκλισης σε τυπικό και νομικό πλαίσιο του μεταναστευτικού πληθυσμού με την κοινωνία υποδοχής (Μπαγκαβός & Παπαδοπούλου, 2006). Πολύ περισσότερο δε, επηρεάζει και διαμορφώνει την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των ασυνόδευτων ανηλίκων (αα), ομάδας ιδιαίτερων χαρακτηριστικών, και αποτελεί εν δυνάμει καθοριστικό παράγοντα για την ολόπλευρη ενσωμάτωσή τους (Σεφερίδης, 2010).

Μέχρι πρόσφατα, η εγχώρια μεταναστευτική πολιτική ακολουθούσε αναποτελεσματικές και ανεπιτυχείς πρακτικές, όπως αυτήν της προστατευτικής φύλαξης για τη διαβίωση των αα. Μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις και παρά το γεγονός ότι η Ελλάδα αποτελεί μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης, καταδικάστηκε για τη μη συμμόρφωσή της προς τα πρωτόκολλα και οδηγήθηκε στην κατάργηση της συγκεκριμένης πρακτικής τον Δεκέμβριο του 2020. Έκτοτε, συστήθηκε η Ειδική Γραμματεία Προστασίας Ασυνόδευτων Ανηλίκων (ΕΓΠΑΑ) του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου, η οποία αποτελεί την αρμόδια αρχή για την προστασία, επιτροπεία και στέγαση των αα (Ν.4960/2022). Η δημιουργία της ΕΓΠΑΑ επέτρεψε μία περισσότερο κεντρική, ολιστική προσέγγιση για την προστασία και διαβίωση των αα. Βασικό μέλημα της νέας, μεταναστευτικής πολιτικής είναι να δημιουργεί και να υλοποιεί βιώσιμες λύσεις για τους αα δημιουργώντας παράλληλα προϋποθέσεις, όχι μόνο για την ομαλή ενσωμάτωση τους στην Ελλάδα ως χώρα υποδοχής, αλλά και για την ολόπλευρη ανάπτυξη τους ως άτομα και πολίτες. Για το σκοπό αυτό, μία από τις πρακτικές που εφαρμόζει είναι η διαμονή τους σε εποπτευόμενα διαμερίσματα ημιαυτόνομης διαβίωσης, μια εναλλακτική μορφή στέγασης και αποϊδρυματοποίησης (ό.π.). Στα διαμερίσματα οι αα τελούν υπό το καθεστώς της επιτροπείας, δηλαδή της εποπτείας τους από εισαγγελική αρχή, κοινωνικούς επιστήμονες και φροντιστές, προκειμένου να διαβιούν σε συνθήκες που συμμορφώνονται με τις διεθνείς συμβάσεις και χάρτες δικαιωμάτων. Επιπροσθέτως, διευκολύνουν την ψυχοκοινωνική και συναισθηματική τους ανάπτυξη, οδηγώντας τους ομαλότερα στην ενηλικίωση και αυτονόμησή τους

(Υ.Α. 138529/2023). Σε ποιον βαθμό, ωστόσο, επιτυγχάνεται αυτό κατά τη διαμονή των αα στο πρόγραμμα της εποπτευόμενης διαβίωσης και σε ποιο βαθμό είναι δυνατόν να αξιοποιούν οι αα στην ενήλικη ζωή τους τα οφέλη που απεκόμισαν από το πρόγραμμα;

Στη βάση αυτού του προβληματισμού, φάνηκε ενδιαφέρον στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας, να εξεταστούν οι εμπειρίες των αα στα εποπτευόμενα διαμερίσματα, προκειμένου να αξιολογηθεί η εναλλακτική αυτή μορφή διαβίωσης αναφορικά με την συμβολή της στην ψυχοκοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των αα, αλλά και στην κοινωνική ενσωμάτωσή τους στη χώρα υποδοχής.

Για την επίτευξη του στόχου αυτού κρίθηκε σκόπιμο η εργασία να δομηθεί σε δύο μέρη: σε θεωρητικό και ερευνητικό. Στο πρώτο μέρος, παρουσιάζονται αρχικά, το θεωρητικό πλαίσιο, το οποίο οδήγησε στην ανάγκη διερεύνησης του θέματος. Συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο, αναφέρονται οι ορισμοί και έννοιες που σχετίζονται με την ευάλωτη ομάδα των αα, οι λόγοι φυγής τους από τις χώρες προέλευσης και οι μετα-μεταναστευτικοί παράγοντες κινδύνου. Ακολούθως, παρουσιάζονται επικαιροποιημένα, στατιστικά στοιχεία του 2023 που αφορούν τον σημερινό πληθυσμό των αα και την κατανομή τους σε δομές στέγασης. Στο δεύτερο κεφάλαιο, επιχειρείται μία σύντομη παρουσίαση των αδυναμιών του προηγούμενου νομικού πλαισίου, που οδήγησαν στην κατάργησή του και στη δημιουργία νέων πρακτικών μεταναστευτικής πολιτικής, στην οποία εντάσσονται τα εποπτευόμενα διαμερίσματα. Αναπτύσσεται το πλαίσιο του προγράμματος διαμερισμάτων ημιαυτόνομης διαβίωσης και αναδεικνύεται η αναγκαιότητα πλαισίων δυναμικής υποστήριξης, όπως και η αναγκαιότητα διερεύνησης και αξιολόγησής τους. Στο τρίτο κεφάλαιο επιχειρείται να προσεγγιστεί η έννοια της κοινωνικής ενσωμάτωσης μέσα από θεωρητικές και ερευνητικές μελέτες. Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο του θεωρητικού μέρους παρατίθενται σχετικές εμπειρικές μελέτες, που αφορούν τις συνθήκες διαβίωσης σε εποπτευόμενα διαμερίσματα και τον βαθμό κοινωνικής ενσωμάτωσης των αα που επιτυγχάνουν. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την παράθεση των επιμέρους ερευνητικών στόχων και ερωτημάτων της παρούσας έρευνας.

Το δεύτερο μέρος της εργασίας, το ερευνητικό, ξεκινάει με το πέμπτο κεφάλαιο, όπου παρουσιάζονται η επιλογή και η τεκμηρίωση της ερευνητικής μεθόδου και

συγκεκριμένα της ποιοτικής. Ακολούθως, παρατίθενται στοιχεία των συμμετεχόντων καθώς και η μέθοδος συλλογής των δεδομένων. Παρουσιάζεται η ερευνητική διαδικασία, η μέθοδος ανάλυσης δεδομένων και ζητήματα που αφορούν στην αξιοπιστία και εγκυρότητα της έρευνας. Τέλος, επισημαίνονται οι περιορισμοί που προκύπτουν από την επιλογή της ερευνητικής μεθόδου, το δείγμα και τη διαδικασία συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων. Στο έκτο κεφάλαιο παρατίθενται αναλυτικά τα αποτελέσματα, ενώ στο έβδομο επιχειρείται η συζήτηση των ευρημάτων συνδυαστικά με τη βιβλιογραφική και ερευνητική ανασκόπηση. Καταλήγοντας, διατυπώνονται προτάσεις που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν σε σχετικές μελλοντικές έρευνες.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ : ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ

1. ΑΣΥΝΟΔΕΥΤΟΙ ΑΝΗΛΙΚΟΙ

1.1 Ορισμός Ασυνόδευτων Ανήλικων

Σύμφωνα με τη Διακήρυξη για τα δικαιώματα του παιδιού (1989) και την Κύρωσή της, με τον νόμο 2101/1992, ως παιδί ορίζεται κάθε ανθρώπινο ον μικρότερο της ηλικίας των 18 ετών, εκτός κι αν η ισχύουσα νομοθεσία για το παιδί ορίζει την ενηλικίωση του νωρίτερα του έτους αυτού. Μάλιστα, τα παιδιά εντάσσονται στις ευάλωτες ομάδες, ειδικότερα εκείνα που εξωθούνται από βίαιους ή μη παράγοντες να εγκαταλείψουν τη χώρα καταγωγής και διαβίωσης τους, ως μετανάστες, πρόσφυγες ή αιτούντα άσυλο. Ως εκ τούτου, στην περίπτωση αυτή που ταξιδεύουν χωρίς τη συνοδεία γονέων ή κηδεμόνων ή άλλων ενήλικων φροντιστών χαρακτηρίζονται ως «ασυνόδευτα παιδιά» ή «ασυνόδευτα ανήλικα» (αα). Επιπροσθέτως, σύμφωνα με την οδηγία 2004/81 της Ευρωπαϊκής Ένωσης «ασυνόδευτοι ανήλικοι» χαρακτηρίζονται άτομα ηλικίας κάτω των 18 ετών που προέρχονται από τρίτες χώρες και καταφτάνουν σε εδάφη των ευρωπαϊκών κρατών μελών χωρίς τη συνοδεία υπεύθυνου ενήλικα φροντιστή δια νόμου ή εθίμου. Παρόμοια διατύπωση ακολουθεί και η σχετική Ελληνική νομοθεσία κατά την οποία και σύμφωνα με τον πρόσφατα ψηφισμένο νόμο 4939/2022, ως «ασυνόδευτος ανήλικος» ορίζεται ο κάθε ανήλικος που καταφτάνει στην ελληνική επικράτεια και δεν συνοδεύεται από ενήλικο άτομο που ασκεί την γονική μέριμνα ή επιμέλεια ή φροντίδα σύμφωνα με το Ελληνικό Δίκαιο, ενώ εκτείνεται χρονικά για το διάστημα που παραμένει χωρίς την επίβλεψη κατάλληλου νομικά προσώπου. Στην περίπτωση των αα εντάσσονται και όσα ανήλικα εγκαταλείπονται, παραμελούνται ή κακοποιούνται από γονείς κατά την είσοδο τους στην Ελληνική επικράτεια, αλλά και οι χωρισμένοι ανήλικοι, δηλαδή όσοι καταφτάνουν χωρίς ασκούντες κατά την ελληνική νομοθεσία τη γονική μέριμνα, αλλά συμβαίνει να συνοδεύονται από ενήλικους συγγενείς στους οποίους έχει ανατεθεί ο ρόλος του φροντιστή από γονείς. Οι περιπτώσεις των ανήλικων αυτών αναφέρονται στη διεθνή βιβλιογραφία ως Unaccompanied and Separated Children (UASC).

Άλλα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, εκτός από την ηλικία, που δύνανται να εντάξουν τους αα σε επιπρόσθετη ευάλωτη ομάδα, σχετίζονται με παράγοντες όπως το φύλο,

θηρσκευτικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, περίοδος αστεγίας, χρήση ουσιών. Ακόμη, η απώλεια συγγενικού προσώπου θυμάτων ναυαγίου, όπως γονείς και αδέρφια, η ύπαρξη νοητικής ή σωματικής αναπηρίας, εγκυμοσύνης, η έκθεση σε παντός είδους μορφές σεξουαλικής, σωματικής και ψυχολογικής βίας, όπως βιασμός, βασανιστήρια, ακρωτηριασμός γεννητικών οργάνων, αλλά και η εμπορία ανθρώπων σε συγγενικά τους πρόσωπα, αποτελούν παράγοντες επιπρόσθετης ευαλωτότητας σύμφωνα με την εγχώρια νομοθεσία (Ν.4939/ 2022, άρθρο 1, παρ. λγ).

1.2 Λόγοι φυγής

Οι προαναφερθέντες παράγοντες αποτελούν και λόγους φυγής για τα ίδια τα αα. Συχνά αποτελούν θύματα σεξουαλικής εμπορίας ή οικονομικής εκμετάλλευσης, θύματα κακοποίησης εντός του οικογενειακού τους περιβάλλοντος, θύματα διακρίσεων και κακοποιήσεων που σχετίζονται με το φύλο τους, θύματα πολεμικών συρράξεων, ένοπλων επιθέσεων, θύματα εξαναγκασμένης εμπλοκής σε στρατιωτικά σώματα, εξαναγκασμένου γάμου, θύματα διώξεων, ακρωτηριασμών. Είναι φανερό ότι οι λόγοι αυτοί αποτελούν παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και οδηγούν τα ανήλικα στην εγκατάλειψη του περιβάλλοντος τους και της χώρας καταγωγής τους και στην αναζήτηση ευκαιριών επιβίωσης και βελτίωσης συνθηκών ζωής (Πανταζής, 2015). Σε άλλες περιπτώσεις, ανήλικα που καταφτάνουν στην Ευρώπη αναζητούν την επανένωση τους με μέλη της οικογένειάς τους που έχουν προηγηθεί ως μετανάστες ή πρόσφυγες, μία διαδικασία που απαιτεί απαραίτητες νομικές ενέργειες και εύλογο χρονικό διάστημα. Επιπρόσθετα, αα που διέρχονται μία Ευρωπαϊκή χώρα με προορισμό άλλη χώρα, μπορεί να αποτελούν πολίτες μίας Ευρωπαϊκής χώρας ή να μετέχουν προγράμματος μετεγκατάστασης από τρίτες χώρες και να αναζητούν άδεια διαμονής. Ειδικά για τα αα που διέρχονται μία χώρα προκειμένου να επανενωθούν με την οικογένειά τους ή απλώς να καταλήξουν σε κάποια άλλη χώρα, γνωστά με τον αγγλικό όρο “children on the move” δηλαδή παιδιά εν κινήσει, οι παράγοντες κινδύνου συνεχίζουν να τα συνοδεύουν. Πρόκειται για παιδιά ευάλωτα και εκτεθειμένα σε διάφορες μορφές κακοποίησης και εκμετάλλευσης, ακόμη κι αν δεν τις έχουν ήδη υποστεί από το περιβάλλον που προέρχονται. Διερχόμενα προσπαθώντας να φτάσουν στη χώρα προορισμού, διαδικασία η οποία μπορεί να διαρκέσει μήνες ή και χρόνια, όπως αναφέρει μία Βρετανική μελέτη σε δείγμα 150 Αφγανών (Mougne, 2010), αποφεύγουν να ταυτοποιηθούν και να συμπεριληφθούν σε

δομές, μηχανισμούς προστασίας και νόμιμου εγχώριου πλαισίου. Ως εκ τούτου, εκτίθενται σε περαιτέρω επισφαλείς συνθήκες, όπως είναι η σωματεμπορία, η σεξουαλική κακοποίηση, κυρίως διότι μεταφέρονται παράνομα από διακινητές διασχίζοντας σύνορα και χώρες σε ακατάλληλες συνθήκες. Έχουν καταγραφεί στοιχεία για μετακίνηση μέσα σε τρύπιες βάρκες, σε φορτηγά εμπορευμάτων, σε πορτ-μπαγκάζ αυτοκινήτων και στοιχεία για διαμονή σε καταλύματα κακών συνθηκών υγιεινής, σε δάση, στοιχεία που περιγράφουν ακραίες συνθήκες πρόκλησης της σωματικής και ψυχικής τους ακεραιότητας (Καραδήμα, Παπαντωνίου, Χρυσομάλλης, 2012).

Η έλλειψη ασφάλειας και σταθερότητας, η διαρκής αλλαγή περιβάλλοντος και καθημερινών συνηθειών, οι συνθήκες εγκλεισμού ή αστεγίας, ο ταραχώδης ύπνος, η κακοποίηση από διακινητές ή/και από υπαλλήλους αρχών, οι συνθήκες στέρησης, αλλά και απώλειας δικών τους φίλων αα αποτελούν παράγοντες που αυξάνουν τη δημιουργία δυσλειτουργιών, νοσημάτων και ανικανότητας στους αα όπως περιγράφουν οι Ahearn και Athley και επισημαίνεται στον Bora (2010). Παρόμοιες συνθήκες σχετικά με την ευαλωτότητα και το προφίλ των αα περιγράφονται και από την έρευνα ομάδας Street της ΜΚΟ ΑΡΣΙΣ, όπου και εντοπίστηκαν παιδιά ηλικίας 11-14, μια ηλικιακή ομάδα που ανέρχεται σε ποσοστό 15% επί του μεταναστευτικού πληθυσμού (The Press Project, 2021).

Αποθαρρυντικά και δυσοίωνα είναι και τα όσα δήλωσε ο επικεφαλής της Europol το 2015 για περίπου 10.000 εξαφανισμένα αα, τα οποία μάλιστα, ενώ αρχικά είχαν καταγραφεί με την είσοδο τους σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στην πορεία δεν κατέστη δυνατή η προσπάθεια να εντοπιστούν, αυξάνοντας έτσι τις υποψίες για πιθανή διακίνηση και εκμετάλλευση τους από οργανώσεις σωματεμπορίας και εμπορίας οργάνων (Townsend, 2016). Αλλά και τα στοιχεία που αντλούνται από την έρευνα του Guardian σε συνεργασία με την ομάδα Lost in Europe για το χρονικό διάστημα μεταξύ του Ιανουαρίου 2018 έως και τον Δεκέμβριο 2020 στις 26 χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και στις Μολδαβία, Νορβηγία, Ελβετία και Βρετανία, αποκαλύπτουν ότι τα εξαφανισμένα αα ανέρχονται στα 18.292 (Einash, Homolova, 2021). Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά περίπου το 90% είναι αγόρια και περίπου 1 στα 6 παιδιά είναι ηλικίας μικρότερης των 15 ετών. Μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις

συλλογής των στοιχείων, υπήρξαν αντιφάσεις ή ελλείψεις στις πληροφορίες, γεγονός που υποδηλώνει ότι ο πληθυσμός των εξαφανισμένων, πιθανόν να ξεπερνάει τον προαναφερθέντα καταγεγραμμένο αριθμό.

Ωστόσο, κυρίαρχες περιπτώσεις είναι εκείνες των ασυνόδευτων που ζητούν προστασία, δηλαδή άσυλο, επικουρική προστασία, ανθρωπιστικό καθεστώς και των ασυνόδευτων που ζητούν επανένωση ως συγγενείς μεταναστών ή προσφύγων (Σπυροπούλου, 2016).

1.3 Αιτών άσυλο -Πρόσφυγας ασυνόδευτος ανήλικος (αα)

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να διευκρινιστεί ποιος αα χαρακτηρίζεται ως «αιτών άσυλο». Ο «αιτών άσυλο» ή «αιτών διεθνή προστασία» ή «αιτών» ορίζεται εκείνος που δηλώνει προφορικά ή εγγράφως στα σημεία εσόδου της επικράτειας ή και εντός της στις αρχές, ότι αιτείται άσυλο ή επικουρική προστασία στη χώρα εισόδου ή αιτείται τη μη απέλαση του προς χώρες από τις οποίες διώκεται λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, πολιτικών πεποιθήσεων ή συμμετοχής του σε ομάδα με ιδιαίτερα κοινωνικά χαρακτηριστικά ή κινδυνεύει να υποστεί σωματική ή/και ψυχική βλάβη σύμφωνα με τη Συνθήκη της Γενεύης και του σχετικού Ελληνικού Κώδικα (Ν.4939/2022). Επιπλέον, «αιτών ασύλου» θεωρείται και εκείνος ο πολίτης τρίτης χώρας που υπέβαλλε αίτηση διεθνούς προστασίας σε άλλη χώρα μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως προβλέπεται και εφαρμόζεται από τον Κανονισμό 604/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου και συγκεκριμένα από την 26^η Ιουνίου 2013. Οι προαναφερθέντες διοικητικοί λόγοι αποτελούν και βάση χαρακτηρισμού ενός υπηκόου τρίτης χώρας ως «πρόσφυγα», καθώς καθιστούν αδύνατη την παραμονή του στη χώρα καταγωγής ή προέλευσης από χώρα προηγούμενης διαμονής του, λόγω πιθανής προσβολής της σωματικής ακεραιότητας του και απώλειας της ζωής του.

1.4 Μετα-μεταναστατευτικοί παράγοντες κινδύνου

Όπως γίνεται αντιληπτό, ο αιτών άσυλο πέρα από την αγωνία για την έκβαση της αίτησής του, έρχεται αντιμέτωπος και με μία σειρά διαφορετικών άλλων προκλήσεων που είναι γνωστές στη βιβλιογραφία ως μετα-μεταναστατευτικοί παράγοντες κινδύνου. Ειδικότερα, όπως είναι φυσικό οι παράγοντες αυτοί σχετίζονται με την ένταξη του

στη χώρα υποδοχής, η οποία αποτελεί ένα άγνωστο περιβάλλον διαφορετικού πολιτισμικού υπόβαθρου, νομικού και κοινωνικοοικονομικού πλαισίου (Boga, 2010).

Όπως επισημαίνουν οι Δημουλάς και Παπαδοπούλου (2004) πρόκειται για μία διαρκή, απαιτητική και στρεσογόνα διαδικασία, που βασίζεται στην ικανότητα του μετανάστη να αλληλεπιδρά με το νέο περιβάλλον και να συμβιώνει με τα ήδη υπάρχοντα μέλη σε αυτό, με έναν αρμονικό τρόπο, που θα του επιτρέψει την ομαλή κοινωνικοποίηση του και την αποδοχή του από τα μέλη αυτά. Αν η διαδικασία δεν είναι επιτυχής, τότε ο μετανάστης περιθωριοποιείται και η ένταξή του καθίσταται προβληματική έως και ανεπιτυχής. Ειδικότερα, παράγοντες που επενεργούν στη διαδικασία αυτή σχετίζονται με μία σειρά απωλειών που έχει βιώσει ο μετανάστης στην πορεία της ζωής του, αλλά και με το ίδιο το γεγονός ότι βρίσκεται σε ένα ξένο προς την ταυτότητα του περιβάλλον. Από την Έκθεση Υπηρεσίας 11600 ειδικά για αα, επισημαίνεται ότι η απώλεια του ανήκειν, των συνηθειών, και εθίμων μίας κοινότητας φορτίζουν αρνητικά τον μετανάστη (Αραπάκος, 2016). Ακόμη, η απώλεια γλώσσας και πολιτισμού, κοινωνικού στάτους, συγγενικού και κοινωνικού δικτύου, διαταράσσουν την ψυχική του κατάσταση και αρκετές φορές εκδηλώνονται με ψυχικές και συμπεριφορικές διαταραχές (Σαραντίδης, 2008). Πρόκειται για ένα πολιτισμικό σοκ που όμως δεν βιώνεται με την ίδια ένταση από όλους τους μετανάστες (Θεοδωράκης, 2008).

Πιο συγκεκριμένα, ιδιαίτερα για τους αα η διαδικασία αυτή αποτελεί μία έντονη αγχωτική συνθήκη. Συχνά επιβαρύνονται ψυχικά με αισθήματα ντροπής για τη διαφορετικότητά τους, ενοχής για όσους άφησαν στη χώρα προέλευσης και βάρους να τους ενισχύσουν καθώς αυτοί έτυχαν μίας άλλης ευκαιρίας. Θλίψη και πόνο για τους φυσικούς φροντιστές που έχασαν και ανάγκη για αποδοχή (Hartwell, 2011). Χωρίς φυσικούς φροντιστές και άρα χωρίς γονικά πρότυπα καθοδήγησης, δυσκολεύονται να συνάψουν νέες σχέσεις και να καλλιεργήσουν υποστηρικτικά δίκτυα, ειδικά όταν τοποθετούνται σε δομές και κέντρα προστασίας στην χώρα υποδοχής ή μεταφέρονται διαρκώς σε διαφορετικά κέντρα εντός της χώρας, υπογραμμίζει ο Chase (2013) και αναφέρεται στους Jensen et al (2014). Οι δυσκολίες αυτές, παράλληλα, με την έλλειψη επαρκούς εκπαίδευσης, τη μη πρόσβαση σε υπηρεσίες, την αναμονή της έκβασης της αίτησης τους για άσυλο ή σε περίπτωση αρνητικού αποτελέσματος ο αναγκαστικός τους επαναπατρισμός, εντείνουν την

ευαλωτότητα τους, καθώς προκαλούν ψυχοσυναισθηματική ανασφάλεια, κοινωνική και νομική αβεβαιότητα (Wiegersma, Stellinga-Boelen, Reihneveld, 2011).

Ιδιαίτερα σε χώρες υποδοχής με αναποτελεσματική μεταναστευτική πολιτική, ελλιπές σύστημα και δομές, ο αα βιώνει μία διαρκή αγωνία, παραίτηση και απόσυρση από διαδικασίες που θα του επέτρεπαν μία ομαλοποιημένη μετάβαση και μακροπρόθεσμα μία επιτυχημένη ένταξη στο κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο της χώρας υποδοχής. Στρεσογόνες συνθήκες αποτελούν οι διαρκείς μετακινήσεις, η έλλειψη σταθερής διαμονής (Vervliet et al., 2014) όπως επίσης και η έλλειψη διερμηνείας στις δομές αποτελούν εμπόδιο και δυσκολία στην επικοινωνία (Farmakoroulou et al., 2017). Ο αα αντιμετωπίζει δυσκολίες προσαρμογής στα διαρκώς νέα περιβάλλοντα, στα οποία υποχρεώνεται να μετακινείται και δεν δύναται να διατηρήσει μία ρουτίνα (Van Es et al., 2019). Κατά συνέπεια, υιοθετεί μία παθητική στάση αδιαφορώντας για την εκμάθηση της νέας γλώσσας, για τη σχολική φοίτηση, για ψυχαγωγικές δράσεις που θα του προσέδιδαν ευκαιρίες κοινωνικοποίησης και εφόδια για την ενσωμάτωση του στο νέο περιβάλλον (Giannopoulou & Gill, 2019).

1.5 Πληθυσμός αα στην Ελλάδα

Στο σημείο αυτό παρατίθενται σύγχρονα ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά των αα στην Ελλάδα.

Από τον Ιανουάριο του 2016 έως και τον Ιανουάριο του 2023 έχουν καταγραφεί 44.920 παραπομπές αα, ενώ συγκεκριμένα για τον Ιανουάριο του 2023 ο πληθυσμός τους ανέρχεται στις 2.624 εκ των οποίων το 85% είναι αγόρια και το 15% κορίτσια. Μάλιστα, το 7% του πληθυσμού αυτού είναι ηλικίας κάτω των 14 ετών. Οι χώρες προέλευσης τους είναι κυρίως τρεις και συγκεκριμένα, Αφγανιστάν 25%, Πακιστάν 14% και Συρία 9%. Εκτιμάται ότι ο πληθυσμός των αγοριών είναι σημαντικά υψηλότερος συγκριτικά με τα κορίτσια, διότι τα αγόρια ενδέχεται να κινδυνεύσουν περισσότερο να εξαναγκαστούν να εμπλακούν σε εχθροπραξίες ή να καταλήξουν θύματα βίας. Επιπλέον, υποστηρίζεται ότι τα αγόρια είναι περισσότερο πιθανό να ολοκληρώσουν επιτυχώς το ταξίδι διαφυγής τους, ερχόμενα αντιμέτωπα με δυσμενείς συνθήκες και να καταλήξουν να προσφέρουν οικονομική ενίσχυση σε συγγενείς που

παρέμειναν στη χώρα προέλευσής τους. Αντίθετα, τα κορίτσια είναι πιθανόν να κακοποιηθούν και να αιχμαλωτιστούν, καθώς συχνά πέφτουν θύματα εμπορίας ή/και δουλείας (Hartwell, 2011). Οι μακροχρόνιες δομές στέγασης προσφέρουν 2.272 θέσεις, ενώ οι προσωρινές δομές στέγασης παρέχουν μόλις 240 θέσεις. Από τον αριθμό αυτό των διαθέσιμων θέσεων γίνεται κατανοητό ότι δεν επαρκούν για τη στέγαση και τη φροντίδα όλων των αα.

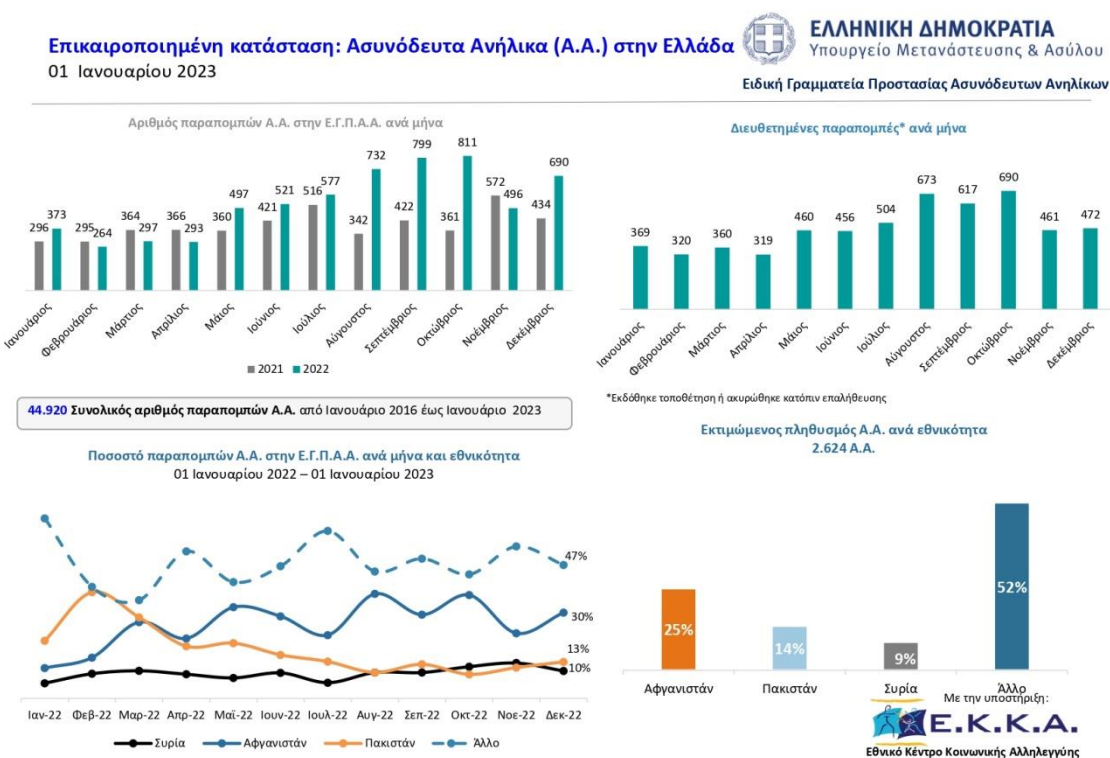
Εικόνα 1

Στατιστικός Πίνακας ΑΑ Φεβρουάριος 2022-Ιανουάριος 2023 Ε.Κ.Κ.Α.

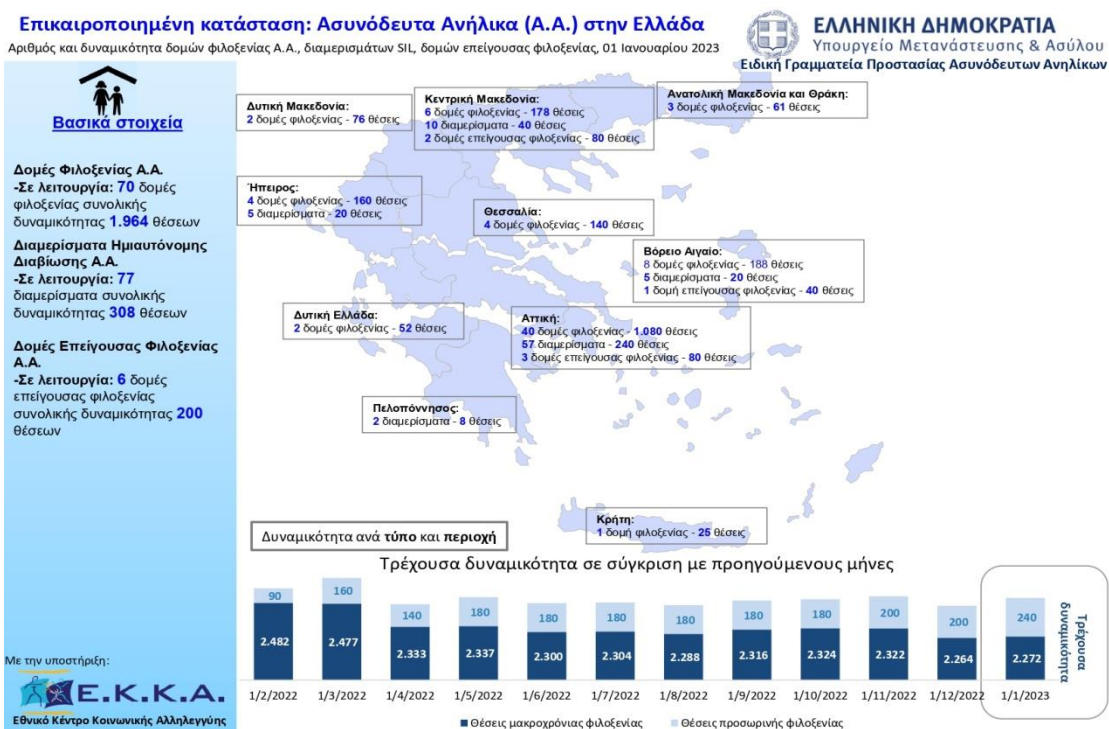

Εικόνα 2

Παραπομπές ΑΑ Ιανουάριος 2022-Ιανουάριος 2023 Ε.Κ.Κ.Α.

Εικόνα 3 Δομές Φιλοξενίας ΑΑ Ιανουάριος 2023 Ε.Κ.Κ.Α.

2. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Έχοντας παραθέσει τα στοιχεία που αφορούν την ιδιότητα, αλλά και την καθημερινότητα του αα και αιτούντα άσυλο, θεωρείται σκόπιμο στο σημείο αυτό να εξεταστεί τι προβλέπει τελικά η νομοθεσία σχετικά με τα δικαιώματα των ανηλίκων εντός της Ελληνικής επικράτειας και ποια είναι η μεταναστευτική πολιτική που ακολουθήθηκε.

2.1 Νομοθετικό Πλαίσιο

Στην Εθνική Νομοθεσία έχει ενσωματωθεί και οφείλει να εφαρμόζεται η Σύμβαση του ΟΗΕ για τα δικαιώματα του παιδιού. Εξάλλου, για το παιδί εντός της Ελληνικής επικράτειας ανεξάρτητα από το εθνικό πλαίσιο ή το νομικό καθεστώς, προβλέπεται η προστασία του (Σαράντου, Θεοδωροπούλου, 2019). Ως εκ τούτου, και σύμφωνα με τις βασικές αρχές της Διεθνής Σύμβασης των δικαιωμάτων του παιδιού (ΔΣΔΠ), αυτό θα πρέπει να τυγχάνει μεταχείρισης, η οποία στηρίζεται στην αρχή της μη διάκρισης, στην αρχή του βέλτιστου συμφέροντος και στη συμμετοχή (ΔΣΔΠ, 1989).

2.1.1 Βασικές Αρχές

Η αρχή της μη διάκρισης

Η αρχή της μη διάκρισης (άρθρο 2) ορίζει θέματα που άπτονται δικαιωμάτων ισόνομης μεταχείρισης. Έγγραφα εισόδου στη χώρα υποδοχής, διέλευσης στη χώρα, έγγραφα διαμονής επιδίδονται ανεξάρτητα από φυλή, χρώμα, φύλο, θρησκευτικές, πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις των παιδιών ή των φυσικών φροντιστών τους. Ανεξάρτητα από την εθνική, την κοινωνική τους καταγωγή, την περιουσία τους και τις αναπηρίες τους θα πρέπει να επιδέχονται ίσης μεταχείρισης (ό.π).

Η αρχή του βέλτιστου συμφέροντος

Αντίστοιχα, η αρχή του βέλτιστου συμφέροντος (άρθρο 3) για τα αα αποτελεί έργο που επιτελείται από διεπιστημονικό πλαίσιο αρμόδιων φορέων και στελεχώνεται από

εξειδικευμένους επιστήμονες, αλλά και σχετικούς με παιδιά εμπειρογνώμονες. Έργο του πλαισίου αυτού είναι να καθορίζει τι συνιστά εξατομικευμένο βέλτιστο συμφέρον του παιδιού, δηλαδή να λαμβάνει υπόψη και να συνυπολογίζει παράγοντες που αφορούν την κάθε περίπτωση ατομικά. Προς την επίτευξη του στόχου αυτού, οφείλει να μελετά παραμέτρους που σχετίζονται με την οικογενειακή κατάσταση του, το κοινωνικοοικονομικό του υπόβαθρο, την κατάσταση στη χώρα καταγωγής του, την πνευματική και σωματική του υγεία. Επιπλέον, να προλαμβάνει τυχόν κινδύνους, πιθανές ευπάθειες ή αναπηρίες σεβόμενο παράλληλα το φύλο, την ιθαγένεια, τις εθνικές, πολιτισμικές και γλωσσικές του καταβολές. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο δύναται να εξασφαλίζει το λεγόμενο βέλτιστο συμφέρον για το παιδί (ό.π).

Η αρχή της συμμετοχής

Λαμβάνοντας υπόψη τις απόψεις και τις επιθυμίες ενός ασυνόδευτου παιδιού επιτυγχάνεται η αρχή της συμμετοχής (άρθρο 12), η οποία αποτελεί και την απαραίτητη συνθήκη για την ισορροπημένη ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού. Για το λόγο αυτό είναι αναγκαίο να εξουδετερώνονται πολιτισμικά και γλωσσικά εμπόδια στην επικοινωνία. Είναι επίσης αναγκαίο να αισθάνονται ότι έχουν το δικαίωμα και να δύνανται άμεσης ακρόασης ή δια εκπροσώπου ή επιτρόπου από φορείς που αποφασίζουν για τη ζωή τους. Σύμφωνα με την αρχή της συμμετοχής είναι σημαντικό να εκφράζουν απορίες, ενστάσεις, ανησυχίες που σχετίζονται με θέματα ασφάλειας, φροντίδας, εκπαίδευσης, εποπτείας, επιμέλειας, υγείας και νομικής εκπροσώπησής τους. Η αρχή της συμμετοχής είναι ιδιαίτερος καθοριστική για την ενίσχυση της αυτοπεποίθησης και αυταξίας του αα (ό.π).

2.2. Πρακτικές μεταναστευτικής πολιτικής

Ακολούθως, θα εξεταστεί σε ποιο βαθμό εφαρμόστηκαν οι παραπάνω αρχές στην μεταναστευτική πολιτική.

Η Ελλάδα αποτελεί κράτος-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Συμβουλίου της Ευρώπης και ως εκ τούτου, οφείλει να διαμορφώνει τη μεταναστευτική της πολιτική σύμφωνα με τα πρωτόκολλα του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), σύμφωνα με τη Χάρτα Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και το Κοινό Ευρωπαϊκό Σύστημα Ασύλου.

Εντούτοις, υποθέσεις όπως Rahimi κατά Ελλάδα και Mohamad κατά Ελλάδα, που ήρθαν στο φως της δημοσιότητας, απέδειξαν τη δυσλειτουργία του μεταναστευτικού συστήματος και τη μη συμμόρφωση του με τα απαιτούμενα πρωτόκολλα και οδηγίες. Η καταδικαστική απόφαση εναντίον της Ελλάδας κάνει λόγο για απάνθρωπες και εξευτελιστικές συνθήκες κράτησης των αα αιτούντων παροχής διεθνούς προστασίας. Αναδείχτηκε έτσι το γεγονός, ότι οι ελλείψεις κατάλληλων δομών εξωθούσαν τους αα σε επικίνδυνες συνθήκες στέγασης και κατέληγαν σε αστυνομικά τμήματα προκειμένου να στεγαστούν. Το Διεθνές Παρατηρητήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΔΠΑΔ, 2015) ανακοίνωσε αναφορές και μαρτυρίες για απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση αα κατά την παραμονή τους στην Ελλάδα. Η πρακτική της προστατευτικής φύλαξης αποτελούσε ένα αναποτελεσματικό μέτρο προστασίας των ανηλίκων προκειμένου να αποφευχθούν φαινόμενα εκμετάλλευσης τους, υπό πιεστικές χρονικές συνθήκες ανθρωπιστικής κρίσης. Ωστόσο, δεν παρείχε την απαιτούμενη στεγαστική και νομική υποδομή να εξυπηρετεί τις ανάγκες των φιλοξενουμένων ανηλίκων. Μάλιστα, η Διεθνής Αμνηστία (2016) αποκαλύπτει ότι συνέπεια αυτών των συνθηκών διαβίωσης αποτέλεσε η ψευδής δήλωση ηλικίας εκ μέρους των ανηλίκων, προκειμένου να μην τύχουν κράτησης και να συνεχίσουν απρόσκοπτα το ταξίδι τους προς τις χώρες προορισμού τους, διακινδυνεύοντας με αυτόν τον τρόπο την έκθεση τους σε πολλαπλούς κινδύνους, οι οποίοι εκτέθηκαν αναλυτικά στην υποενότητα για τα παιδιά εν κινήσει (children on the move). Αλλά και από το Συνήγορο του Πολίτη (2018) καταγράφεται ότι η προστατευτική φύλαξη όπως ορίζεται στο άρθρο 118 του ΠΔ 141/1991 αποτελούσε κύρια πρακτική στέγασης παράλληλα με τα προαναχωρησιακά κέντρα κράτησης αλλοδαπών (ΠΡΟ.ΚΕ.ΚΑ).

Ανάλογες είναι και οι μαρτυρίες που έχουν καταγραφεί από δομές μακροχρόνιας διαμονής και πρόχειρους καταυλισμούς, όπως στη Μόρια και το Βαθύ, όπου ιδιαίτερα κατά την ανθρωπιστική κρίση το 2015 και τον πόλεμο στη Συρία, κατέλυσαν μεγάλοι προσφυγικοί πληθυσμοί αα για τους οποίους σε αρκετές περιπτώσεις δεν ακολουθήθηκαν οι απαιτούμενες διαδικασίες υποδοχής και ταυτοποίησής τους. Αποτέλεσμα ήταν η μη επίσημη καταγραφή τους από τις Αρχές στη χώρα και η άγνοια ύπαρξής τους. Μετά το 2015 δημιουργήθηκαν και άλλες δομές προσωρινής φιλοξενίας σε ξενοδοχεία και καταυλισμούς, ώστε να αποφευχθούν οι μεγάλες συγκεντρώσεις πληθυσμών αα στις προαναφερθείσες δομές κράτησης υπό

δυσμενείς συνθήκες. Κανένα από τα παραπάνω μέτρα της μεταναστευτικής πολιτικής, εντούτοις, δεν αντιμετώπισε αποτελεσματικά την υποδοχή και προστασία των αα, καθώς δεν διέθεταν την απαραίτητη οργάνωση, κεντρικό συντονισμό και σχεδιασμό, αλλά και όραμα. Ως εκ τούτου, η προστατευτική φύλαξη ως πρακτική οδηγήθηκε στην κατάργηση της με το Άρθρο 43 ν. 4760/2020, όπως υπερψηφίστηκε από το Ελληνικό Κοινοβούλιο.

2.2.1 Ειδική Γραμματεία Προστασίας Ασυνόδευτων Ανηλίκων

Την ίδια χρονιά και συγκεκριμένα τον Μάρτιο του 2020 ιδρύεται η Ειδική Γραμματεία Προστασίας Ασυνόδευτων Ανηλίκων (ΕΓΠΑΑ) με την παράγραφο 3 του άρθρου 1 του ΠΔ 18/2020 και λειτουργεί με βάση τα άρθρα 35 και 42 του Ν. 4622/2019, υπάγεται δε στις αρμοδιότητες του εκάστοτε Υφυπουργού Μετανάστευσης και Ασύλου.

Στόχος της ΕΓΠΑΑ είναι να υλοποιεί με σχεδιασμό και συντονισμό την εποπτεία της Εθνικής Στρατηγικής και άλλων πολιτικών πρακτικών και παρεμβάσεων, που αφορούν τόσο στην προστασία των αα, όσο και των ανηλίκων που είναι χωρισμένοι από την οικογένειά τους, υπηκόων τρίτων χωρών, που βρίσκονται στην Ελλάδα. Η σύσταση της ΕΓΠΑΑ ήρθε να ασκήσει έναν περισσότερο συγκεντρωτικό και συντονιστικό ρόλο στις ενέργειες που αφορούν στην κάλυψη των αναγκών, υποστήριξης και ασφάλειας των αα και να εποπτεύσει τις δομές που ασχολούνται με τη στέγαση και προστασία τους. Συγκεκριμένα, οι αρμοδιότητες της εντάσσονται σε τέσσερεις βασικούς άξονες όπως πρώτον, η διαχείριση αιτημάτων στέγασης και μετεγκατάστασης των αα, δεύτερον, η εποπτεία και αξιολόγηση των κέντρων φιλοξενίας και των εποπτευμένων διαμερισμάτων, τρίτον, ζητήματα κοινωνικής ένταξης και υποστήριξης των αα και τέλος η θεσμική προστασία τους.

Αναλυτικότερα, αναφορικά με τον πρώτο άξονα αρμοδιοτήτων δηλαδή τη διαχείριση αιτημάτων στέγασης και μετεγκατάστασης, συντονίζει κάθε ενέργεια που απαιτείται για την παραπομπή, συνοδεία και ένταξη αα σε κατάλληλου, κατά περίπτωση, ασφαλούς υποστηρικτικού πλαισίου φιλοξενίας. Διαχειρίζεται τα αιτήματα στέγασης, προτυποποιεί τα έγγραφα και τις διαδικασίες παραπομπής, δημιουργώντας έτσι έναν

ελεγχόμενο τρόπο καταγραφής. Επιπροσθέτως, συντονίζει οποιοσδήποτε ενέργειες και πρωτοβουλίες σχετίζονται με διακρατικά ή εθελοντικά προγράμματα και αφορούν στην μετεγκατάσταση των αα (N.4960, 2022).

Ο δεύτερος άξονας αρμοδιοτήτων εφαρμόζει έναν εναλλακτικό τρόπο στέγασης σχετικά με τη φιλοξενία των αα, καθώς πέρα από τα κέντρα φιλοξενίας υιοθετείται το μοντέλο των εποπτευόμενων διαμερισμάτων. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η ΕΓΠΑΑ διαμορφώνει τις προδιαγραφές, αλλά και ασκεί έλεγχο εφαρμογής λειτουργίας τους, τόσο στα κέντρα, όσο και στα εποπτευόμενα διαμερίσματα. Για τον έλεγχο αυτό και την αξιολόγηση λειτουργίας τους αναπτύσσει εργαλεία και μεθόδους που σαν στόχο έχουν να εξετάσουν την ποιότητα των προσφερομένων υπηρεσιών. Με σχετικές παρεμβάσεις και υποστήριξη στους προσφέροντες τις υπηρεσίες τους, στοχεύει στη βελτίωση του έργου, ενώ τηρεί και μητρώο για τα κέντρα και τα εποπτευόμενα διαμερίσματα (ό.π).

Στο πλαίσιο του τρίτου άξονα που αφορά σε ζητήματα κοινωνικής ένταξης και υποστήριξης, σχεδιάζονται, υλοποιούνται και αξιολογούνται κρατικά και μη προγράμματα κοινωνικοποίησης των αα. Συνεργάζεται με τους κατάλληλους φορείς προκειμένου να υποστηρίξει την αναζήτηση του αα σε θέματα όπως επανένωση με την οικογένειά του, εθελοντικό επαναπατρισμό, μετεγκατάσταση σε τρίτη χώρα. Παράλληλα, εργάζεται επάνω στην ενημέρωση και ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης σε θέματα που αφορούν τους αα (ό.π).

Ο τέταρτος και τελευταίος άξονας αρμοδιοτήτων είναι η θεσμική προστασία. Προς αυτή την κατεύθυνση συντονίζει κρατικούς και μη φορείς, δράσεις και υπηρεσίες που διαχειρίζονται ζητήματα όπως στέγαση, υγεία, εκπαίδευση και εργασία. Σχεδιάζει τον οδικό χάρτη του νομικού πλαισίου, τις διαδικασίες, οδηγίες και πρακτικές, αναφορικά με τους αα και εντοπίζει τα σημεία που χρήζουν παρέμβασης, αλλά και βελτίωσης. Εισηγείται νομοθετικά και διοικητικά μέτρα, αλλά και συνεδριάσεις, με σκοπό την παραγωγή λύσεων για την κοινωνική ένταξη των αα και συνεργάζεται με την κεντρική και τοπική αυτοδιοίκηση στοχεύοντας στην εφαρμογή της Εθνικής Στρατηγικής (ό.π).

2.2.2 Εφαρμογές και Προγράμματα ΕΓΠΑΑ

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε εφαρμογές των δράσεων της ΕΓΠΑΑ αναφορικά με τους στόχους που προαναφέρθηκαν.

Μέσα στο νέο πλαίσιο δράσεων της ΕΓΠΑΑ κατά το έτος 2020-2021 λειτούργησαν οι Ξενώνες Μετάβασης (Transit Hubs), δράση που αφορούσε στην μετεγκατάσταση των αα σε άλλα κράτη μέλη και για την οποία χρηματοδοτήθηκε τόσο από την Ελλάδα, όσο και από άλλα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΓΠΑΑ,2022).

Επιπλέον, δημιουργείται ο Εθνικός Μηχανισμός Επείγουσας Ανταπόκρισης (ΕΜΕΑ). Ο ΕΜΕΑ εντοπίζει και ταυτοποιεί τα αα και παρέχει μία ολιστική φροντίδα λαμβάνοντας υπόψη το βέλτιστο συμφέρον των αα, εξετάζοντάς τα ως προς τις ανάγκες, ικανότητες, επιθυμίες και ιδιαιτερότητες και συντάσσοντας εξατομικευμένο σχέδιο δράσης για τη φροντίδα τους (ό.π).

Ακόμη, συντονίζει τον Μηχανισμό Εντοπισμού και Παραπομπής (ΜΕΠ) που δημιουργήθηκε για όσους αα δεν έχουν καταγραφεί και άρα δεν έχουν ταυτοποιηθεί, και ζουν άστεγοι υπό επισφαλείς συνθήκες. Οι αα γίνονται αντιληπτοί κυρίως από τις οργανώσεις που δρουν στο πεδίο ή από την αστυνομία ή είναι πιθανό να αναζητήσουν κάποια κρατική υπηρεσία για φροντίδα μόνοι τους. Καθήκοντα του ΜΕΠ είναι πρώτον, ο συντονισμός των ενεργειών των ΜΚΟ, αλλά και όσων κρατικών υπηρεσιών ενεργούν για εντοπισμό και παρέμβαση. Δεύτερον, η σύνταξη και δημιουργία πρωτοκόλλων με πλήρη καταγραφή και διαφάνεια όλων των ενεργειών που απαιτούνται. Τρίτον, 24ωρη και 7ημερη λειτουργία τηλεφωνικής γραμμής με έδρα την ΕΓΠΑΑ για την αποδοχή αιτημάτων των αα, αλλά και ενημέρωση πολιτών σε περιπτώσεις εντοπισμού τους. Τέταρτον, παροχή εκπροσώπησης, συνοδείας και διερμηνείας των αα και τέλος ανατροφοδότηση, αξιολόγηση, καθοδήγηση και εκπαίδευση των εμπλεκόμενων φορέων (ό.π).

Καινοτόμα προγράμματα, όπως Protection for All Minors που παρέχουν χώρο υποδοχής με ενημέρωση και εξειδικευμένες υπηρεσίες, όπου οι αα που δεν επιθυμούν δομές φιλοξενίας, ενημερώνονται για εναλλακτικές λύσεις, όπως τις δομές επείγουσας φιλοξενίας και τα εποπτευόμενα διαμερίσματα και ανήκουν στις συντονισμένες ενέργειες και δράσεις που έχει υλοποιήσει ο ΕΜΕΑΑ. Σήμερα, στην

Αττική και στην Θεσσαλονίκη λειτουργούν 5 δομές επείγουσας φιλοξενίας ενώ στη Λέσβο μία, συνολικής χωρητικότητας 240 θέσεων. Στις δομές αυτές παρέχονται υπηρεσίες ψυχοκοινωνικής υποστήριξης, υγειονομικής περίθαλψης και κατάθεσης αιτήματος για διεθνή προστασία (ό.π).

2.2.3 Προκλήσεις ΕΓΠΑΑ

Τρεις προκλήσεις που έχει η ΕΓΠΑΑ να αντιμετωπίσει, είναι ο προσδιορισμός της ηλικίας των αα, το καθεστώς της επιτροπείας και η σχολική συμμετοχή των αα.

Ανηλικότητα

Αποτελεί βασικό προαπαιτούμενο προκειμένου ο αα να τύχει ολοκληρωμένης φροντίδας, να διαπιστωθεί η ανηλικότητα του. Αυτό συμβαίνει επειδή σε πολλές περιπτώσεις η έλλειψη έγκυρων εγγράφων ταυτοποίησης ή η ψευδής δήλωση ηλικίας, το καθιστούν δύσκολο να εξακριβωθεί η βιολογική ηλικία του νεοεισερχόμενου μετανάστη ή πρόσφυγα (EASO, 2014). Για το σκοπό αυτό διενεργείται μία διαδικασία σε τρία στάδια ώστε να εξασφαλιστεί ένα όσο το δυνατόν επιστημονικά ασφαλές σχετικό συμπέρασμα. Το πρώτο στάδιο, περιλαμβάνει την αξιολόγηση της φυσικής κατάστασης με κλινική εξέταση και λήψη ιστορικού με βάση τιμές αναφοράς ή σωματομετρικά δεδομένα. Το δεύτερο, αφορά στην ψυχοκοινωνική αξιολόγηση με ημιδομημένη συνέντευξη από εξειδικευμένους επιστήμονες, οι οποίοι διερευνούν το προσωπικό ιστορικό. Κατά το τρίτο στάδιο, διενεργούνται ιατρικές εξετάσεις, όπως ακτινογραφία του αριστερού καρπού για προσδιορισμό ηλικίας των οστών και οδοντιατρική ακτινογραφία για τον ίδιο σκοπό. Τα στάδια καλύπτονται προοδευτικά και εξαντλούνται στην περίπτωση που κάποιο δεν αποδειχθεί γόνιμο ή έγκυρο για την απόδοση ασφαλούς συμπεράσματος (ΚΥΑ, 9889/2020).

Το ζήτημα της εκτίμησης ηλικίας εγείρεται όταν υπάρχουν ενδείξεις ή απουσιάζουν διαθέσιμα αποδεικτικά έγγραφα και εφαρμόζεται τόσο όταν ο ενήλικας ισχυρίζεται ότι είναι ανήλικος προκειμένου να τύχει επιεικέστερης μεταχείρισης και ειδικών προνομίων λόγω ανηλικότητας (UNHCR,2014) όσο και όταν ένας ανήλικος ισχυρίζεται ότι είναι ενήλικος προκειμένου να μην πλαισιωθεί. Είναι σημαντικό να ειπωθεί ότι καμία από τις διαθέσιμες ιατρικές μεθόδους δεν παρέχει βεβαιότητα για την ακρίβεια της ηλικίας, εάν ο ενδιαφερόμενος διαφωνεί με το αποτέλεσμα του

παρέχεται η δυνατότητα προσβολής της σχετικής απόφασης, ενώ ο αα μπορεί και να αρνηθεί τη διεξαγωγή τους. Επιπλέον το κόστος των εξετάσεων είναι σημαντικά υψηλό και για αυτό το μέτρο αυτό λαμβάνεται μόνον όταν υπάρχουν σοβαρές αμφιβολίες περί ανηλικότητας ή ενηλικότητας (EASO, 2014. UNHCR, 2014).

Επιτροπεία

Αναφορικά με το καθεστώς της επιτροπείας, το οποίο ρυθμίζεται από τα άρθρα 1589 έως 1654 του Αστικού Κώδικα για όλα τα ανήλικα παιδιά, στην περίπτωση των αα δεν εφαρμόζεται συχνά. Οι ιδιαίτερες συνθήκες κάτω από τις οποίες έρχονται οι αα, οι εναλλαγές τοποθεσίας τους, η ανάγκη γρήγορης ταυτοποίησης και φροντίδας τους και από την άλλη μεριά τα απαιτούμενα χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει ένας επίτροπος, ώστε να ασκήσει γονική μέριμνα σε έναν αα, απαιτούν την εφαρμογή μίας διαφοροποιημένης διαδικασίας, που θα παρέχει ένα ευέλικτο, αλλά ωφέλιμο για τον αα πλαίσιο. Κατά συνέπεια, κρίνεται σκόπιμο ο Εισαγγελέας να αποφασίζει για όλες τις νόμιμες ενέργειες που απαιτούνται και να διορίζει είτε φυσικό πρόσωπο όπως συγγενή του αα, είτε νομική οντότητα, όπως επαγγελματίες, προκειμένου να ασκηθεί η επιτροπεία. Ειδικά για την επιλογή των επαγγελματιών επιτρόπων με τον ν. 4554/2018 προβλέπεται σύσταση μητρώου και σωματείου του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικής Αλληλεγγύης (ΕΚΚΑ), καθώς και ένα εποπτικό συμβούλιο που θα συντόνιζε και θα ήλεγχε παράλληλα με το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, τις ενέργειες των επιτρόπων. Εντούτοις, πρακτικά το καθεστώς της επιτροπείας δεν εφαρμόστηκε ποτέ, όπως περιγράφηκε, αφού δεν ολοκληρώθηκαν οι ενέργειες πρόσκλησης και σύστασης του συμβουλίου. Η επιτροπεία ανατέθηκε σε ΜΚΟ που δραστηριοποιούνταν στο χώρο προστασίας και φροντίδας των αα, ενώ με το π.δ. 70/2021, η επιτροπεία μεταφέρθηκε στο Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου.

Καθήκοντα και αρμοδιότητες επιτρόπων

Μεταξύ των καθηκόντων και των αρμοδιοτήτων των επιτρόπων αα, σύμφωνα με τον νεοεισαχθέντα νόμο 4960/2022, συμπεριλαμβάνονται τα εξής:

1. Μέριμνα για την κάλυψη βασικών καθημερινών αναγκών, όπως είναι η σίτιση και η παραπομπή σε αρμόδιες υπηρεσίες, που παρέχουν γεύματα και η στέγαση σε δομές

φιλοξενίας, που συντονίζονται και ελέγχονται από την ΕΓΠΑΑ μέσω της απαιτούμενης αίτησης.

2. Εκπροσώπηση του αα σε δικαστικές και διοικητικές ενέργειες ,όπως η διαδικασία ασύλου, επανένωση οικογένειας, άδειας παραμονής.

3. Συνοδεία του αα σε μονάδες υγειονομικής περίθαλψης.

4. Δυνατότητα αίτησης για άδεια παραμονής, ασύλου, διαδικασία επιστροφής στη χώρα καταγωγής του.

5. Άσκηση ένδικων μέσων και περαιτέρω νομικές διαδικασίες, μέσω πληρεξούσιου δικηγόρου, κατά διοικητικών αποφάσεων, σε περίπτωση που θίγονται οφέλη ή δικαιώματα του αα.

6. Μέριμνα για κατάλληλες συνθήκες υποδοχής, προστασίας και φιλοξενίας, για δωρεάν νομική εκπροσώπηση, διερμηνεία, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και ψυχολογική υποστήριξη.

7. Μέριμνα για την εγγραφή του αα σε σχολεία τυπικής ή μη τυπικής εκπαίδευσης, αλλά και την εκμάθηση γλωσσών, τόσο της ελληνικής, όσο και της μητρικής του, αλλά και ξένων.

8. Ενέργειες που σχετίζονται με την ανεύρεση και επικοινωνία με την οικογένεια του, την επανένωση ή την ανεύρεση κατάλληλης ανάδοχης οικογένειας, ανάλογα με το βέλτιστο συμφέρον του αα.

9. Επικοινωνία και συνεργασία με όλους τους αρμόδιους φορείς που εμπλέκονται στη φροντίδα του αα, όπως Εισαγγελέας, νομικός εκπρόσωπος, διεθνείς φορείς.

10. Τακτική επικοινωνία με τον αα αναπτύσσοντας μία φιλική σχέση με αυτόν ώστε να αισθάνεται ασφαλής να εκφράζει τη γνώμη του, τις πεποιθήσεις του, τις ανασφάλειες, του προβληματισμούς και τα αιτήματά του. Στο κλίμα αυτό εξηγεί με κατανοητό τρόπο όλες τις νομικές και διοικητικές διαδικασίες που απαιτούνται και διασφαλίζει την ενεργό συμμετοχή του όπου αυτό κρίνεται δυνατό.

11. Μέριμνα για διαθέσιμες κοινωνικές παροχές που δύνανται να ωφελήσουν τον αα, αλλά και επείγουσες καταστάσεις για τις οποίες ειδοποιείται από αρμόδια αρχή.

12. Ενημέρωση και έναρξη των διαδικασιών που προβλέπονται και προαναφέρθηκαν σε περίπτωση διαπίστωσης μη ανηλικότητας.

Από τα καθήκοντα και τις αρμοδιότητες που παρατέθηκαν γίνεται αντιληπτό πόσο καθοριστικός είναι ο ρόλος του επιτρόπου για τη φροντίδα, ανάπτυξη και ομαλή ένταξη του αα στο νέο κοινωνικό περιβάλλον. Τα αποτελέσματα της μελέτης των Johansen και Studsrod (2019) σε 12 αα ηλικίας 15 έως 20 ετών στη Νορβηγία, διαπίστωσαν ότι οι αα αναζητούσαν την υποστήριξη και ενεργή βοήθεια των συντελεστών φροντίδας τους, εφόσον αυτοί λειτουργούν ως οι σημαντικοί άλλοι γι αυτούς. Η θετική σχέση μεταξύ υποστηρικτικού προσωπικού δομής με την αναπτυξιακή διαδικασία των αα μέσω της απόκτησης νέων δεξιοτήτων, της ενθάρρυνσης για εμπλοκή σε δημιουργικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες, αλλά και υποστήριξης κοινωνικών δικτύων αποδείχτηκε και στην έρευνα των Mishra και συνεργατών (2020 α).

Εκπαίδευση

Σχετικά με το ζήτημα της εκπαίδευσης, από τη στιγμή ταυτοποίησης και διαπίστωσης της ανηλικότητας, ο αα θα πρέπει εντός 3 μηνών να εγγραφεί και να παρακολουθεί το δημόσιο σχολείο (Ν.4639/2022). Για τον σκοπό αυτό θα πρέπει να πληρούνται οι προδιαγραφές, οι οποίες θεσμοθετήθηκαν το 2016, οι λεγόμενες Δομές Υποδοχής Εκπαίδευσης Προσφύγων (ΔΥΕΠ), εντός των σχολικών μονάδων και οι οποίες λειτουργούν με βάση τις αρχές της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης. Στο πλαίσιο των ΔΥΕΠ λειτουργούν και κέντρα προσωρινής υποδοχής ή φιλοξενίας των αιτούντων άσυλο, ενώ ΔΥΕΠ δύνανται να συσταθούν σε ανοικτές δομές φιλοξενίας ως παραρτήματα της δημόσιας προσχολικής, πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Οι Συντονιστές Εκπαίδευσης προσφύγων, δηλαδή αποσπασμένοι εκπαιδευτικοί, αναλαμβάνουν το έργο της επίβλεψης, συντονισμού και ελέγχου της εκπαιδευτικής διαδικασίας, αξιολογούν το εκπαιδευτικό παραγόμενο έργο, αλλά και διαμεσολαβούν ώστε να δημιουργηθεί μία αλληλεπιδραστική, γόνιμη σχέση μεταξύ σχολείου και κοινωνίας των αα. Εκτός από τις ΔΥΕΠ λειτουργούν παράλληλα εντός των σχολικών δομών και τάξεις υποδοχής, αναλογικά προς τον αριθμό των

εγγεγραμμένων. Πρόκειται για τάξεις, που ως στόχο έχουν την εντατική διδασκαλία, κυρίως της ελληνικής γλώσσας, με απώτερο στόχο την ομαλότερη προσαρμογή στη ζώνη πρωινού σχολικού προγράμματος, οι επονομαζόμενες Ζώνες Εκπαιδευτικής Προτεραιότητας (ΖΕΠ) (Υ.Α 131024,2016).

Σε έρευνα που διεξήχθη στην Αυστρία, επιβεβαιώνεται ο σημαντικός ρόλος του σχολείου και της εκπαίδευσης ως παράγοντας που συνδέει την παραμονή και την προσαρμογή των αα στη χώρα υποδοχής (Tachtler et al., 2020). Επιπλέον, στην έρευνα των Hopkins & Hill (2010) που έλαβε χώρα στη Σκωτία, τα ευρήματα σχετικά με την επιθυμία σχολικής παρακολούθησης, αλλά και την απόδοση μεγάλης αξίας στη σχολική συμμετοχή, ως εφόδιο για ένα καλύτερο μέλλον ήταν ιδιαίτερος θετικά. Η εκμάθηση της γλώσσας υποδοχής, όπως και η σχολική παρακολούθηση, όταν λαμβάνουν χώρα μέσα σε ένα ασφαλές περιβάλλον αποτελούν παράγοντες καθοριστικής σημασίας για το μέλλον των εφήβων (Tachtler et al., 2020). Η σύνδεση αυτή αναδεικνύεται και στη μελέτη των Van Es και συνεργάτες (2019) σε μελέτη τους στην Ολλανδία, κατά την οποία οι αα αξιολογούσαν θετικά το σχολείο λόγω της δυνατότητας εκμάθησης της γλώσσας υποδοχής. Το υψηλό επίπεδο κατάκτησης της γλώσσας υποδοχής, συγκεκριμένα της Κορέας, σε σχέση με την ακαδημαϊκή εξέλιξη αλλά και την κοινωνική δικτύωση συσχετίζεται και από την έρευνα του Nho και συνεργάτες (2018).

Γίνεται, κατά συνέπεια αντιληπτό ότι η σχολική συμμετοχή και παρακολούθηση αποτελεί σταθεροποιητικό παράγοντα και προσδίδει ένα χαρακτήρα κανονικότητας και ασφάλειας στην ταραχώδη ζωή των αα. Ωστόσο, η πρόσβαση στην εκπαίδευση για όλους τους αα είναι μία σημαντική πρόκληση που αντιμετωπίζεται στην Ελλάδα (IRC, 2021). Εμπόδια που συνιστούν αυτήν την πρόκληση είναι η έλλειψη εμβολιασμού, η έλλειψη υπουργικών αποφάσεων, έλλειψη μεταφορικών μέσων, ειδικά για εκείνους τους αα που διαμένουν σε απομακρυσμένους καταυλισμούς, με αποτέλεσμα να φοιτούν σε μονάδες μη τυπικής εκπαίδευσης (AIDA, 2019). Αλλά και στις σχολικές μονάδες της τυπικής εκπαίδευσης όπου προβλέπεται η λειτουργία των ΔΥΕΠ και ΖΕΠ τα προβλήματα δεν είναι λίγα. Μερικοί παράγοντες σχετίζονται με το ίδιο το εκπαιδευτικό σύστημα, όπως συνεχής αλλαγή εκπαιδευτικών, έλλειψη επιμόρφωσης, τεχνικές δυσκολίες εγγραφής στο σύστημα, έλλειψη συνεργασίας πρωινής ζώνης σχολείου με τα ΔΥΕΠ, έλλειψη τμημάτων ΖΕΠ και προγράμματος

ΔΥΕΠ. Άλλοι παράγοντες σχετίζονται με τη ρευστότητα των συνθηκών ζωής των αα, με προηγούμενες εμπειρίες τους σε περισσότερο αυταρχικά εκπαιδευτικά συστήματα, με δυσκολίες προσαρμογής στους κανόνες του σχολείου (Μάνεσης, 2020).

2.2.4 Εποπτευόμενα Διαμερίσματα Ημιαυτόνομης Διαβίωσης (SIL)

Ακολούθως, θα εξετάσουμε το πλαίσιο και τις δυνατότητες που προσφέρουν τα εποπτευόμενα διαμερίσματα ημιαυτόνομης διαμονής, που προβλέπονται στα προγράμματα στέγασης των αα και προσφέρονται σήμερα στην Ελλάδα. Στη διεθνή βιβλιογραφία ο όρος αναφέρεται ως Semi Independent Living (SIL).

Αρχικά, σε επίπεδο νομικού πλαισίου καθορίστηκαν το 2018, ενώ το 2020 καθορίστηκε το λειτουργικό τους πλαίσιο. Πρόκειται για διαμερίσματα αστικών περιοχών, ώστε να προσφέρουν πρόσβαση σε σχολικές δομές, μέσα μαζικής μεταφοράς, μονάδες υγειονομικής περίθαλψης, αλλά και εγκαταστάσεις ψυχαγωγικών δράσεων και δραστηριοτήτων. Ο αριθμός των παιδιών που μπορούν να φιλοξενηθούν σε κάθε διαμέρισμα είναι κατά ανώτερο 4 και 2 ανά δωμάτιο. Σε κάθε δωμάτιο φιλοξενούνται αα ίδιου φύλου, εκτός κι αν εκτιμηθεί ότι το βέλτιστο συμφέρον είναι να φιλοξενηθούν δύο αδέρφια αντίθετου φύλου (Υ.Α 138529/2023).

Αναφορικά με τη λειτουργία τους, αυτή ρυθμίζεται από τις εθνικές αρχές, νομικές υπηρεσίες που σχετίζονται με υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας, αλλά και οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών.

Αναφορικά με τα χαρακτηριστικά των ωφελούμενων αα, θα πρέπει να πληρούνται κάποιες προδιαγραφές. Πιο συγκεκριμένα, στα διαμερίσματα δύνανται να διαμένουν αα ηλικίας 16 ετών και άνω, οι οποίοι έχουν αιτηθεί άσυλο ή δικαιούνται διεθνούς προστασίας και είναι σε θέση να αυτοφροντίζονται και να αναλαμβάνουν ευθύνες σχετικές με το διαμέρισμα. Επιπλέον, δεν επιτρέπεται να τοποθετηθούν αα που υποφέρουν από ψυχικά νοσήματα και είναι επίφοβο να βλάψουν τον εαυτό τους ή άλλους, ενώ επιβάλλονται περιορισμοί, όπως αποχή από χρήση ουσιών, αλκοόλ και ναρκωτικά (ό.π).

Κοινωνικοί Λειτουργοί, φροντιστές εκπαιδευτικοί, διερμηνείς και δικηγόροι αποτελούν την υπεύθυνη διεπιστημονική ομάδα υποστήριξής τους.

Ειδικότερα, οι κοινωνικοί λειτουργοί είναι υπεύθυνοι ως προς την παρακολούθηση και τον έλεγχο της κατάστασης των αα, την ενθάρρυνση για ενεργή συμμετοχή, τόσο στις ευθύνες του διαμερίσματος, όσο και στις λήψεις αποφάσεων που τους αφορούν σχετικά με το ατομικό σχέδιο δράσης, για την εμπύχωση και ενδυνάμωση για ανάληψη πρωτοβουλιών και συμμετοχής σε δράσεις, που θα τους κοινωνικοποιήσουν και θα τους εντάξουν σταδιακά στην κοινότητα. Οι φροντιστές είναι υπεύθυνοι για την ψυχοσυναισθηματική ενδυνάμωση και ανάπτυξη δεξιοτήτων, χρήσιμων για τη φροντίδα του εαυτού, αλλά και διαφόρων δυσκολιών με τις οποίες ενδέχεται να έρθουν αντιμέτωποι. Επιπλέον, είναι αρμόδιοι για την παρότρυνση για συμμετοχή σε ψυχαγωγικές δραστηριότητες. Οι εκπαιδευτικοί αναλαμβάνουν το έργο διδασκαλίας της ελληνικής ή άλλης γλώσσας, αλλά και προετοιμασίας σχολικών καθηκόντων για το σπίτι, βασισμένοι στις εξατομικευμένες ανάγκες των αα. Οι διερμηνείς διαμεσολαβούν, ώστε οι αα να επικοινωνούν με τα μέλη της ομάδας υποστήριξης, αλλά και με τις διοικητικές και νομικές υπηρεσίες, όταν αυτό κρίνεται απαραίτητο. Τέλος, οι νομικοί επικοινωνούν με επιτρόπους, στην περίπτωση που αυτοί έχουν οριστεί, με τους κοινωνικούς λειτουργούς, ώστε να προλαμβάνουν παραλείψεις ή αλληλοεπικαλύψεις ενεργειών που σχετίζονται με νομικές, διοικητικές, δικαστικές ή άλλες αρχές (ό.π).

Οι προσφερόμενες υπηρεσίες που περιγράφηκαν φαίνεται να συγκεντρώνουν έναν αριθμό σημαντικών χαρακτηριστικών για την ολόπλευρη ανάπτυξη και πλαισίωση των αα. Πρόκειται δηλαδή για θετικές εμπειρίες σε δομές φιλοξενίας που αποτελούν ένα σταθερό και ασφαλές περιβάλλον που καλύπτει βασικές ανάγκες όπως στέγη, διατροφή, πρόσβαση σε υγειονομικές, νομικές υπηρεσίες αλλά και εκπαίδευση που ενισχύουν το αίσθημα της κανονικότητας και ασφάλειας (Bjerneld et al., 2018). Η αρχή της συμμετοχής φαίνεται να επιτυγχάνεται και μέσα από καθημερινές δραστηριότητες για την ορθή λειτουργία του διαμερίσματος. Όπου μελετήθηκαν δομές που συγκέντρωναν τέτοιου είδους χαρακτηριστικά τα αποτελέσματα ήταν θετικά για την εξέλιξη των αα. Οι Hopkins και Hill (2010), σε έρευνα που διεξήγαγαν στη Σκωτία σε 31 αα ηλικίας 16-17 ετών, αλλά και σε 70 εργαζόμενους δομών φιλοξενίας μέσω συνεντεύξεων, στα ευρήματα τους ανέδειξαν τη σημασία της κάλυψης των βασικών αναγκών, όπως είναι το σταθερό και ασφαλές περιβάλλον διαμονής, με οικεία πρόσωπα και συγγενείς, από όπου οι αα αντλούσαν συναισθηματική και πρακτική στήριξη, καθώς μάθαιναν να αυτοεξυπηρετούνται

φροντίζοντας να μαθαίνουν δεξιότητες όπως μαγειρική. Επιπλέον, αναδείχθηκε από την έρευνα αυτή ότι το ασφαλές περιβάλλον υπήρξε καθοριστικό και για την πρόσβαση σε ιατρικές υπηρεσίες, αλλά και για την παροχή νομικής καθοδήγησης και υποστήριξης, αναφορικά με τα αιτήματα ασύλου, αλλά και τη λήψη της προσφυγικής ιδιότητας. Σημαντικό εύρημα της συγκεκριμένης έρευνας αποτελεί επίσης, η ενημέρωση που λάμβαναν γύρω από διαθέσιμες υπηρεσίες υποστήριξης, κοινωνικοποίησης, οικογενειακής επανένωσης αλλά και επικοινωνίας με άλλα οικογενειακά μέλη.

Επιπλέον, σημαντική χαρακτηρίζεται η αίσθηση του ανήκειν και του οικογενειακού κλίματος που δημιουργείται στο πλαίσιο ενός εποπτευόμενου διαμερίσματος. Η μελέτη των Carlson και συνεργατών (2012) κρίνει ως θετική τη συνύπαρξη συνομηλίκων αα με κοινές και πολύ συχνά δυσάρεστες εμπειρίες και το μοίρασμα των εμπειριών αυτών.

Το πρόγραμμα της ημιαυτόνομης στέγασης φαίνεται να παρέχει ένα εξατομικευμένο σχέδιο προστασίας, φύλαξης και δράσης για τον αα, σεβόμενο τις ιδιαιτερότητες, τις ανάγκες και τις δυνατότητες του, προσφέροντας έτσι μία ολοκληρωμένη λύση προς το βέλτιστο όφελός του. Αναντίρρητα, μοιάζει με μία βιώσιμη λύση που μένει να αποδειχτεί πρακτικά, σε ποιο βαθμό επιτυγχάνει, πρώτον την ομαλή μετάβαση του αα προς την ενηλικίωση του και δεύτερον την κοινωνική ενσωμάτωσή του.

3. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ

Η κοινωνική ενσωμάτωση είναι ένας όρος, οποίος χαρακτηρίζεται από την πολυδιάστατη σύνθεση του και αφορά την ένταξη και τη συμμετοχή του ατόμου στο κοινωνικό περιβάλλον (Μπάγκαβος & Κουραχάνης, 2022) και δεν εξαντλείται στην παραχώρηση άδειας διαμονής (Kamali, 1999). Η δυνατότητα πρόσβασης σε υλικά και άυλα αγαθά όπως στέγαση, σίτιση, υγεία, εκπαίδευση και απασχόληση που εξασφαλίζουν μία αξιοπρεπή διαβίωση (Marshall, 1950), ο βαθμός πολιτισμικής και γλωσσικής εξοικείωσης, η διασφάλιση αισθήματος σταθερότητας και ασφάλειας, αλλά και η δυνατότητα απόκτησης ιθαγένειας, αποτελούν διαστάσεις της έννοιας της κοινωνικής ενσωμάτωσης (Ager & Strang, 2008). Η διαδικασία της κοινωνικής ενσωμάτωσης, ωστόσο, δεν ολοκληρώνεται μόνο σε αυτές. Μελέτες έχουν αναδείξει και άλλες διαστάσεις που σχετίζονται με την ανάπτυξη κοινωνικής δικτύωσης (Beirens et al., 2007) τη φιλόξενη ή εχθρική μεταχείριση από την κοινότητα υποδοχής, την προσφορά δομών εκμάθησης της χώρας υποδοχής (Sorgen, 2015), αλλά και την εφαρμογή μεταναστευτικών πολιτικών και εφαρμογών όπως η προσφορά δομών και προγραμμάτων ανάπτυξης δεξιοτήτων, δια βίου μάθησης και επαγγελματικής κατάρτισης (Morrice, 2007). Σε διαχρονική έρευνα που διεξήχθη από τους Bjerneld και συνεργάτες (2018) στη Σουηδία σε ασυνόδευτα κορίτσια με χώρα προέλευσης από τη Σομαλία και μέσο όρο ηλικίας 17 ετών τα ευρήματα αποκαλύπτουν το βαθμό κοινωνικής ενσωμάτωσης και αξιοποίησης των δεξιοτήτων των συμμετεχόντων εφόσον αυτός ελέγχτηκε 15 χρόνια μετά την πρώτη φάση της έρευνας. Πιο συγκεκριμένα, σε αυτή την έρευνα συμμετείχαν 12 γυναίκες. Οι 5 από αυτές είχαν συμμετάσχει στην πρώτη φάση, ενώ οι 7 συμμετείχαν για πρώτη φορά, διαγράφοντας όμως την ίδια πορεία με τις αρχικές, δηλαδή βρίσκονταν στη Σουηδία ως ασυνόδευτες ανήλικες. Αναφορικά με τις ενήλικες τα ευρήματα αποκάλυψαν ότι ο βαθμός προσαρμογής τους ήταν σημαντικά υψηλός, τον οποίο ωστόσο απέδιδαν τόσο στο υψηλό ψυχικό απόθεμα θετικών συναισθημάτων που είχαν βιώσει σε οικογενειακό πλαίσιο στη χώρα προέλευσης τους, όσο και στην ενδυνάμωση που έτυχαν από τους εξειδικευμένους επαγγελματίες που ασχολήθηκαν μαζί τους στα κέντρα φιλοξενίας και άλλους ενήλικους της κοινότητας υποδοχής. Και στην έρευνα αυτή, τονίστηκε η αξία του ζητήματος πρακτικής βοήθειας, κάλυψης βασικών αναγκών στέγασης, σίτισης και εκπαίδευσης, όπως και ενημέρωσης σε θέματα

νοοτροπίας, εθίμων και συνηθειών της χώρας υποδοχής. Φαίνεται ότι οι δομές φιλοξενίας παίζουν καθοριστικό ρόλο στο ρυθμό προσαρμογής και στη στάση που υιοθετούν τα αα ιδιαίτερα απέναντι στην κοινότητα υποδοχής. Σχετικά με την επαγγελματική κατάρτιση και αποκατάσταση, εντούτοις, οι συνθήκες δεν φαίνεται να είναι ευνοϊκές. Αα που δεν κατάφεραν να ενταχθούν σε κάποια δομή φιλοξενίας ή που δεν κατάφεραν να ολοκληρώσουν τη σχολική σταδιοδρομία, δεν καταφέρνουν να εργαστούν νόμιμα. Δεξιότητες και κατάρτιση αποτελούν αναγκαίες προϋποθέσεις για μία νόμιμη θέση εργασίας. Η φοίτηση τους σε επαγγελματικά λύκεια λόγω έλλειψης νόμιμων εγγράφων, όπως απολυτήριο γυμνασίου ή η φοίτηση τους σε Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης της Δ.ΥΠ.Α, λόγω έλλειψης κάρτας ανεργίας, δεν καθίσταται δυνατή (Δημητροπούλου, Παπαγεωργίου, 2008). Ιδιαίτερη προσοχή θα πρέπει να δοθεί στο θέμα αυτό με τη συμπλήρωση του 18 έτους και την ενηλικίωση τους, καθώς αν πρόκειται για αα που διαμένουν σε δομές, θα πρέπει να υποστηριχθούν, επειδή είναι ανέτοιμοι όπως περιγράφηκε, να στηρίξουν κατάλληλα τον εαυτό τους και να ενταχθούν στην κοινωνία. Μην έχοντας ολοκληρώσει τον επαγγελματικό τους προσανατολισμό είναι πιθανόν να οδηγηθούν στην παραβατικότητα και την εγκληματικότητα (Turning 18, 2023)

Επιπλέον, πολύ σημαντική διάσταση αποτελούν και οι συμπεριληπτικές πολιτισμικές δράσεις που αξιοποιούνται στο πλαίσιο καλλιτεχνικών και αθλητικών διοργανώσεων (Lewis et al., 2015). Συνεπώς, γίνεται αντιληπτό ότι η διαδικασία της κοινωνικής ενσωμάτωσης συνδέεται με κοινωνικές αξίες και δεσμούς (Schnapper, 2008) και εξηγείται με όρους αλληλεγγύης, αμοιβαιότητας, αποδοχής, συναίνεσης και συμβίωσης (Scheff, 2007). Ιδιαίτερα στο πλαίσιο της μετανάστευσης εξαρτάται και από τις διαστάσεις των συνθηκών υποδοχής, την αλληλεπίδραση με την κοινότητα, τις συνεπαγόμενες αλλαγές στη ζωή και τη συμπεριφορά των νεοεισερχόμενων μεταναστών (Μπάγκαβος & Κουραχάνης 2022). Καθώς οι πρόσφυγες και οι μετανάστες μετακινούνται σε μία χώρα υποδοχής, καλούνται πολύ γρήγορα να καλύψουν τις ανάγκες της στέγασης, σίτισης, εργασίας, εκπαίδευσης, αλλά και πρόσβασης σε υγειονομικές και νομικές υπηρεσίες. Θα πρέπει να εξοικειώνονται κοινωνικά και πολιτισμικά με τη χώρα υποδοχής, αλλά ταυτόχρονα και να αξιοποιούν θεσμούς και υπηρεσίες για την έκφραση των δικών τους πολιτισμικών και εθνοτικών, ιδιαίτερων χαρακτηριστικών. Μέσα σε αυτό το φιλόξενο κλίμα θα μπορούν να αποκτήσουν τη διάθεση συνεργασίας και αλληλεπίδρασης με τη χώρα υποδοχής

(Penninx & Garcés –Mascareñas, 2016). Ωστόσο, έχει παρατηρηθεί ότι οι αα απευθύνονται αποκλειστικά στους ομοεθνείς τους ή σε άτομα που μιλούν τη γλώσσα τους και τυγχάνουν της εμπιστοσύνης τους όταν πρόκειται να διαχειριστούν προβλήματα που τους απασχολούν. Συνεπώς, οι επαφές που έχουν περιορίζονται σε άλλους πρόσφυγες, γεγονός που οδηγεί σε αποκλεισμό και «γκετοποίηση» (Eisnecker & Schlacht, 2016), δηλαδή στην διαμετρικά αντίθετη κατεύθυνση. Η κοινωνική ενσωμάτωση του αα στο περιβάλλον υποδοχής προϋποθέτει την ενεργό συμμετοχή του και αλληλεπίδραση με αυτό πολιτισμικά, δρώντας ελεύθερα μέσα στην κοινωνία και αποκτώντας επιρροή στις διαδικασίες που το αφορούν και το περιλαμβάνουν. Αυτού του είδους η συμμετοχή μειώνει τις προκαταλήψεις και δημιουργεί αρμονικές σχέσεις ανάμεσα στους πρόσφυγες και την κοινωνία υποδοχής (Heckman, 2015).

Εντούτοις, όπως επισημαίνουν οι Μπάγκαβος και Κουραχάνης (2022), οι διαδικασίες κοινωνικής ενσωμάτωσης επηρεάζονται και από παραμέτρους που σχετίζονται με το νομικό καθεστώς τους και τη διαδικασία παραχώρησης ασύλου που αυτό περιλαμβάνει. Έχει επισημανθεί ότι οι αα βιώνουν στην πλειοψηφία τους αισθήματα φόβου και αβεβαιότητας σχετικά με το νομικό καθεστώς τους και άγχος και απόγνωση για πιθανή απέλασή τους (Nho et al., 2018). Μάλιστα, οι γραφειοκρατικές καθυστερήσεις για την άδεια ασύλου οδηγούν τους πρώην αα να αναζητήσουν ένα καλύτερο περιβάλλον διαμονής για μία ακόμη φορά με τη βοήθεια διακινητών, διακινδυνεύοντας να υποστούν κακοποίηση και εκμετάλλευση ή να παραμείνουν παράνομα στη χώρα υποδοχής (Digidiki, Bhabha., 2018). Όπως αποδείχτηκε στην έρευνα των Thomessen και συνεργατών (2017) η διαδικασία ασύλου δυσχέραινε την ψυχοσυναισθηματική κατάσταση τους, και αφαιρούσε τη δυνατότητα μίας θετικής προοπτικής για κοινωνική ενσωμάτωση.

4. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο παρουσιάζονται ευρήματα από διεθνείς και εγχώριες μελέτες, έρευνες και εκθέσεις που εξετάζουν τον τρόπο λειτουργίας εποπτευόμενων διαμερισμάτων ημιαυτόνομης διαμονής των αα, καθώς και τα σχετιζόμενα προβλήματα, αλλά και απορρέοντα οφέλη τους. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην αναζήτηση του βαθμού κοινωνικής ενσωμάτωσης που προσέφεραν κατά τη διάρκεια, αλλά και μετά τη διαμονή των αα όπου αυτό ήταν δυνατό να εξεταστεί.

4.1 Εμπειρικές έρευνες

Στην έκθεση της Διεθνούς Επιτροπής Διάσωσης (IRC,2020), ΜΚΟ που παρέχει υπηρεσίες παιδικής προστασίας στην Ελλάδα και Διεθνώς, παρουσιάστηκε έρευνα που διεξήχθη με σκοπό να αναδειχτούν μόνιμες και βιώσιμες λύσεις για τα αα. Τα πορίσματα που προκύπτουν από την συγκεκριμένη έκθεση βασίζονται σε ποιοτικά και ποσοτικά στοιχεία, τα οποία συλλέχθηκαν σε χρονικό διάστημα 10 μηνών και εκτείνονται χρονικά από τον Δεκέμβριο του 2020 έως και τον Σεπτέμβριο του 2021. Με τη μέθοδο της ημιδομημένης συνέντευξης συγκεντρώθηκαν δεδομένα από 18 άτομα στα οποία συμπεριλαμβάνονταν 5 αα που διέμεναν σε διαμερίσματα υποστηριζόμενης διαβίωσης, προσωπικό που εργαζόταν και προσέφερε τις υπηρεσίες του σε αυτά, αλλά και δημόσιοι υπάλληλοι. Η διαχείριση των διαμερισμάτων ανήκε στην IRC (International Rescue Committee), αλλά και σε άλλες ΜΚΟ, ενώ οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στα αγγλικά, στα ελληνικά ή στη μητρική γλώσσα των αα με τη διευκόλυνση της διερμηνείας. Για τις συνεντεύξεις αυτές παραχωρήθηκε συγκατάθεση γραπτή ή προφορική. Η Διεθνής Επιτροπή Διάσωσης συνέλεξε επιπλέον δεδομένα από τις τριμηνιαίες έρευνες που πραγματοποιούσε στα διαμερίσματα υποστηριζόμενης διαβίωσης. Από τα συμπεράσματα της έκθεσης αυτής προκύπτουν σημαντικές πληροφορίες σε σχέση με την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των αα και την ομαλή μετάβαση προς την ενηλικίωση, κατά την οποία οι ευθύνες αυξάνουν και ιδιαίτερα για τους αα αποτελεί μία περισσότερο απαιτητική φάση ζωής. Η καινοτόμα για τα ελληνικά δεδομένα υπηρεσία των υποστηριζόμενων διαμερισμάτων βοηθάει στην αποϊδρυματοποίηση τους και τους τροφοδοτεί με ένα

πλήθος δεξιοτήτων και θετικών συναισθημάτων. Ωστόσο, παρά τα οφέλη που προκύπτουν μέσα από την έκθεση, αναδεικνύονται οι προκλήσεις και τα προβλήματα με τα οποία έρχονται αντιμέτωποι οι αα και τα οποία δεν σχετίζονται με το καλά συντονισμένο έργο που παρέχεται στο πρόγραμμα, αλλά με μία σειρά εξωγενών παραγόντων. Πιο συγκεκριμένα πρόκειται για την έλλειψη βιώσιμης χρηματοδότησης, παρότι μέσα από την έκθεση προκύπτουν στοιχεία που παρουσιάζουν ένα ημερήσιο κόστος σημαντικά χαμηλότερο συγκριτικά με το ημερήσιο κόστος σε άλλες δομές φιλοξενίας, δηλαδή περίπου 48,40 ευρώ ημερησίως ανά αα έναντι 68 ευρώ, δηλαδή 34% υψηλότερο. Άλλα σημαντικά πορίσματα που προκύπτουν συνδέονται με την περιορισμένη πρόσβαση στην εκπαίδευση, γεγονός που σχετίζεται με την μετέπειτα εργασιακή τους αποκατάσταση, αλλά και η έλλειψη επιλογών στέγασης για τους αα που ενηλικιώνονται και έρχονται αντιμέτωποι με την ανασφάλεια της διαβίωσης μετά το πρόγραμμα. Παρότι τα συμπεράσματα που προκύπτουν από την έκθεση αυτή παρουσιάζονται θετικά ως προς το προσφερόμενο πρόγραμμα της υποστηριζόμενης διαβίωσης και αναδεικνύει τα προβλήματα που προκύπτουν με τις ελλείψεις σε οικονομικό ή θεσμικό επίπεδο η έκθεση εστιάζει σε αα που βρίσκονταν ακόμη μέσα στο πρόγραμμα και εξέφραζαν τον προβληματισμό τους για το μέλλον τους, όπως επίσης και τον προβληματισμό των εκπροσώπων των εμπλεκόμενων φορέων που συμμετείχαν.

Η έρευνα της Καστρουνή (2022) που διερευνά τα βιώματα των αα που διαμένουν σε διαμερίσματα ημιαυτόνομης διαβίωσης εστιάζει στα θέματα δυσκολιών, αναγκών και αποθεμάτων εφήβων προσφύγων κατά την περίοδο διαμονής τους σε αυτά. Η ποιοτική αυτή έρευνα πραγματοποιήθηκε μέσω συνεντεύξεων σε 12 αα αγόρια στην πόλη της Θεσσαλονίκης που διέμεναν σε εποπτευόμενα διαμερίσματα τα οποία υποστηρίζονταν από μία μη κυβερνητική οργάνωση, ενώ προέρχονταν από χώρες όπως Αφγανιστάν, Πακιστάν, Συρία, Ιράκ, αλλά και Αφρική. Η Καστρουνή καταλήγει σε θετικά συμπεράσματα αναφορικά με τη διαμονή των εφήβων στα εποπτευόμενα διαμερίσματα, καθώς η ανάλυση των απαντήσεων των συμμετεχόντων ανέδειξε τα θέματα κάλυψης βασικών αναγκών, αλλά και την απόκτηση δεξιοτήτων ζωής κατά τη διάρκεια παραμονής των εφήβων σε αυτά. Αντίθετα, αναφορικά με τα βιώματα τους, όπως περιγράφονται από την πορεία τους προς τη διαμονή στα εποπτευόμενα διαμερίσματα, τα συμπεράσματα σχετικά με το βίωμα των συμμετεχόντων είναι αρνητικά σε σχέση με την άφιξη τους, τις εμπειρίες κράτησης,

τις διαρκείς μετακινήσεις, αλλά και την πολύμηνη αναμονή τους σε δομή φιλοξενίας. Όπως συμπεραίνεται η διαμονή των εφήβων σε εποπτευόμενα διαμερίσματα μετέστρεψε την ψυχική ανθεκτικότητα και την προσδοκία των αα, αφού το θετικό κλίμα που εξασφάλιζε το εναλλακτικό αυτό μοντέλο διαμονής τους προσέδιδε μία αίσθηση ασφάλειας και αισιοδοξίας. Εντούτοις, η Καστρονή εστιάζει στη χρονική περίοδο της διαμονής των εφήβων στα εποπτευόμενα διαμερίσματα και δεν εξετάζει την περαιτέρω πορεία τους. Ως εκ τούτου, δεν αποκαλύπτει το βαθμό κοινωνικής ενσωμάτωσης των αα και τον αντίκτυπο στην ενηλικίωση τους στη μετά των εποπτευομένων διαμερισμάτων περίοδο της ζωής τους.

Στην εμπειρική, ποιοτική έρευνα της Ταϊφάκου (2023) με 3 συμμετέχοντες εργαζόμενους σε πρόγραμμα ημιαυτόνομης διαμονής, σε δομή φιλοξενίας και «ασφαλή» ζώνη, διερευνήθηκαν τα ζητήματα διαμονής, συνθηκών διαβίωσης, εκπαίδευσης και περίθαλψης που αφορούν τη ζωή των αα στην Ελλάδα. Στα αποτελέσματα της έρευνας διαπιστώθηκε ότι ο πληθυσμός των αα έρχεται αντιμέτωπος με αφιλόξενες συνθήκες διαβίωσης πλην της δομής ημιαυτόνομης διαμονής, η οποία κρίθηκε ως η καταλληλότερη συνθήκη διαβίωσης για αα χωρίς να αποκλείονται ωστόσο προβλήματα όπως συγκρούσεις μεταξύ των εφήβων. Επιπλέον, διαπιστώθηκε η περιπλοκότητα του ζητήματος του ασύλου λόγω αλληλοεπικάλυψης δικαιοδοσίας νομικών θεμάτων σε παγκόσμιο, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο και τα προβλήματα που απορρέουν από αυτό με συνδεδεμένες υπηρεσίες όπως υγειονομική περίθαλψη και εκπαίδευση. Ωστόσο, η έρευνα αυτή περιορίζεται σε ένα μικρό δείγμα εργαζομένων με αα και δεν διερευνά τα βιώματα των αα.

Από τον Ιανουάριο μέχρι και τον Ιούνιο του 2023 το Συμβούλιο της Ευρώπης και το Ταμείο Ασύλου, Μετανάστευσης και Ενσωμάτωσης, χρηματοδότησαν και υλοποίησαν έρευνα σε συνεργασία με την ΕΓΠΙΑΑ του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου και την ΜΚΟ Solidarity Now στην Ελλάδα, σε συνεργασία με την ΜΚΟ Sticting Nidos στην Ολλανδία και την Fundacion Ceraim στην Ισπανία. Στόχος της έρευνας ήταν η συλλογή δεδομένων σχετικού με την εφαρμογή καλών πρακτικών, εκπαίδευσης, υλικού, προκλήσεων και πρακτικών λύσεων από τους συμμετέχοντες σε προγράμματα φροντίδας αα στις χώρες τους για τη μετάβαση στην ενήλικη ζωή τους. Η έρευνα βασίστηκε επάνω σε τέσσερεις άξονες ως ακολούθως: α. ψυχολογική επίδραση και υποστήριξη, β. νομική υποστήριξη και πρόσβαση σε βασικά δικαιώματα, γ. πρόσβαση στην εκπαίδευση και στην αγορά εργασίας, δ. πρόσβαση

στη στέγαση. Στην έρευνα συμμετείχαν 7 νεαροί ενήλικες πρόσφυγες ή μετανάστες ηλικίας 18-21 και των δύο φύλων, διέμεναν στην Ελλάδα σε ξενώνες και εποπτευόμενα διαμερίσματα ημιαυτόνομης διαμονής (SIL) περίπου 2-4 χρόνια και οι περισσότεροι μιλούσαν επαρκώς την ελληνική γλώσσα. Επιπλέον, συμμετείχαν και 6 εργαζόμενοι κυρίως συντονιστές και κοινωνικοί λειτουργοί σε προγράμματα ημιαυτόνομης διαμονής (SIL) (Roadmap to Adulthood, 2023). Τα αποτελέσματα της έρευνας με βάση τους άξονες που προαναφέρθηκαν έδειξαν ότι η απότομη διακοπή και ακόλουθη μετάβαση στην ενηλικίωση προκαλεί την απώλεια υποστήριξης, πρόσβασης σε υπηρεσίες, αλλά και απώλεια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους. Μάλιστα, αξιολογούν ως πρώτο στοιχείο της απώλειας τη διαμονή, δεύτερο την πρόσβαση σε νομική και κοινωνική υποστήριξη, τρίτον πρόσβαση σε εκπαίδευση και αγορά εργασίας και τελευταίο την ψυχολογική υποστήριξη. Η έρευνα επίσης ανέδειξε μέσα από τις παρατηρήσεις και απαντήσεις, το θέμα πρόσβασης στη σίτιση και την έλλειψη χρηματοδότησης, ως πεδία δυσκολίας για την περίοδο της μετάβασης στην ενηλικίωση. Παράλληλα, αναδείχθηκε και μία σειρά προτάσεων με σκοπό την επέκταση των παροχών κατά την περίοδο των πρώτων ενήλικων χρόνων δηλαδή αντί των 18 ετών στα 21 ή 23 έτη ανάλογα με τις εξατομικευμένες ανάγκες, όπως για παράδειγμα τις σπουδές, επισημαίνοντας την αναγκαιότητα σύζευξης των διακριτών πολιτικών που ακολουθούνται και αφορούν ξεχωριστά τους ανήλικους και ενήλικους πρόσφυγες και μετανάστες. Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι η έρευνα αυτή διεξαγόταν ταυτόχρονα με τη δική μας έρευνα με συμμετέχοντες ωφελούμενους προγράμματος ημιαυτόνομης διαμονής (SIL) της ΜΚΟ PRAKSIS και ολοκληρώθηκαν κατά το ίδιο διάστημα οπότε και θεωρήθηκε σκόπιμο να παρατεθεί στην ερευνητική μας ανασκόπηση, ώστε τα αποτελέσματα της να εξεταστούν συγκριτικά και με τα δικά μας αποτελέσματα.

4. 2 Αναγκαιότητα και σημασία της έρευνας – Ερευνητικά ερωτήματα

Στην ενότητα αυτή θα επιχειρήσουμε να καταδείξουμε τον προβληματισμό που οδηγεί στην αναγκαιότητα και τη σημασία της δικής μας έρευνας.

Από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση που προηγήθηκε στο θεωρητικό μέρος, αλλά και από τα στοιχεία που αναδείχθηκαν στην ερευνητική ανασκόπηση, προκύπτει μία σύνδεση μεταξύ του τύπου προγράμματος φιλοξενίας που τυγχάνει ο αα και του βαθμού κοινωνικής ενσωμάτωσης κατά τη διάρκεια φιλοξενίας του ή και κατά την

ενηλικίωσή του. Προοδευτικά μέσα από τη μελέτη των μεταναστευτικών πολιτικών και πρακτικών που εφαρμόστηκαν και μέσα από τις μαρτυρίες των αα που καταγράφηκαν στις έρευνες που διεξήχθησαν, γίνεται φανερό ότι οι αα αποτελούν μία πληθυσμιακή μεταναστευτική ομάδα με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και μεγάλο βαθμό ευαλωτότητας. Οι λόγοι φυγής που αντιμετώπισαν και τους οδήγησαν στην αναζήτηση μίας ευκαιρίας επιβίωσης και ενός καλύτερου μέλλοντος, συχνά σχετίζονται με τραυματικές εμπειρίες που επιβαρύνουν την ψυχοσυναισθηματική τους κατάσταση. Ομοίως και στην πορεία τους προς μία άλλη χώρα διαμονής συχνά διατρέχουν κινδύνους για τη σωματική και ψυχική τους ακεραιότητα. Και τα προβλήματα τους δεν σταματούν εκεί. Η μεταμεταναστευτική περίοδος της πορείας τους που ξεκινά από τη στιγμή άφιξης τους στη χώρα υποδοχής συνοδεύεται από γραφειοκρατικές και νομοθετικές διαδικασίες που πολλές φορές τους κρατούν δέσμιους σε τελείως ακατάλληλα περιβάλλοντα για την ηλικία τους και για το ψυχολογικό τους υπόβαθρο. Μέσα από τη μελέτη μεταναστευτικών πολιτικών πρακτικών και των δομών φιλοξενίας για τους αα που μελετήθηκαν, αναδείχθηκε ως καινοτόμο, εναλλακτικό και ελπιδοφόρο για την κοινωνική τους ενσωμάτωση το μοντέλο της εποπτευμένης ημιαυτόνομης διαμονής το οποίο λειτουργεί θετικά προς την κατεύθυνση της αποϊδρυματοποίησης, αλλά και της ενίσχυσης της αυτονομίας των αα αφού λειτουργεί ολιστικά και πιο συντονισμένα από οποιαδήποτε άλλη προσφερόμενη μορφή προστασίας και φροντίδας τους (IRC, 2020).

Όπου όμως εξετάστηκε η σχέση αυτή αναδείχθηκαν και θεσμικές δυσλειτουργίες που σχετίζονται με κρατικές υπηρεσίες και υποχρηματοδότηση, ενώ δεν φαίνεται να έχει εξεταστεί εκτενώς το χρονικό στάδιο που ακολουθεί το πέρας της εποπτευόμενης διαμονής των αα, δηλαδή κατά την περίοδο της ενηλικίωσής τους, αμέσως μετά τη συμπλήρωση του 18^{ου} έτους. Ως εκ τούτου, και με το δεδομένο ότι το μεταναστευτικό ρεύμα των αα πληθαίνει (Bouchanan, Kallinikaki, 2018), οδηγούμαστε στην αναγκαιότητα διερεύνησης του πεδίου που άπτεται της μετά εποχής της υποστηριζόμενης διαβίωσης, σε συνάρτηση με τη πιθανότητα διεύρυνσης τέτοιων προγραμμάτων για την καλύτερη αποκατάσταση των αα με την έξοδο τους από το πρόγραμμα και την ενηλικίωσή τους. Μάλιστα η κοινωνική οργάνωση υποστήριξης νέων ΑΡΣΙΣ που συντονίζει και εποπτεύει διαμερίσματα ημιαυτόνομης διαμονής, χαρακτηρίζει ως «αχίλλειο πτέρνα» του προγράμματος την άμεση υποχρεωτική

αποχώρηση στα 18 έτη και την μη ύπαρξη ενός μεταβατικού τουλάχιστον σταδίου με την ενηλικίωση (ΑΡΣΙΣ, 2023).

Κατά συνέπεια, είναι πολύ σημαντικό να διεξαχθεί μία ποιοτική έρευνα που να μελετά πώς μετουσιώθηκε και αξιοποιήθηκε το βίωμα των αα από την διαμονή τους σε εποπτευόμενα διαμερίσματα ημιαυτόνομης διαβίωσης στην ενήλικη ζωή τους, ώστε να αναδειχθούν υποκειμενικές εμπειρίες που θα βοηθήσουν την υιοθέτηση μέτρων και πρακτικών στην εθνική στρατηγική της μεταναστευτικής πολιτικής να αντιμετωπίσει τις ελλείψεις και να διευρύνει την εφαρμογή του, καθώς οι έρευνες στο πεδίο αυτό είναι ελάχιστες ή δίνουν έμφαση μόνο στον τρόπο λειτουργίας του προγράμματος και όχι στα αποτελέσματα του στην ενήλικη ζωή των αα.

Επιπρόσθετα, η ποιοτική μελέτη επιτρέπει στον ερευνητή να αντλήσει δεδομένα με έναν ευέλικτο τρόπο, καθώς η ημιδομημένη συνέντευξη δίνει τη δυνατότητα αναπροσαρμογής των ερωτήσεων ως προς τη σειρά και το περιεχόμενό τους, ώστε με τρόπο φυσικό και σεβασμό στις ιδιαιτερότητες της εύαλωτης ομάδας των αα να συλλέξει δεδομένα.

Επομένως, στόχος της συγκεκριμένης έρευνας είναι η διερεύνηση του βιώματος των ενήλικων προσφύγων, πρώην ωφελουμένων εποπτευόμενων διαμερισμάτων ημιαυτόνομης διαμονής της ΜΚΟ PRAKSIS. Πιο συγκεκριμένα, σκοπός είναι να διερευνηθούν οι συνθήκες διαμονής και οι διαφορές με άλλες δομές, η προσωπική ανάπτυξη και η ψυχοκοινωνική πλαισίωσή τους κατά τη διάρκεια του προγράμματος και η κοινωνική ενσωμάτωση μετά την ολοκλήρωσή του. Οι επί μέρους στόχοι της έρευνας και κατ' επέκταση της δημιουργίας του οδηγού της συνέντευξης, ακολουθούν τους τρεις βασικούς άξονες με βάση τους οποίους δομήθηκε το πρόγραμμα και συγκεκριμένα αφορούν στα εξής:

- α. τη διερεύνηση των βιωμάτων στην ημιαυτόνομη στέγαση
- β. τη διερεύνηση των προσωπικών και κοινωνικών δεξιοτήτων που αποκόμισαν από το πρόγραμμα
- γ. την αξιοποίηση των δεξιοτήτων στην κοινωνική ενσωμάτωση κατά την ενηλικίωση τους

Σε αντιστοιχία με τον κεντρικό ερευνητικό σκοπό και τους επιμέρους στόχους τέθηκαν τα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα ως εξής:

1. Πώς περιγράφει ο ωφελούμενος του προγράμματος το βίωμα του σχετικά με τη στέγαση σε ημιαυτόνομο διαμέρισμα και τη συγκατοίκησή του με άλλους ωφελούμενους;
2. Ποιες δεξιότητες πιστεύει ότι κατακτήθηκαν κατά τη διάρκεια παραμονής του σε αυτό;
3. Ποιες ευκαιρίες του δόθηκαν, ώστε πρακτικά να αξιοποιήσει το βίωμα και τις δεξιότητες που κατέκτησε στην ενήλικη ζωή του;

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ

5. ΜΕΘΟΔΟΣ

5.1 Επιλογή και τεκμηρίωση της ερευνητικής μεθόδου

Η μέθοδος που αποφασίστηκε να υιοθετηθεί είναι η ποιοτική, καθώς βασικός σκοπός της έρευνας ήταν η διερεύνηση και κατανόηση προσωπικών βιωμάτων των ωφελούμενων σχετικά με ένα ευαίσθητο κοινωνικό φαινόμενο. Επιπλέον, η ποιοτική μελέτη επιτρέπει την επικέντρωση στην υποκειμενική οπτική των συμμετεχόντων, δηλαδή στη συγκεκριμένη έρευνα των πρώην ωφελούμενων του προγράμματος ημιαυτόνομης διαμονής σε εποπτευόμενα διαμερίσματα αα, αλλά και τη νοηματοδότηση που αυτοί δίνουν στην αξία του προγράμματος. Μέσα δηλαδή από την ποιοτική έρευνα επιτυγχάνεται και μία φαινομενολογική προσέγγιση, καθώς η φαινομενολογία προκειμένου να μελετήσει εις βάθος ένα κοινωνικό φαινόμενο σε συνάρτηση με τη συνθετότητα και την πολυπλοκότητα που το χαρακτηρίζει, μελετά τον τρόπο που αυτό καταγράφεται στην εμπειρία του ατόμου και με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνει μια εις βάθος κατανόηση του φαινομένου (Willig, 2013).

Σύμφωνα με τους Ίσαρη και Πουρκός (2015), η προσέγγιση που επιτυγχάνεται με τη διεξαγωγή μίας ποιοτικής μελέτης είναι σχεσιακή, καθώς τα νοήματα που οι άνθρωποι αποδίδουν και οι συμπεριφορές τους με βάση αυτά, συνδημιουργούνται μέσα σε σύνθετα πλαίσια αλληλεπιδράσεων, οπότε η προσέγγιση αυτή δείχνει κατάλληλη για μία μελέτη που θέλει να επικεντρωθεί στη συνδημιουργία και στην συνκατασκευή της πραγματικότητας, που για τον ωφελούμενο αποτελεί το προσωπικό του βίωμα. Κατά συνέπεια, μία ποιοτική μελέτη δίνει ένα βήμα στον ωφελούμενο συμμετέχοντα να εκφράσει μία συναισθηματική εμπειρία, αλλά και τη δική του μοναδική προοπτική. Αξιοποιώντας, ως εκ τούτου, την ποιοτική μέθοδο επιτυγχάνεται από τη μία πλευρά, ένας χώρος ελεύθερης έκφρασης και από την άλλη βαθύτερη κατανόηση των επί διερεύνηση ζητημάτων. Επιπλέον, κρίνεται σημαντική η συμβολή στην ανάδειξη νέων διαστάσεων και παραμέτρων που είναι πιθανόν να προσεγγιστούν και να περιγραφούν από τους συμμετέχοντες (Ίσαρη και Πουρκός, 2015), αλλά και η δυναμική αλληλεπίδραση που αναπτύσσεται μεταξύ του ερευνητή

και του συμμετέχοντα, η οποία ευνοεί τη συζήτηση και άρα την αποκαλυπτική δυνατότητα του υπό διερεύνηση ζητήματος (Creswell, 2011).

Ένα ακόμη πλεονέκτημα που προσφέρει η ποιοτική μέθοδος είναι η ευέλικτη μορφή που μπορεί να προσλάβει ανάλογα με τις συνθήκες και να τροποποιηθεί για να τις εξυπηρετήσει καλύτερα. Πρακτικά, ο ερευνητής δύναται να αναπροσαρμόσει τη σειρά των ερωτημάτων, αλλά και το περιεχόμενο, ώστε να μην υπάρχουν επαναλήψεις, αλληλοεπικαλύψεις στις απαντήσεις ή ακόμη και να παραλείψει κάποιες όταν θεωρήσει ότι απαντήθηκαν ή ότι αγγίζουν ένα ευαίσθητο θέμα που θα φέρει σε δύσκολη θέση τον συμμετέχοντα (Ισαρη, Πουρκός, 2015), ιδιαίτερα στη δική μας έρευνα όπου οι συμμετέχοντες έχουν υπάρξει μέλη ευάλωτης ομάδας.

5.2 Συμμετέχοντες

Στη δική μας έρευνα συμμετείχαν 5 ωφελούμενοι του προγράμματος SIL (Semi-independent living) της ΜΚΟ PRAKSIS που υπήρξαν αα πριν την ενηλικίωσή τους. Διέμεναν σε εποπτευόμενα διαμερίσματα ημιαυτόνομης διαμονής στην Αθήνα για περίπου ένα έτος, καθώς η ένταξή τους πραγματοποιήθηκε στα 17 τους έτη. Οι συμμετέχοντες ήταν όλοι άρρενες, ενώ οι ηλικίες τους κυμαίνονται μεταξύ 18 και 19 ετών με Μ.Ο τα 18,5 έτη. Οι συμμετέχοντες κατά την εποχή που ωφελούνταν στο πρόγραμμα είχαν πάρει την ιδιότητα του πρόσφυγα ή του αιτούντα άσυλο. Αναφορικά με την επιλογή και το μέγεθος του δείγματος ακολουθήθηκε η δειγματοληψία ευκολίας, η οποία πραγματοποιήθηκε ανάλογα με τη διαθεσιμότητα συνεργασίας με τους ωφελούμενους του προγράμματος (Bryman, 2017). Σε μία ποιοτική έρευνα ο αριθμός του δείγματος δεν είναι δεσμευτικός ή συγκεκριμένος ως προς το μέγεθός του, καθώς ο σκοπός της έρευνας είναι η κατανόηση ενός βιώματος (Ισαρη και Πουρκός, 2015) σε βάθος και η νοηματοδότηση και αξιολόγηση του, οπότε και θεωρήθηκε ότι ο συγκεκριμένος αριθμός συμμετεχόντων εξυπηρετεί και απαντά επαρκώς το σκοπό αυτό. Οι συμμετέχοντες προέρχονταν από διάφορες χώρες και ως εκ τούτου μιλούσαν διαφορετικές γλώσσες. Πιο συγκεκριμένα συμμετείχαν 1 Αφγανός, 3 Πακιστανοί και 1 Γουινεανός. Κατά συνέπεια, χρειάστηκε η συνδρομή της διερμηνείας για τη διεξαγωγή της συνέντευξης σε 3 από τις 5 περιπτώσεις, καθώς ο Αφγανός μιλούσε Ελληνικά, ενώ ο Γουινεανός μιλούσε Αγγλικά. Συνεπώς, οι

συνεντεύξεις αυτές πραγματοποιήθηκαν σε γλώσσες που μιλάει ο ερευνητής, ενώ για τις συνεντεύξεις με τους Πακιστανούς χρησιμοποιήθηκε διερμηνέας για τη γλώσσα Ουρντού. Όλες οι συνεντεύξεις έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια του Νοεμβρίου 2022 και σε χώρο βολικό για τους 4 συμμετέχοντες, ενώ για τη μία συνέντευξη χρησιμοποιήθηκε η εφαρμογή της τηλεπικοινωνίας μέσω Skype. Η χρήση της εφαρμογής αυτής, όπως έχει αναλυθεί και από τον Bryman (2017), προσφέρει οπτική επαφή στην επικοινωνιακή διαδικασία των εμπλεκόμενων και παράλληλα προσφέρει ευελιξία σε αλλαγές της τελευταίας στιγμής στον προγραμματισμό μίας συνέντευξης. Οι συμμετέχοντες είχαν όλοι παρακολουθήσει σχολείο στη χώρα καταγωγής τους. Κατά την εισαγωγή τους στο πρόγραμμα είχαν εγγραφεί και στο ελληνικό σχολείο, ωστόσο ο ένας παρακολουθούσε τακτικά, ο δεύτερος ολοκλήρωσε και την Α' λυκείου, οπότε και ενηλικιώθηκε, άρα εξαναγκάστηκε να αποχωρήσει από το πρόγραμμα και να εργαστεί. Ο τρίτος παρακολούθησε 3 μήνες, αλλά ξεπέρασε το όριο απουσιών και έπρεπε να επαναλάβει την τάξη. Ενώ το επιθυμούσε ενηλικιώθηκε και εξαναγκάστηκε να βρει εργασία και να διακόψει. Ο τέταρτος και ο πέμπτος διέκοψαν το σχολείο και δούλευαν παράτυπα.

Πίνακας

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ							
Όνομα	Ηλικία	Χώρα	Γλώσσα	Παραμονή στη Δομή	Νομικό Καθεστώς	Διερμηνέας	Επάγγελμα
N	19	Αφγανιστάν	Φαρσί-Αγγλικά	1 Έτος	Αιτών Άσυλο	Όχι	Υπάλληλος Εταιρίας Κοινωνικής Δικτύωσης
AN	18	Πακιστάν	Ουρντού	14 Μήνες	Αιτών Άσυλο	Ναι	Υπάλληλος Αρτοποιείου
M	19	Γουινέα	Αγγλικά	15 Μήνες	Αιτών Άσυλο	Όχι	Παράτυπη Εργασία
Σ	18	Πακιστάν	Ουρντού	1 Έτος	Προσφυγικό καθεστώς	Ναι	Υπάλληλος Βιοτεχνίας
A	18	Πακιστάν	Ουρντού	10 Μήνες	Προσφυγικό καθεστώς	Ναι	Παράτυπη Εργασία

5.3 Εργαλείο

Η μέθοδος συλλογής δεδομένων που χρησιμοποιήθηκε ήταν η ημιδομημένη συνέντευξη, ενώ προκειμένου να υπάρξει ένα άρτια ποιοτικό αποτέλεσμα συντάχθηκε ένας Οδηγός Συνέντευξης (βλέπε Παράρτημα) σύμφωνα με τις προδιαγραφές

σύνταξης ενός Πρωτοκόλλου Συνέντευξης κατά Creswell (2011). Ο οδηγός που συντάχθηκε μας επέτρεπε να έχουμε στη διάθεσή μας ένα σύνολο προκαθορισμένων ερωτήσεων, ώστε να εξασφαλιστεί πλήρως η κάλυψη του υπό διερεύνηση ζητήματος μέσα στο πλαίσιο της συνέντευξης (Ισαρη, Πουρκός, 2015). Επιπλέον, επέτρεπε στον ερευνητή να κινηθεί ευέλικτα ως προς τη σειρά και τον τρόπο διατύπωσης των ερωτημάτων, ανάλογα με τη ροή της συζήτησης που αναπτυσσόταν με τον κάθε ωφελούμενο. Εξάλλου, η συνέντευξη ως μέθοδος αποτελεί μία χρονοβόρα διαδικασία ως προς το χρόνο που απαιτεί για την προετοιμασία σύνταξης, οργάνωσης και ανάλυσης, αλλά και ιδιαιτέρως απαιτητική ως προς τις επικοινωνιακές δεξιότητες εκ μέρους του ερευνητή που χρειάζονται, χαρακτηριστικά που ανήκουν και στους περιορισμούς της μεθόδου. Ωστόσο, η δυνατότητα ευελιξίας που προσφέρει, την καθιστούν κατάλληλη για την εις βάθος κατανόηση του ζητήματος.

Αναλυτικότερα, ο οδηγός της συνέντευξης βασίζεται σε τρεις άξονες όπως αυτοί προέκυψαν και αναφέρθηκαν στην δήλωση του σκοπού αυτής της εργασίας και πιο συγκεκριμένα ακολουθούν τις 3 φάσεις όπως περιγράφονται στον Οδηγό Ημιαυτόνομης διαμονής PROUD (2021) που συντάχθηκε για την οργάνωση και καθοδήγηση των εμπλεκόμενων επιστημόνων των προγραμμάτων SIL. Οι άξονες αυτοί είναι οι ακόλουθοι:

α. Προσαρμογή και Ασφάλεια

β. Προσωπική Ανάπτυξη και Ψυχοκοινωνική Πλαισίωση

γ. Ολοκλήρωση και Κοινωνική Ενσωμάτωση

Κατά συνέπεια, οι άξονες αυτοί όντες εναρμονισμένοι με τις φάσεις του οδηγού προγράμματος, διερευνούν το βίωμα των πρώην ωφελούμενων αα αρχικά σε σχέση με τη φάση προσαρμογής και ασφάλειας, στη συνέχεια αξιολογικά με τις δεξιότητες που κατακτήθηκαν στο πρόγραμμα και το βαθμό ενσωμάτωσης που τους επέτρεψαν να αποκτήσουν στην κοινότητα και τέλος τον τρόπο με τον οποίο συνδέονται με την μετά του προγράμματος εποχή κατά την ενηλικίωσή τους. Όπως είναι φυσικό διατυπώθηκαν διαφορετικές ερωτήσεις για τον κάθε άξονα οι οποίες είναι αναλυτικά διαθέσιμες στον Οδηγό της συνέντευξης στο Παράρτημα.

Ειδικότερα τα ερωτήματα που επιδιώκονται να απαντηθούν για τον κάθε άξονα είναι τα ακόλουθα:

1^{ον} Για τον πρώτο άξονα που συνδέεται με την προσαρμογή και την ασφάλεια επιδιώκεται να αναπτυχθούν θέματα που σχετίζονται με την αίσθηση ασφάλειας και αυτοφροντίδας, η κοινωνική δικτύωση, η σχολική παρακολούθηση και συμμετοχή, η υγεία και καλή φυσική κατάσταση και η διαχείριση ελεύθερου χρόνου (Proud, 2021.pgs 29-37) Σκοπός του πρώτου αυτού άξονα είναι να διερευνήσει εάν ο ωφελούμενος βίωσε θετικά ή αρνητικά την προσαρμογή του μέσα από τους δείκτες που προαναφέρθηκαν και αν έμεινε ικανοποιημένος από τις προσφερόμενες υπηρεσίες του προγράμματος.

2^{ον} Για τον δεύτερο άξονα του οποίου το επίκεντρο είναι η προσωπική ανάπτυξη και η ψυχοκοινωνική πλαισίωση, επιδιώκεται να αναπτυχθούν κριτικά θέματα γύρω από το επίπεδο κατάκτησης των δεξιοτήτων και των σχέσεων που αναπτύχθηκαν, αλλά και να αξιολογηθούν οι προσφερόμενες υπηρεσίες.

3^{ον} Για τον τρίτο και τελευταίο άξονα, που καταπιάνεται με την ολοκλήρωση και την κοινωνική ενσωμάτωση, αναμένεται ένας απολογισμός για το πρόγραμμα και αξιολόγησή του, σχετικά με την αξιοποίηση της προσφοράς του κατά την ενηλικίωση και αποχώρηση των ωφελούμενων (Proud, 2021.pgs 46-53). Επιπλέον, αξιολογείται η μετάβαση ως προς τον βαθμό ετοιμότητας και ανεξαρτησίας στην ενήλικη ζωή του.

Καταλήγοντας, ακολουθώντας τις παροτρύνσεις κατά Robson (2010) αποφύγαμε μακροσκελείς, διαφορούμενες, καθοδηγητικές, μεροληπτικές και εξειδικευμένες ερωτήσεις, που θα λειτουργούσαν ανασταλτικά ως προς την επικοινωνία του ερευνητή με τον ωφελούμενο και θα εμπόδιζαν τη φυσική ροή της επικοινωνίας αυτής.

Έχοντας τα παραπάνω ως στόχο και προκειμένου να ελέγξουμε την καταλληλότητα των διατυπώσεων και την αποτελεσματικότητα των ερωτήσεων ως προς τη ροή και προαγωγή της συζήτησης του Οδηγού συνέντευξης, πραγματοποιήσαμε μία πιλοτική συνέντευξη στις 22 Οκτωβρίου του 2022. Από την πιλοτική συνέντευξη προέκυψαν σημαντικές βελτιώσεις τις οποίες επεξεργαστήκαμε στη συνέχεια στο διάστημα δύο εβδομάδων πριν την έναρξη των συνεντεύξεων και αξιοποιήσαμε, αλλά δεν ενσωματώσαμε την πιλοτική αυτή συνέντευξη στο δείγμα των συμμετεχόντων .

5.4 Η ερευνητική διαδικασία

Όπως προαναφέρθηκε οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια του Νοεμβρίου του 2022 και συγκεκριμένα σε τέσσερις διαφορετικές μέρες μεταξύ 5-26 Νοεμβρίου του 2022 ημέρα Σάββατο και απόγευμα καθώς ήταν μία κατάλληλη μέρα για τους πρώην ωφελούμενους λόγω εργασιακών υποχρεώσεων. Μάλιστα στις 12 Νοεμβρίου 2022 πραγματοποιήθηκαν δύο εξ αυτών. Αρχικά ορίστηκε ένας κατάλληλος και βολικός χώρος συνάντησης όπου οι συμμετέχοντες θα αισθάνονταν ασφαλείς να εκθέσουν τις απόψεις τους. Για το λόγο αυτό χρησιμοποιήθηκε το γραφείο που διατηρεί ο ερευνητής ως κοινωνικός επιστήμονας και επαγγελματίας ψυχικής υγείας. Η ενημέρωση σχετικά με τους σκοπούς της συνέντευξης, όπως απαιτείται από το πρωτόκολλο της συνέντευξης, έγινε προφορικά, όπως επίσης και η συναίνεση των συμμετεχόντων για την μαγνητοφώνηση των απαντήσεων τους με τη διαβεβαίωση ότι οι ηχογραφημένες απαντήσεις τους θα χρησιμοποιηθούν μόνο για το συγκεκριμένο σκοπό. Υπενθυμίζουμε ότι οι ωφελούμενοι είχαν ολοκληρώσει το 18 έτος της ηλικίας τους και ως εκ τούτου δεν απαιτούνταν άδεια εισαγγελικής αρχής. Για δεοντολογικούς λόγους τους εξηγήθηκε ότι θα χρησιμοποιηθούν μόνο τα αρχικά των ονομάτων τους και κατά την μεταγραφή τους σε κείμενα, από τα οποία θα προέκυπτε η επεξεργασία και κωδικοποίηση των δεδομένων, αλλά και οπουδήποτε στην έρευνα χρειαζόταν αναφορά ονόματος στις απαντήσεις τους. Επιπλέον, οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν ως προς τη διάρκεια της συνέντευξης που εκτιμήθηκε σε 30 λεπτά από την εφαρμογή της πιλοτικής και ότι διατηρούσαν το δικαίωμα της αποχώρησης από αυτήν, εάν έκριναν ότι δεν επιθυμούσαν να συνεχίσουν ή ότι είχαν τη δυνατότητα να ζητήσουν διευκρινήσεις για ό,τι δεν τους ήταν κατανοητό.

Κατά την ώρα της συνέντευξης ο ερευνητής προσπαθούσε να δημιουργήσει ένα ασφαλές, άνετο και φιλικό κλίμα με τους συμμετέχοντες στο βαθμό που του επέτρεψε να θέσει όλες τις ερωτήσεις της έρευνας και να προαχθεί η συζήτηση με σεβασμό στη δεοντολογία και σύμφωνα με το πρωτόκολλο, ώστε να διαφυλαχτεί η εγκυρότητα και αντικειμενικότητα της έρευνας, χρησιμοποιώντας λόγο κατανοητό, αλλά και επαρκή και συνεπή με την ορολογία του υπό διερεύνηση ζητήματος.

5.5 Μέθοδος Ανάλυσης των δεδομένων

Αναφορικά με τη μέθοδο ανάλυσης που ακολουθήθηκε για την επεξεργασία του υλικού ήταν η θεματική κατά Braun και Clarke (2006). Η θεματική ανάλυση που είναι μία ποιοτική ανάλυση δεδομένων στοχεύει στον εντοπισμό, την περιγραφή, τη θεματοποίηση, το σχολιασμό και την ερμηνεία των ποιοτικών δεδομένων. Δηλαδή των νοηματικών μοτίβων όπως αυτά προκύπτουν από τις απαντήσεις του προσωπικού βιώματος, που περιγράφεται από τους συμμετέχοντες, λαμβάνοντας μορφή κειμένου σχετικού με το υπό εξέταση κεντρικό φαινόμενο και τα επί μέρους ερωτήματά του. Η θεματική ανάλυση διαρθρώνεται σε 6 στάδια τα οποία περιγράφονται ακολούθως:

α. Αρχικά, ο ερευνητής ξεκινάει με το στάδιο της εξοικείωσης, δηλαδή το στάδιο κατά το οποίο, ακούει, διαβάζει και κατανοεί εις βάθος τις απαντήσεις των συμμετεχόντων. Για να το επιτύχει αυτό χρειάζεται επαναλαμβανόμενες αναγνώσεις των απομαγνητοφωνήσεων, αλλά και των προσωπικών του σημειώσεων επί των συνεντεύξεων.

β. Στη συνέχεια, ο ερευνητής ασχολείται με την κωδικοποίηση δηλαδή με την παραγωγή αρχικών κωδικών όπως αποκαλύπτονται και αποτυπώνονται από το νόημα. Ειδικότερα, στο στάδιο αυτό αναζητά μονάδες νοήματος στις οποίες αποδίδει έναν κωδικό δηλαδή ένα όνομα.

γ. Ακολούθως προχωράει στη θεματοποίηση των κωδικών και συγκεκριμένα δημιουργεί μία αντιστοίχιση μεταξύ των κωδικών και των θεμάτων ή των επαναλαμβανόμενων μοτίβων όπως αυτά προκύπτουν από τα ευρήματα και αναδεικνύονται από τις περιγραφές των βιωμάτων των συμμετεχόντων.

δ. Έπειτα, σειρά έχει η επανεξέταση των θεμάτων που είχε αρχικά εντοπίσει και αξιολογεί τα στοιχεία που του είναι διαθέσιμα, ενώ δύναται να συμπτύξει και θέματα που φαίνεται να προσομοιάζουν.

ε. Στη συνέχεια, φτάνει στο στάδιο ορισμού και ονομασίας των θεμάτων.

στ. Τέλος, στο στάδιο έκθεσης των δεδομένων συζητά τα ευρήματά του.

5.6 Αξιοπιστία και εγκυρότητα

Καθώς η έρευνα αυτή διεξάγεται με την ποιοτική μέθοδο η αξιοπιστία της εξαρτάται κυρίως από τη στάση του ερευνητή κατά τη διάρκεια της συνέντευξης και λιγότερο

από την κατασκευή του ερευνητικού εργαλείου όπως συμβαίνει με τις έρευνες ποσοτικής προσέγγισης (Patton, 2002). Αναλυτικότερα, για να διασφαλιστεί η αξιοπιστία και η εγκυρότητα μίας ποιοτικής έρευνας θα πρέπει να πληροί κριτήρια ερευνητικής συνέπειας και να περιλαμβάνει μία ακριβή και σχολαστική περιγραφή της διαδικασίας που ακολουθήθηκε. Επιπλέον, αναφορικά με την αξιοπιστία, αυτή εξαρτάται από την ισχύ του σχεδιασμού, από την ποιότητα των στοιχείων που συλλέχθηκαν και από την δυνατότητα ο σχεδιασμός αυτός να αναδείξει αληθινά ευρήματα και αξιόπιστα συμπεράσματα που να αντικατοπτρίζουν την πραγματικότητα που περιγράφουν τα στοιχεία (Συμεού, 2007).

Κατά αντιστοιχία η εγκυρότητα μίας ποιοτικής έρευνας εξαρτάται από τα αληθή και αξιόπιστα στοιχεία, την ειλικρίνεια των συμμετεχόντων, αλλά και από την αντικειμενικότητα και ουδετερότητα του ερευνητή (Cohen et al., 2007). Ως εκ τούτου, προκειμένου να επιτύχουμε την αξιοπιστία και εγκυρότητα σε αυτήν την έρευνα επιδιώκουμε:

α. διαφάνεια και την ακρίβεια όλων των δεδομένων μαγνητοφωνώντας τις απαντήσεις των συμμετεχόντων αποδεικνύοντας την ύπαρξη τους και τη συνέπεια των στοιχείων που ήρθαν στην κατοχή μας (Gordon & Fleisher, 2010)

β. χρησιμότητα και ακολουθία της συλλογιστικής μας απομαγνητοφωνώντας και μεταγράφοντας τα στοιχεία που συλλέξαμε (Ανδρουτσοπούλου, 2014)

γ. εμπιστοσύνη και ασφάλεια στους συμμετέχοντες διαβεβαιώνοντας τους για την ανωνυμία τους στο υλικό που θα συλλέξουμε, θα επεξεργαστούμε και θα δημοσιεύσουμε, με την υπόσχεση εχεμύθειας των προσωπικών τους στοιχείων και ως εκ τούτου, δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης προκειμένου να εκφραστούν ελεύθερα (Shenton, 2004)

δ. ουδετερότητα και αντικειμενικότητα κατά τα διάρκεια των συνεντεύξεων, αλλά και κατά την ανάλυση των δεδομένων (Patton, 2002)

ε. εμπάθυνση με την αναλυτική περιγραφή των δεδομένων ώστε να καταστεί φανερό το περιεχόμενο των αντιλήψεων των συμμετεχόντων και να διαφανούν μέσα από αυτή τα κρίσιμα στοιχεία της έρευνας (Χασάνδρα και Γούλας, 2004)

Επιπλέον, με σεβασμό στο δεοντολογικό πλαίσιο που πρέπει να διαθέτει μία ποιοτική έρευνα, προβήκαμε στις παρακάτω ενέργειες:

Πρώτον, πραγματοποιήσαμε μία πιλοτική έρευνα που μας διέθεσε χρήσιμες πληροφορίες για τη βελτίωση του εργαλείου συλλογής δεδομένων, δηλαδή στην περίπτωση μας του Οδηγού συνέντευξης.

Δεύτερον, εξασφαλίσαμε την προφορική συγκατάθεση των συμμετεχόντων για την μαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων και τη δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων μετά την επεξεργασία των δεδομένων.

Τρίτον, εφαρμόσαμε βολιδοσκοπήσεις κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων ζητώντας αποσαφηνίσεις σχετικά με την ανάπτυξη ορισμένων θεμάτων (Creswell, 2011).

Τέταρτον αξιοποιήσαμε αυθεντικά παραθέματα κατά την ενδελεχή ανάλυση των δεδομένων εξασφαλίζοντας έτσι την ορθότητα και την ακρίβεια των στοιχείων που χρησιμοποιούνται.

Για τους παραπάνω λόγους, θεωρούμε ότι επιτύχαμε να δημιουργήσουμε αξιοπιστία, και εγκυρότητα μέσα σε ένα δεοντολογικό πλαίσιο για την ποιοτική έρευνά μας.

5.7 Περιορισμοί της έρευνας

Η ποιοτική μέθοδος προσφέρεται για την εις βάθος κατανόηση του βιώματος και των εμπειριών των συμμετεχόντων, καθώς επιτρέπει την ελεύθερη έκφρασή τους και συζήτηση γύρω από αυτά. Ωστόσο, ένας περιορισμός της έρευνας προκύπτει από το μικρό δείγμα που δεν επιτρέπει τη γενίκευση των αποτελεσμάτων (Creswell, 2011).

Επιπλέον, στους περιορισμούς ανήκει και η έλλειψη δυνατότητας προσέγγισης πρώην αα, καθώς το νομικό καθεστώς τους, τους καθιστά διστακτικούς στη συμμετοχή μίας έρευνας. Ως εκ τούτου, εφαρμόζοντας δειγματοληψία ευκολίας, δεν υπάρχει η δυνατότητα να εξακριβωθεί, εάν το δείγμα είναι αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού που μελετάμε, ώστε να παράξει γενικευμένα αποτελέσματα (Bryman, 2017).

Επιπροσθέτως, το καθεστώς ανασφάλειας που βιώνουν κατά την περίοδο που προσεγγίστηκαν για την πραγματοποίηση της έρευνας, μας οδηγεί στο να εκφράσουμε περιορισμό που απορρέει από την πιθανότητα μη αποκάλυψης όλων των στοιχείων που θα ήθελαν να αναπτύξουν στις απαντήσεις τους.

6. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Σκοπός της συγκεκριμένης ποιοτικής μελέτης υπήρξε η διερεύνηση του βιώματος των πρώην ωφελούμενων του προγράμματος ημιαυτόνομης διαβίωσης σε εποπτευόμενα διαμερίσματα, όπως αυτά εφαρμόζουν τη λειτουργία τους σύμφωνα με το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο για τη μεταναστευτική πολιτική και η αξιολόγηση τους για τις προσφερόμενες υπηρεσίες, λειτουργίες και δεξιότητες στην μετά την ενηλικίωση τους εποχή και λήξη του προγράμματος. Μέσα από τη διαδικασία της θεματικής ανάλυσης, η οποία αναλύθηκε στο κεφάλαιο της μεθόδου, και της κωδικοποίησης που προκύπτει από τα επαναλαμβανόμενα στοιχεία που αναδύθηκαν από τα δεδομένα μας, προέκυψαν τρεις θεματικές περιοχές με βάση τις οποίες δομήσαμε τα ερευνητικά μας αποτελέσματα. Τα τρία θέματα που αναδύθηκαν είναι τα εξής: α. Η πολυπολιτισμική «οικογένεια», β. Η νέα ταυτότητα και γ. Η νέα απώλεια.

Ειδικότερα για τον 1^ο ερευνητικό άξονα Προσαρμογή και Ασφάλεια όπου εξετάστηκε το πλαίσιο λειτουργίας του προγράμματος ημιαυτόνομης διαμονής και η προσαρμογή του συμμετέχοντα σε αυτό, κατά την ανάλυση των απαντήσεων τους αναδύθηκε η θεματική περιοχή Πολυπολιτισμική «Οικογένεια». Οι συμμετέχοντες ανέφεραν επαναλαμβανόμενα το θέμα της διαφορετικότητας με τους συνωφελούμενους συγκατοίκους του διαμερίσματος, τα όρια λειτουργίας του διαμερίσματος, αλλά και τα όρια σεβασμού μεταξύ τους για την εύρυθμη λειτουργία της συγκατοίκησης, καθώς και τα όρια στις μεταξύ τους σχέσεις αναφορικά με τις πολιτισμικές διαφορές τους. Η αίσθηση της ασφάλειας είναι ένα ακόμη στοιχείο που τονίστηκε διαρκώς από όλους τους συμμετέχοντες και εντάσσεται στο πλαίσιο της θεματικής Πολυπολιτισμική «οικογένεια» και αποκτά διττό νόημα για τα δεδομένα μίας έρευνας που μελετά πρώην αα δηλαδή υποκειμένων με δύο ιδιότητες, αυτή του μετανάστη ή πρόσφυγα, αλλά και του ανήλικου. Επιπλέον, αναδείχθηκε και το θέμα της κοινής μεταξύ τους γλώσσας, δηλαδή της «οικογενειακής» γλώσσας επικοινωνίας, αλλά και της συναναστροφής τους με τους κατοίκους της κοινότητας υποδοχής.

Για τον 2^ο ερευνητικό άξονα Προσωπική Ανάπτυξη και Ψυχοκοινωνική Πλαισίωση, όπου διερευνήθηκε το ζήτημα της κατάκτησης δεξιοτήτων, της σχολικής

παρακολούθησης και επίδοσης, της κοινωνικοποίησής τους, τις σχέσεις που ανέπτυξαν τόσο με τους συντελεστές του προγράμματος, όσο και με τους συγκατοίκους, τις εμπειρίες που ξεχωρίζουν ως καλύτερες και χειρότερες κατά την παραμονή τους στο πρόγραμμα, αναδύθηκε το θέμα «Νέα Ταυτότητα». Οι προαναφερθέντες παράμετροι διαμόρφωσαν την ταυτότητα τους κατά την σημαντική αυτή χρονική περίοδο που η διαμόρφωση ταυτότητας αποτελεί την κορύφωση προς την ενηλικίωση.

Για τον 3^ο ερευνητικό άξονα Ολοκλήρωση και Κοινωνική Ενσωμάτωση, όπου εξετάζαμε ζητήματα σχετικά με την αξιολόγηση του προγράμματος και την αξιοποίηση των δεξιοτήτων και των σχέσεων που κατέκτησαν ως παρακαταθήκη για την ενήλικη ζωή τους, αναδύθηκε το θέμα «Νέα Απώλεια». Οι ωφελοόμενοι εξέφρασαν δύο αντικρουόμενα συναισθήματα σχετικά με τη νέα εποχή, αυτό της ευγνωμοσύνης για το βίωμα τους μέσα στο πρόγραμμα και την απώλεια για την εκ νέου «βίαιη», δηλαδή απότομη έξοδο τους από αυτό, σχεδόν αμέσως με τη συμπλήρωση του 18^{ου} έτους της ηλικίας τους.

Όπως προαναφέραμε η απόδοση των θεμάτων στηρίχθηκε στην επαναλαμβανόμενη εμφάνισή τους μέσα στις απαντήσεις και των πέντε συμμετεχόντων, δημιουργώντας ως εκ τούτου μοτίβα που μας καθοδήγησαν στη δημιουργία των τριών θεμάτων. Από την ανάλυση των απαντήσεων συμπεριλήφθηκαν κωδικοί που εντάσσονται στην κάθε θεματική που ανέδειξαν. Για την παρουσίαση τους έχουν επιλεγθεί τα πιο αντιπροσωπευτικά αυθεντικά αποσπάσματα, ώστε να γίνουν εις βάθος κατανοητοί αναφορικά με το κύριο θέμα τους. Θα πρέπει επιπλέον, να επισημανθεί ότι η σειρά παρουσίασης τους στη συνέχεια, έγινε σε αντιστοιχία με τη χρονική ακολουθία που εξετάστηκαν και αντιστοιχούν στην χρονική ακολουθία του βιώματος των συμμετεχόντων που διερευνήθηκαν.

6.1 Πολυπολιτισμική «Οικογένεια»

Η πρώτη θεματική περιοχή που αναδύθηκε από τα δεδομένα της έρευνας ήταν η πολυπολιτισμική «οικογένεια» που ενσωματώνει τους κωδικούς α. Κανόνες λειτουργίας και συγκατοίκησης, β. Όρια γ. Ασφάλεια και δ. Επικοινωνία, καθώς οι συμμετέχοντες επαναλαμβανόμενα έθιγαν τα συγκεκριμένα σημεία στις απαντήσεις τους. Αρχικά στις απαντήσεις τους ξεκινούσαν θίγοντας τις διαφορές που εντόπιζαν

και βίωναν από άλλες δομές φιλοξενίας, όπως η καθαριότητα και οι προσφερόμενες ανέσεις του διαμερίσματος, αλλά και στους επιβεβλημένους κανόνες λειτουργίας και ορίων, από τους συντονιστές του προγράμματος. Στη συνέχεια, όπως είναι φυσικό, τοποθετημένοι μέσα σε ένα διαμέρισμα μαζί με άλλα ωφελούμενα μέλη του προγράμματος, προερχόμενα από διαφορετικές χώρες και διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο, αναφέρονταν στο θέμα επικοινωνίας με τους συγκατοίκους, που τις περισσότερες φορές ήταν τα αγγλικά ή επικοινωνία με νοηματική ή διερμηνεία. Ως εκ τούτου, στην ενότητα αυτή θα αναλύσουμε τη θεματική αυτή περιοχή ακολουθώντας τους επιμέρους κώδικες και παραθέτοντας σχετικά αυθεντικά αποσπάσματα των συνεντεύξεων.

α. Κανόνες

Κάθε ένας από τους πέντε συμμετέχοντες απαντώντας στην ερώτηση σχετικά με την προσαρμογή στη νέα δομή και στις διαφορές που εντόπιζε συγκριτικά με τις προηγούμενες που είχε φιλοξενηθεί, εστίαζε στο θέμα, ιδιαιτέρως, της καθαριότητας, στις ανέσεις του προσφερόμενου διαμερίσματος, αλλά και στους κανόνες που έπρεπε να ακολουθεί οι οποίοι προβλέπονταν από το πρόγραμμα.

«Το διαμέρισμα ήταν πάρα πολύ καλό, με πάρα πολύ καλές συνθήκες. Εννοώ πολύ καθαρό, μεγάλο σπίτι για όλους τους συγκατοίκους. Ήταν πολύ καλό και ήμασταν χαρούμενοι» (N, 19 ετών, Αφγανιστάν, 1^η συν.)

«Ωραίο ήταν, όλα ήταν καλά. Πολύ σημαντικό ότι το σπίτι ήταν καθαρό» (M, 19 ετών, Γουινέα, 3^η συν.)

«Μου άρεσε πάρα πολύ το σπίτι γιατί ήταν πολύ καθαρό και όλα τα πράγματα ήταν μέσα στο σπίτι... εννοώ υπολογιστής, wifi και όλα τα πράγματα που χρειαζόμασταν...» (A, 18 ετών, Πακιστάν, 5^η συν.)

Ειδικότερα, πολύ σημαντικό στοιχείο που προκύπτει από την οργάνωση του προγράμματος και έγκειται στις διαφορές με άλλες δομές είναι οι επιλογές σε θέματα διαβίωσης, όπως η επιλογή της διατροφής. Η πρακτική της επιλογής προσέδιδε στον χαρακτήρα αυτονομίας που το πρόγραμμα προσδοκούσε να επιφέρει και όπως θα δούμε αργότερα σχετιζόταν και με το θέμα απόκτησης δεξιοτήτων.

« Με τις προηγούμενες δομές είχε μεγάλη διαφορά ήταν τουλάχιστον 80% καλύτερα (.). Στις προηγούμενες δομές τρώγαμε το φαγητό που μαγειρεύαν εκεί. Και πολλές φορές δεν μας άρεσε αλλά δεν είχαμε άλλη επιλογή. Στο πρόγραμμα αυτό μαγειρεύαμε και τρώγαμε αυτό που θέλαμε εμείς. Είχαμε λεφτά και ψωνίζαμε τα πράγματα που θέλαμε εμείς» (Μ, 19 ετών, Γουινέα, 3^η συν.)

β. Όρια

Οι έννοιες του συμβιβασμού, της ανοχής στη διαφορετικότητα και της συνεργασίας αναπτύχθηκαν μεταξύ των ωφελουμένων όπως διαφαίνεται από τις απαντήσεις τους, καθώς άνθρωποι διαφορετικής κουλτούρας, μοιράζονταν ένα χώρο τον οποίο όχι μόνο θα έπρεπε να φροντίζουν συνεργαζόμενοι, αλλά και να επιτρέπουν στη διαφορετικότητα των πολιτισμών τους να συνυπάρχει. Προκειμένου να επιτευχθεί μία αρμονική συγκατοίκηση οι συμμετέχοντες τόνισαν στις απαντήσεις τους την ανάγκη για αλληλοκατανόηση και σεβασμό των ορίων, τόσο μέσα στο διαμέρισμα που διέμεναν, όσο και με τους κατοίκους των πολυκατοικιών που βρίσκονταν τα διαμερίσματα, όσο και στην κοινότητα. Και οι πέντε ωφελούμενοι απάντησαν ότι σεβόμενοι τα όρια ήταν σε θέση να απολαμβάνουν μία αρμονική συγκατοίκηση και να αποδέχονται τη διαφορετικότητα μίας άλλης κουλτούρας, επισημαίνοντας μάλιστα ότι η συνύπαρξη με άτομα διαφορετικών πολιτισμών τους ήταν γνώριμη, καθώς προέρχονταν τόσο από μία πορεία με πολλούς σταθμούς σε διαφορετικές χώρες ή χρειάστηκε να συνυπάρξουν σε κέντρα φιλοξενίας και δομές, ενώ παράλληλα χαρακτήρισαν θετικά την γνωριμία με διαφορετικούς πολιτισμούς.

«Όχι καθόλου δεν μας επηρέασε (η συγκατοίκηση) διότι έχω συνηθίσει να μένω με ανθρώπους που έχουν διαφορετικές εθνικότητες, από διαφορετικούς πολιτισμούς. Οπότε ναι δεν με επηρέασε καθόλου» (Ν, 19 ετών Αφγανιστάν, 1^η συν).

«Όχι ποτέ δεν με ενόχλησε και όλοι ήταν πολύ καλοί. Δεν είχα κανένα πρόβλημα, ήταν όλοι άνθρωποι που απλά είχαν άλλη κουλτούρα» (Αν, ετών 18, Πακιστάν, 2^η συν.).

«Όχι δεν με δυσκόλεψε. Ήταν καλά γιατί μπόρεσα και γνώρισα άλλες κουλτούρες και πολιτισμούς» (Μ, 19 ετών, Γουινέα, 3^η συν.)

«Επειδή ... μέναμε με παιδιά από διαφορετικές χώρες και διαφορετικές κουλτούρες όπως Μπαγκλαντές, Πακιστάν, Αφγανιστάν... δεν υπήρχε κάποια δυσκολία για μένα,

όλα ήταν καλά, αλλά κάποιες φορές, κάποια παιδιά από διαφορετικές χώρες κάνουν πράγματα που έπρεπε να συμβιβαστώ.. (.) Εννοώ λόγω της κουλτούρας είχαν διαφορετικές συνήθειες, άγνωστες σε εμένα» (Σ, 18 ετών, Πακιστάν, συν. 4).

Ιδιαίτερα για τη συγκατοίκηση με άλλους κατοίκους των πολυκατοικιών, τέσσερεις στους πέντε ωφελούμενους δεν διαφάνηκε να βίωσαν κάποιο ρατσιστικό επεισόδιο, ενώ επιπλέον επισημάνθηκε το όφελος που απεκόμισαν από την επαφή με την ελληνική κουλτούρα, γεγονός που αποδίδεται στην πρακτική τα εποπτευόμενα διαμερίσματα να βρίσκονται εντός πολυκατοικιών και όχι σε κάποια απομονωμένη δομή.

«Όχι... ήταν πρόκληση αλλά δε με δυσκόλεψε.. αντίθετα ήταν ένα καλό παράδειγμα γιατί μέναμε εκεί και υπήρχαν αρκετοί Έλληνες γείτονες αλλά και άλλοι από διαφορετικές χώρες και εμένα προσωπικά με βοήθησε γιατί γνώρισα την κουλτούρα και την κοινότητα οπότε ήταν δύσκολο αλλά και καλό» (Ν, 19 ετών Αφγανιστάν, 1^η συν).

«Ήταν μία πολύ καλή εμπειρία για μένα γιατί συχνά συναντιόμασταν στο ασανσέρ, έξω και λέγαμε «Γεια» και «Καλημέρα» ο ένας στον άλλο, ήταν πολύ ευγενικοί μαζί μας και αισθανόμασταν καλά και ασφάλεια. Ήταν καλή εμπειρία και δεν είχα κανένα πρόβλημα με αυτό (.) Ναι με βοήθησε να μάθω πράγματα από την κουλτούρα» (Αν, ετών 18, Πακιστάν, 2^η συν.).

« Ήταν καλή εμπειρία για μένα.. δεν είχαμε ποτέ κάποιο πρόβλημα επειδή μέναμε μαζί με διαφορετικούς ανθρώπους από διαφορετικές χώρες... κάναμε αυτό έπρεπε να κάνουμε και αυτοί έκαναν αυτό που έπρεπε να κάνουν. Όλοι ασχολιόντουσαν με την εργασία τους.. οπότε δεν υπήρχε καμία ενόχληση για κανέναν (.) Ναι με βοήθησε πολύ γιατί αισθανόμουν ασφάλεια και φιλοξενία... και μας βοηθούσαν οπότε γινόταν» (Σ, ετών 18, Πακιστάν, 4^η συν.)

γ. Ασφάλεια

Το ζήτημα της αίσθησης της ασφάλειας ήταν ένα στοιχείο που υπερτονίστηκε και από τους πέντε συμμετέχοντες, γεγονός που αποκτά διττή σημασία στην περίπτωση των πρώην αα. Έχοντας βιώσει απώλειες, εξαθλίωση και σε κάποιες περιπτώσεις σωματική και ψυχολογική βία μέχρι και την είσοδο τους στη χώρα υποδοχής, αλλά και την ταλαιπωρία των γραφειοκρατικών δυσπραγιών και συνεχόμενων

μετακινήσεων μεταξύ των δομών στη μεταμεταναστευτική τους περίοδο, η ασφάλεια που φαίνεται να επιτυγχάνεται μέσα στο συγκεκριμένο πλαίσιο του προγράμματος της ημιαυτόνομης διαμονής αποκτά ένα ιδιαίτερο βάρος. Η ασφάλεια είναι ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του θεσμού της οικογένειας και το κύριο χαρακτηριστικό που έχουν απολέσει οι αα. Το ότι κατορθώνεται να βιωθεί το ίδιο έντονα από όλους μέσα σε ένα νέο πολυπολιτισμικό «οικογενειακό» μοντέλο συγκατοίκησης ανηλίκων αποτελεί ένα σημαντικό για την έρευνα στοιχείο.

«Ακριβώς, πάντα. Νιώθαμε ανακούφιση, ασφάλεια και άνεση, όλα ήταν πολύ ωραία» (N, ετών 19, Αφγανιστάν, 1^η συν.)

«Ναι ένοιωσα ασφάλεια, δεν αντιμετώπισα ποτέ κάποιο πρόβλημα» (M, ετών 19, Γουινέα, 3^η συν.)

«Ναι πάντα αισθανόμουν ασφαλής και όταν είχα οποιαδήποτε δυσκολία το προσωπικό του προγράμματος μας βοηθούσε ... οπότε συνέχεια αισθανόμουν ασφάλεια» (Σ, ετών 18, Πακιστάν, 4^η συν.)

δ. Επικοινωνία

Αναφορικά με τη γλώσσα επικοινωνίας μεταξύ των ωφελουμένων δεν αναφέρθηκαν προβλήματα, παρά τα διαφορετικά γλωσσικά συστήματα και υπόβαθρα από τα οποία προέρχονταν, καθώς η lingua franca των διαμερισμάτων υπήρξαν κυρίως τα αγγλικά, αλλά και η νοηματική ή και η διερμηνεία όταν αυτό κρινόταν απαραίτητο. Και οι πέντε συμμετέχοντες δεν επεσήμαναν κάποιο γλωσσικό εμπόδιο στην μεταξύ τους επικοινωνία, γεγονός που συνάδει με την αρμονία και ασφάλεια που περιέγραψαν ότι αισθάνονταν σε άλλες ερωτήσεις της έρευνας.

«Ήταν μια εμπειρία που μας βοήθησε να γνωρίσουμε διαφορετικούς ανθρώπους, να μιλήσουμε διαφορετικές γλώσσες και να τους καταλαβαίνουμε» (A, 18 ετών, Πακιστάν, συν. 5).

6.2 Νέα Ταυτότητα

Από τον δεύτερο άξονα των ερευνητικών ερωτημάτων Προσωπική Ανάπτυξη και Ψυχοκοινωνική Πλαισίωση, αναδύθηκε μία δεύτερη θεματική περιοχή από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων, αυτή της Νέας Ταυτότητας. Σε αυτή τη θεματική,

ενσωματώθηκαν κωδικοί που σχετίζονται με τη διαμόρφωση της νέας ταυτότητας που απέκτησαν οι ωφελούμενοι του προγράμματος ημιαυτόνομης διαμονής στα εποπτευόμενα διαμερίσματα. Πιο συγκεκριμένα, οι κωδικοί αυτοί είναι α. Γλώσσα, β. Σχολείο, γ. Δεξιότητες και δ. Σχέσεις. Η θεματική Νέα Ταυτότητα προκύπτει ως επακόλουθο της ανάπτυξης γνώσεων, δεξιοτήτων, σχέσεων που αντλήθηκαν από τις υπηρεσίες του προγράμματος. Πρόκειται δηλαδή για ένα αποτέλεσμα όσμωσης των υπηρεσιών και των σχέσεων που αναπτύχθηκαν μέσα σε αυτό με τους ωφελούμενους, τόσο μεταξύ τους, όσο και με τους συντελεστές. Παράλληλα, το παραγόμενο αυτό αποτέλεσμα συμπίπτει χρονικά και με την ταυτότητα που αποκτά το άτομο κατά την ενηλικίωσή του. Από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων, όπως θα υποστηριχτεί και από το αυθεντικό υλικό που θα παρατεθεί, καθοριστικό ρόλο έπαιξαν τα παρακάτω: η διδασκαλία και εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, δηλαδή η γλώσσα της χώρας υποδοχής, η σχολική παρακολούθηση και επίδοση με την συνεπαγόμενη αποκόμιση γνώσεων, η κατάκτηση δεξιοτήτων διαβίωσης και διαχείρισης της αυτονομίας, αλλά και η αλληλεπίδραση των σχέσεων που ανέπτυξαν με τους συντελεστές μέντορες και ήταν συνδεδεμένες με την καθοδήγηση που λάμβαναν σε ψυχοσυναισθηματικό αλλά και λειτουργικό επίπεδο. Στο πλαίσιο των ερωτήσεων του άξονα αυτού τέθηκε και το ζήτημα αξιολόγησης του προγράμματος από τους ωφελούμενους. Από τις απαντήσεις τους θίχτηκαν προβλήματα που ενέσκηπταν, και αρνητικά σημεία όπως εμπόδια που εμπλέκονταν με το εκπαιδευτικό σύστημα και μείωναν δραματικά την αποτελεσματικότητα του προγράμματος, αλλά και ζητήματα υποχρηματοδότησης με τα οποία οι συμμετέχοντες ήρθαν αντιμέτωποι.

α. Γλώσσα

Η εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής αποτελεί τον καθοριστικότερο παράγοντα προσαρμογής και ευρυθμίας για τους συμμετέχοντες. Και οι πέντε ωφελούμενοι υπογράμμισαν τη σημασία εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας κατά τη διαβίωση τους στο πρόγραμμα ως γλώσσα επικοινωνίας με την κοινότητα και την αξιολόγησαν ως πολύ σημαντική προσφερόμενη υπηρεσία από το εν λόγω πρόγραμμα. Μάλιστα, συχνά αναφέρονταν στο γεγονός ότι το επίπεδο κατάκτησης της ελληνικής γλώσσας, αποτέλεσε και καθοριστικό παράγοντα της εκπαιδευτικής πορείας τους. Όπου παρατηρήθηκε έλλειμμα εντός του εκπαιδευτικού συστήματος να υποστηρίξει γλωσσικά τους ωφελούμενους, χαρακτηρίστηκε από αυτούς ως η κύρια αιτία σχολικής παραίτησης και εγκατάλειψης. Αντίστοιχα, όσο περισσότερο επαρκής

αισθανόταν με τη γλώσσα ο ωφελούμενος, τόσο περισσότερο συμμετείχε στην εκπαιδευτική διαδικασία και προόδευε στην σχολική πορεία.

«... υπήρχε δασκάλα που μας μάθαινε τη γλώσσα, πολύ σημαντικό. (.) Γενικά όμως το πρόβλημα με άλλα παιδιά (στο σχολείο) ήταν η γλώσσα, η επικοινωνία με τους Έλληνες μαθητές και με τη σχολική κοινότητα ήταν αρκετά δύσκολη» (N, ετών 19, Αφγανιστάν, 1^η συν.)

«... η γλώσσα. Δεν μπορούσα να καταλάβω αυτά που χρειαζόταν και να επικοινωνήσω όπως ήθελα. Κατά την άποψη μου είναι πολύ σημαντικό να δώσουμε προσοχή στη γλώσσα πρώτα και ακόμα όταν πηγαίνουμε στην τάξη πρέπει να υπάρχει ξεχωριστή τάξη για εμάς τους πρόσφυγες να μάθουμε τη γλώσσα. (.) Δυστυχώς όχι. Δεν υπήρχε ξεχωριστή τάξη για εμάς να μάθουμε τη γλώσσα, να βοηθηθούμε... πηγαίναμε οι πρόσφυγες σε τάξεις μαζί με τους Έλληνες και απλά κοιτάγαμε τον πίνακα... δεν καταλαβαίναμε τίποτα» (Σ, ετών 18, Πακιστάν, 4^η συν.)

«Αυτό που θα ήθελα να μάθω είναι η γλώσσα. Και ακόμα θέλω γιατί είναι σημαντικό νομίζω και έπρεπε να είχα μάθει όταν ήμουν στο πρόγραμμα... αλλά δυστυχώς δεν μπορούσα... και τώρα σκέφτομαι ότι θα προσπαθήσω να μάθω» (.) Ναι, σας είπα ότι σκεφτόμουν να μάθω και στο πρόγραμμα είχαμε τη δυνατότητα αλλά δεν μπορούσα γιατί δεν είχα στο μυαλό μου ότι θα μείνω εδώ στην Ελλάδα, γιατί δεν είχα τα χαρτιά... και δεν είχα αποφασίσει ότι θα μείνω εδώ. Και τώρα που έχω χαρτιά και όλα τα πράγματα σκέφτομαι ότι τότε που ήμουν έπρεπε να μάθω (Α, ετών 18, Πακιστάν, 5^η συν.)

β. Εκπαίδευση

Όπως είναι φυσικό για κάθε έφηβο η σχολική παρακολούθηση θα πρέπει να αποτελεί το κυρίαρχο μέρος της καθημερινότητάς του. Η ενασχόληση με τη γνώση, η ρουτίνα του σχολείου και οι επακόλουθες υποχρεώσεις θα πρέπει να διατηρούν τον έφηβο μέσα σε ένα κλίμα σταθερότητας, κανονικότητας και πλήρωσης στόχων ώστε να αισθάνεται ασφαλής, δημιουργικός, αλλά και συνδημιουργός της πραγματικότητας του. Η επιτυχία στη σχολική επίδοση αποτελεί ένα σημαντικό δείκτη αυτενέργειας, ισορροπίας, αλλά και ασφαλές προγνωστικό για την επαγγελματική αποκατάσταση. Στις απαντήσεις των συμμετεχόντων οι παρατηρήσεις γύρω από την σχολική παρακολούθηση και επίδοση ήταν πέρα από συχνές ιδιαίτερα υπογραμμισμένες

αφενός γιατί κατείχαν ένα μεγάλο μέρος της προσπάθειας ένταξης τους, αφετέρου γιατί σε αρκετές περιπτώσεις σχετιζόταν με συναισθήματα ματαιώσης, κυρίως εξ αιτίας της γλωσσικής ανεπάρκειας η οποία αναλύθηκε στην ενότητα 6.2 α. Το γεγονός αυτό εγείρει και το θέμα σχολικής ετοιμότητας, καθώς το γνωστικό υπόβαθρο των αα δεν είναι ομοιογενές και απαιτεί ενδεχομένως εξατομικευμένης προσέγγισης. Δεν μπορεί δηλαδή να υποστηριχτεί ότι οι αα έχουν το επίπεδο σχολικής ετοιμότητας για να παρακολουθήσουν το πρόγραμμα της εκπαιδευτικής βαθμίδας που προσφέρεται από το ελληνικό δημόσιο σχολείο. Ενώ σε κάποιες περιπτώσεις ήταν υποχρεωμένοι να διακόψουν καθώς βάδιζαν προς την ολοκλήρωση του έτους ενηλικίωσης, οπότε και θα έπρεπε να αποχωρήσουν από το πρόγραμμα. Ως εκ τούτου, η εκπαίδευση αξιολογείται ως θεμελιώδους σημασίας, όπως θα καταδειχθεί και από τα αυθεντικά αποσπάσματα των απαντήσεων, τόσο για την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη των αα, όσο και για την επαγγελματική τους αποκατάσταση. Ωστόσο, φανερώνεται περισσότερο ευκαιριακού χαρακτήρα όπως εφαρμόζεται εντός του αυστηρού χρονικού πλαισίου του προγράμματος και όχι ως παράγοντας της ολόπλευρης ανάπτυξής τους σε ένα ιδιαίτερα ευαίσθητο χρονικό σημείο τομής της ζωής τους.

«Ναι πήγα σχολείο σχεδόν 3 χρόνια... ε συγγνώμη πήγα στο σχολείο 2 χρόνια και ήταν μία πάρα πολύ καλή ευκαιρία για μένα και ολοκλήρωσα τη Β' Λυκείου. Το εκπαιδευτικό σύστημα για εμένα δεν μπορώ να πω ότι ήταν κάτι δύσκολο, αλλά υπήρχαν κάποια πράγματα που χρειάζεται να φτιαχτούν. Για εμένα ήταν οκ γιατί έκανα μαθήματα ελληνικής γλώσσας στο πρόγραμμα την ίδια στιγμή, που με βοήθησαν να ενταχθώ στην τάξη. Στο σχολείο επέλεξα τμήμα υπολογιστών.... Ήθελα να μάθω και άλλα πράγματα αφού ήμουν εκεί... κάποιο επάγγελμα... αλλά δεν μπορούσα να μάθω. Και νομίζω ότι η δυσκολία που ήταν είναι η γλώσσα (.) Αλλά πιο συγκεκριμένα (με βοήθησε) το εκπαιδευτικό σύστημα ... εννοώ το να πηγαίνω σχολείο, να παίρνω πτυχία, να μαθαίνω γλώσσες» (N, ετών 19, Αφγανιστάν, 1^η συν.)

«Ναι πήγαινα καθημερινά στο σχολείο. Ήταν πολύ καλό και μου άρεσε. (.) Όχι δεν είχα ποτέ κανένα πρόβλημα. Όλο το διάστημα μου ήμουν εκεί αισθανόμουν πολύ καλά. (.) ... και πηγαίναμε στο σχολείο... ακόμη και τώρα θέλω να πάω σχολείο που μένω μόνος μου. ...και να πάρω απολυτήριο» (.) όταν πήγαινα σχολείο και πέρασα στις εξετάσεις και πήγα στην επόμενη τάξη. Τότε ήμουν πολύ χαρούμενος. Η πιο ευτυχισμένη στιγμή μου. (.) Ήθελα να τελειώσω το σχολείο.. επειδή ήμουν ενήλικος

δεν είχα την ευκαιρία να μείνω άλλο αλλά ήθελα να μείνω και να συνεχίσω το σχολείο μου και να πάρω πτυχίο... να συνεχίσω τις σπουδές μου.. αλλά δεν μπορούσα. Μου δόθηκε η ευκαιρία να μείνω παραπάνω κάποιους μήνες από το πρόγραμμα για να τελειώσω τη δεύτερη τάξη ενώ είχα γίνει ενήλικος. Αλλά δεν μπορούσα να συνεχίσω παρακάτω και να πάρω απολυτήριο. Έπρεπε να φύγω.» (Αν, ετών 18, Πακιστάν, 2^η συν.)

«Ναι πήγα... αλλά σταμάτησα. (.) Γιατί έπρεπε να δουλέψω και δεν γινότουσαν και τα δύο.. και σχολείο και δουλειά. Κατάλαβες; ... Γι αυτό. Γινόμουν 18 και έπρεπε να βρω δουλειά γιατί θα έφευγα από το σπίτι. (.) Ωραία ήταν. Έμαθα να γράφω και να διαβάζω. Δεν ήταν διαπολιτισμικό που πηγαίνουν πρόσφυγες, ήταν κανονικό». (Μ, ετών 19, Γουινέα, 3^η συν.)

« Η εμπειρία μου ήταν καλή με το σχολείο και το εκπαιδευτικό σύστημα ... αλλά υπήρχε μία έλλειψη που ήταν πολύ σημαντική για μένα και για όλους γενικά... επειδή πηγαίναμε σχολείο και ήμασταν όλοι μαζί στην τάξη με τα άλλα παιδιά .. εννοώ τα παιδιά από την Ελλάδα και παρακολουθούσαμε μαζί στην τάξη αλλά το πρόγραμμα ... η γλώσσα» (Σ, ετών 18, Πακιστάν, 4^η συν.)

«Μου άρεσε πάρα πολύ το σχολείο και ήθελα να μάθω τη γλώσσα... γιατί σε κάθε χώρα που θέλουμε να μείνουμε πρέπει να μάθουμε τη γλώσσα και να πάμε σχολείο. Γι αυτό θέλω να ξαναπάω σχολείο και έχω μιλήσει με ανθρώπους να με βοηθήσουν. (.) Αμ, δεν έχω πάει πολύ στο σχολείο γιατί όταν ήρθα στην Ελλάδα υπήρχε lockdown οπότε δεν μπορούσα ... νομίζω 3 μήνες πήγα. Αλλά θα ήθελα περισσότερο να πάω. (.) Όχι δεν με δυσκόλεψε τίποτα, όλα τα πράγματα ήταν ωραία.» (Α, ετών 18, Πακιστάν, 5^η συν.)

γ. Δεξιότητες

Το πρόγραμμα ημιαυτόνομης διαμονής σε εποπτευόμενα διαμερίσματα στηρίζεται στην καλλιέργεια δεξιοτήτων ζωής και επιδιώκει να ενδυναμώσει την αυτοπεποίθηση των αα και να εμφυσήσει την αυτενέργεια ως κατεξοχήν βασική ικανότητα για την ενηλικίωση, εφόσον είναι αυτή η ικανότητα που μετασχηματίζει τον έφηβο σε ενήλικα και τον κινητοποιεί να γίνει αυτόνομο και υπεύθυνο άτομο. Προκειμένου να επιτευχθεί ο στόχος, οι αα καθοδηγούνται με φυσικό τρόπο μέσα από την πλαισίωση

των συντελεστών, δηλαδή κοινωνικών λειτουργών και φροντιστών, προς την κατάκτηση αυτών των δεξιοτήτων, τις οποίες καλούνται να εφαρμόζουν σε καθημερινό επίπεδο, ώστε να τις εσωτερικεύσουν σαν διαδικασίες, όσο και να ρυθμίζουν εύρυθμα τη λειτουργία της συγκατοίκησης. Ως μέλη της «οικογένειας» πρέπει να συνεισφέρουν στην καθαριότητα και τάξη, στην μαγειρική, στις αγορές για την κάλυψη των απαραίτητων αναγκών. Επιπλέον, οφείλουν να διαχειρίζονται τα οικονομικά τους, εφόσον τους διατίθεται μηνιαίως χρηματικό ποσό για τα προσωπικά τους έξοδα, να κυκλοφορούν νόμιμα και με ασφάλεια στην πόλη. Από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων διαφαίνεται ότι οι δεξιότητες αυτές, όχι μόνον κατακτήθηκαν, αλλά και αξιολογήθηκαν ως απαραίτητες και σημαντικές στον υπερθετικό βαθμό και από τους πέντε. Αξίζει να σημειωθεί στο σημείο αυτό, ότι η καλλιέργεια αυτών των δεξιοτήτων αποτελεί και τμήμα καινοτομίας του προγράμματος έναντι άλλων δομών φιλοξενίας. Όπως φαίνεται από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων, παρότι η κατάκτηση δεξιοτήτων υπήρξε καινοτόμο και ως εκ τούτου, άγνωστο στοιχείο γι αυτούς, αποδείχθηκε ιδιαίτερα αποτελεσματικό για την προσωπική τους ανάπτυξη.

« Το πρώτο είναι ότι ήμουν μόνος μου εδώ (στην Ελλάδα) και δεν είχα κάποιον να με βοηθήσει και να είναι υποστηρικτικός. Το πρώτο και σημαντικό πράγμα ήταν αυτό... ότι δεν είχα κάποιον να μου δείξει τι να κάνω και πώς να το κάνω και να με βοηθήσει με αυτά που ήθελα να κάνω... να φτάσω εκεί που θέλω. Το πρόγραμμα ήταν ένα μεγάλο κέρδος, μία μεγάλη ευκαιρία για μας, γιατί είχαμε καθοδήγηση για όλα τα σημαντικά πράγματα. Είχαμε σπίτι... πριν να έρθω στο πρόγραμμα εγώ δεν είχα σπίτι... οπότε αυτό ε βοήθησε πολύ. (.) Επίσης είχαμε την ευκαιρία να μένουμε μόνιμα με τους συγκατοίκους μας και να κάνουμε πράγματα μόνιμα όπως να ξοδεύουμε χρήματα, να ψωνίζουμε τρόφιμα, να μαγειρεύουμε... ήταν μία μεγάλη ευκαιρία για μας την οποία την ευχαριστήθηκα... το να μένω εννοώ στο πρόγραμμα. (.) Κάθε στιγμή τότε στο πρόγραμμα ήταν ευχάριστη για μένα. Πιο συγκεκριμένα είχαμε πολλές δραστηριότητες... όπως το να πηγαίνουμε εκδρομές, εκπαιδευτικές εκδρομές ... για παράδειγμα επισκέψεις σε μουσεία, πηγαίναμε βόλτες με το προσωπικό, σεμινάρια και άλλα πράγματα που κάναμε όλοι μαζί, ήταν οι πιο ευτυχισμένες στιγμές για μας. » (N, ετών 19, Αφγανιστάν, 1^η συν.)

«Οι καλές ευκαιρίες που είχαμε και οι δεξιότητες που πήραμε από το πρόγραμμα ήταν ... το σπίτι. Γιατί μέναμε εκεί, μας έδιναν χρήματα και τα διαχειριζόμασταν

μόνοι μας, αγοράζαμε πράγματα στο σουπερμάρκετ και πηγαίναμε στο σχολείο...» (Αν, ετών 18, Αφγανιστάν, 2^η συν.)

«Έμαθα κάτι πολύ σημαντικό... να σέβομαι τους κανόνες. Στην αρχή δεν μπορούσα να τηρήσω τα ωράρια, αλλά έμαθα. Έμαθα να μαγειρεύω, τα φαγητά τα φτιάχναμε μόνοι μας.. και να ψωνίζω» (Μ, ετών 19, Γουινέα, 2^η συν.).

« Είχαμε πολλά κέρδη και πλεονεκτήματα και μάθαμε πολλά από το πρόγραμμα γιατί στην αρχή που ήρθα ήμουν μόνος μου και δεν είχα τίποτα... πρώτα με βοήθησαν να μείνω νόμιμα εδώ.. και τώρα μένω νόμιμα, είμαι χαρούμενος και έχω τα χαρτιά μου. Δεύτερον μπόρεσα να πάω στο σχολείο και να μάθω τη γλώσσα. Τρίτο, είχα σπίτι και λεφτά και μπορούσαμε να μάθουμε πώς να ζούμε και να μάθουμε την κουλτούρα. Ναι ήταν καλή εμπειρία και μάθαμε και είδαμε πολλά από το πρόγραμμα» (Σ, ετών 18, Πακιστάν, 4^η συν.)

« Ναι, έμαθα πολλά πράγματα... μπορούσα να πάω και να κυκλοφορήσω μόνος μου στην Αθήνα, έμαθα να κλείνω ραντεβού και να πηγαίνω σε γιατρούς, να ψάχνω για δουλειά και σπίτια... και αυτό με βοήθησε πάρα πολύ» (Α, ετών 18, Πακιστάν, 5^η συν.)

δ. Σχέσεις

Οι σχέσεις με τους σημαντικούς άλλους και η λειτουργία της συμβουλευτικής καθοδήγησης (mentoring) είναι παράμετροι που τονίστηκαν και από τους πέντε συμμετέχοντες ως σημαντικά καθοριστικές για την δημιουργία ασφαλούς, «οικογενειακού» κλίματος και υποστηρικτικού περιβάλλοντος. Το ρόλο των σημαντικών άλλων στην περίπτωση των αα κατά τη διαμονή τους στα εποπτευόμενα διαμερίσματα είχαν αναλάβει οι συντελεστές του προγράμματος και συγκεκριμένα οι κοινωνικοί λειτουργοί και φροντιστές. Η παρουσία, η ακρόαση των προβλημάτων τους και η ενασχόληση με τη λύση τους, η καθοδήγηση, η πλαισίωση, αλλά και η οριοθέτηση, είναι στοιχεία που αναφέρονται μέσα από τις απαντήσεις όλων των συμμετεχόντων. Οι συντελεστές παρακινούσαν μέσα από επισκέψεις σε μουσεία, εκδρομές, εκδηλώσεις να ενεργοποιηθούν πολιτισμικά, να αναπτύξουν ενδιαφέρον για την κουλτούρα και τα δρώμενα της χώρας υποδοχής αλλά και να έχουν ευκαιρίες να αλληλεπιδρούσαν κοινωνικά τόσο με τους συγκατοίκους και τους ίδιους όσο και με την κοινότητα.

«Το προσωπικό ήταν πολύ καλό, ευγενικό και πραγματικά προσπαθούσαν να κάνουν καλά τη δουλειά τους. Υπήρχε πάντα ψυχολόγος που προσπαθούσε να μας κάνει να αισθανόμαστε καλά, να μας δώσει τις απαραίτητες οδηγίες .... Όλοι αγωνίζονταν και προσπαθούσαν με πάρα πολύ καλό τρόπο να κάνουν τη δουλειά τους. Έτσι ήταν μία πάρα πολύ καλή εμπειρία για μένα, έχω έρθει σε επαφή με πάρα πολλά προγράμματα και πολλούς εργαζόμενους σε αυτά, αλλά το προσωπικό σε αυτό το πρόγραμμα ήταν απίστευτο. Κάθε φορά ένιωθα πάρα πολύ καλά σαν να είμαι με την οικογένειά μου. (.) ... για παράδειγμα επισκέψεις σε μουσεία, πηγαίναμε βόλτες με το προσωπικό, σεμινάρια και άλλα πράγματα που κάναμε μαζί... ήταν οι πιο ευτυχισμένες στιγμές για μας» (N, ετών 19, Αφγανιστάν, 1^η συν.)

«Είχαμε πολύ καλή σχέση μαζί τους. Είχαμε συχνές συναντήσεις και συνεδρίες μαζί τους. Ήταν ευγενικοί και πολύ καλοί άνθρωποι. Όλα καλά.» (Αν, ετών 18, Πακιστάν, συν. 2)

« Υπήρχε σεβασμός από όλους προς το προσωπικό. Σέβονταν τους κανόνες και μας βοηθούσαν πάρα πολύ. Και εγώ που κάποιες φορές δεν τηρούσα τα ωράρια μου συμπεριφέρονταν πολύ καλά.» (Μ, ετών 19, Γουινέα, 3^η συν.)

«Όλα ήταν πολύ καλά και όλοι ήταν πολύ ευγενικοί και μας φρόντιζαν. Πάντα μας βοηθούσαν και μας συμβούλευαν σε ό,τι και να θέλαμε. Και όταν έρχονταν το βράδυ για έλεγχο κάποιες φορές ό,τι πρόβλημα υπήρχε το έλυναν και έκαναν καλή δουλειά.» (Σ, ετών 18, Πακιστάν, 3^η συν.)

«Μου άρεσαν πάρα πολύ και ήταν πολύ βοηθητικοί. Είχαμε μία πάρα πολύ καλή εμπειρία» (Α, ετών 18, Πακιστάν)

6.3 Νέα Απώλεια

Η τρίτη θεματική περιοχή που αναδύθηκε από τα ερωτήματα του τρίτου άξονα των ερευνητικών ερωτημάτων Ολοκλήρωση και Κοινωνική Ενσωμάτωση συνδέεται με την έννοια της απώλειας και το εκ νέου βίωμα της, κατά το τέλος του προγράμματος. Για τον κάθε συμμετέχοντα ήταν η νέα απώλεια, καθώς από τις απαντήσεις τους αναδύονται θέματα που σχετίζονται με την αποχώρησή τους από το πρόγραμμα και το βαθμό ετοιμότητάς τους για αυτό. Αξιολογήθηκε σε ποιο βαθμό είχαν

εσωτερικεύσει τη λειτουργία του πλαισίου, ώστε να τη μεταφέρουν στην ενήλικη ζωή τους και άρα το βαθμό ετοιμότητας για αυτονομία και ανεξαρτησία. Επιπρόσθετα, εξετάστηκε ο βαθμός διατήρησης των ανεπτυγμένων μέσα στο πλαίσιο σχέσεων, αλλά και το επίπεδο κοινωνικοποίησης στο στάδιο ενηλικίωσης. Επομένως, διερευνήθηκε και ο βαθμός κοινωνικής ενσωμάτωσης κατά την ενηλικίωση. Τέλος, εξετάστηκε η προοπτική που διαφαίνεται για τον κάθε συμμετέχοντα και τους παράγοντες που την καθορίζουν, αλλά και το βαθμό εξάρτησής της από ενδογενείς ή εξωγενείς του προγράμματος παράγοντες. Ως εκ τούτου, οι κωδικοί που ενσωματώνονται σε αυτή τη θεματική περιοχή είναι α. αποχώρηση β. αποξένωση και γ. χαμένη προοπτική.

α. Αποχώρηση

Αναλυτικότερα, η διερεύνηση της σημασίας του προγράμματος για τους συμμετέχοντες, επέτρεψε την αξιολόγηση του αναφορικά με τα παρεχόμενα οφέλη, ιδιαίτερα συγκριτικά με άλλες δομές φιλοξενίας, το βαθμό κατάκτησης των απαιτούμενων δεξιοτήτων αυτόνομης και ανεξάρτητης διαβίωσης, το βαθμό συναισθηματικής ετοιμότητας κατά τη στιγμή ενηλικίωσης τους και άρα αναγκαστικής αποχώρησης από το πρόγραμμα. Όλοι οι συμμετέχοντες αξιολόγησαν θετικά το πρόγραμμα και τα οφέλη του, ενώ οι διαφορές του με άλλα προγράμματα φιλοξενίας εμφανίστηκαν σημαντικά μεγάλες. Αναφορικά με το βαθμό ετοιμότητας αποχώρησης δήλωσαν λειτουργικά έτοιμοι, αλλά συναισθηματικά απροετοίμαστοι για την είσοδο τους στο χώρο ανεξαρτησίας, καθώς βίωναν όπως περιέγραψαν στις απαντήσεις τους μία βίαιη απότομη μετάβαση σε αυτόν. Αυτή η παράμετρος προκάλεσε μία ακόμη αίσθηση απώλειας και ανασφάλειας στη ζωή τους. Κατά δήλωσή τους, σχετίστηκε όχι με τον λειτουργικό χαρακτήρα της δομής του προγράμματος, αλλά με το διαθέσιμο χρόνο ψυχολογικής προετοιμασίας τους για την είσοδο τους στην φάση αυτονομίας. Επιπλέον, σχετίστηκε με νομικές εκκρεμότητες, στεγαστική και επαγγελματική αβεβαιότητα, ανολοκλήρωτες εκπαιδευτικές υποχρεώσεις λόγω των προαναφερόμενων περιορισμών που παραθέσαμε στη θεματική περιοχή της νέας ταυτότητας.

«... Γιατί πριν έρθω στο πρόγραμμα δεν μπορούσα να μείνω μόνος μου .. με άλλους 3 ανήλικους και να έχω δικά μου χρήματα. Να μιλάω στα Ελληνικά, να πάω σχολείο. Εννοώ πως πολλά πράγματα δεν μπορούσα να κάνω... αλλά όταν ήρθα στο

πρόγραμμα κατάφερα να ζω μόνος μου... έμαθα καλύτερα να ζω μόνος... αυτή είναι η διαφορά. Και δεν πήγαινα στο σχολείο πριν έρθω στο πρόγραμμα, ενώ στο πρόγραμμα πήγα ... αυτή είναι μία μεγάλη διαφορά. Πριν δεν μαγειρεύαμε μόνοι μας, δεν αγοράζαμε πράγματα μόνοι μας και όταν ήρθαμε στο πρόγραμμα ψωνίζαμε και μαγειρεύαμε μόνοι μας... καθαρίζαμε τα πράγματά μας. Επίσης ήρθαμε σε επαφή με την κοινότητα που δεν είναι το ίδιο με το προηγούμενο. Μπορούσα να βγω έξω, να πάω μία βόλτα, να κάνω έναν κύκλο, να πάω στο κέντρο... μπορούσα να χρησιμοποιώ λεωφορεία, τρένα και πολλά άλλα πράγματα που έμαθα εδώ στο πρόγραμμα. Αυτό είναι μεγάλη διαφορά. (.) Ακριβώς ήταν μία πρόκληση να φύγω από το πρόγραμμα... το είχα συνηθίσει, ήμασταν σαν οικογένεια... είχαμε στήριξη, καθοδήγηση ... οπότε όταν έφυγα ... αφήνεις και όλα αυτά τα πράγματα... έτσι είναι μία παράξενη κατάσταση ... αισθάνθηκα ανασφάλεια και συναισθηματισμό... αλλά από την άλλη ήμουν πολύ χαρούμενος που βρέθηκα στο πρόγραμμα και έμαθα πολλά πράγματα και πέτυχα τους στόχους μου. Οπότε δύσκολα από την μία, αλλά χαρά και τύχη από την άλλη (.) Θα πω ότι δεν έχω κάποιο φόβο... εε αλλά αυτά που με έχουν δυσκολέψει και φοβάμαι μη δεν γίνουν σωστά είναι νομίζω τα χαρτιά μου. Αλλά χωρίς αυτό δεν έχω άλλο πρόβλημα, δεν έχω φόβους και είμαι έτοιμος για να ζήσω και για να είμαι μόνος μου» (N, ετών 19, Αφγανιστάν, 1^η συν.)

«Οι διαφορές είναι πολλές γιατί ... όταν ήρθα στο πρόγραμμα ζούσα σε διαμέρισμα και ήταν πολύ καλό και καθαρό... και μας έδωσαν λεφτά και τα κάναμε όλα μόνοι μας και έμαθα πολλά πράγματα. Είχα μία πολύ καλή ζωή και ήταν και άλλα παιδιά στο σπίτι που ήταν καλά. Αυτές ήταν οι διαφορές ... με τα άλλα σπίτια. (.) Ναι ήταν πολύ δύσκολο για μένα... στην αρχή να φύγω από το πρόγραμμα και να μείνω μόνος μου, ήταν δύσκολο. (.) Αυτό που ήταν δύσκολο και με άγχωνε ήταν που θα πάω και με ποιους θα μείνω. (.) Αλλά σιγά-σιγά έψαξα για δουλειά... βρήκα δουλειά και γίνεται όλο και καλύτερα» (Αν, ετών 18, Αφγανιστάν, 2^η συν.)

«Ναι πολύ δύσκολο. Δεν είχα κάπου να μείνω... δεν είχα σπίτι. Με πήγαν σε ένα άλλο σπίτι όταν έγινα 18 και μετά από δύο μήνες με έδιωξαν. Δεν είχα άλλο σπίτι να μείνω» (M, ετών 19, Γουινέα, 2^η συν.)

«... ήμουν μόνος και δεν μπορούσα να γίνω νόμιμος εδώ.. να πάρω τα έγγραφα μου... δεν είχα καθόλου λεφτά και δεν μπορούσα να έχω ένα σπίτι ...ήμουν μόνος και δεν είχα κανένα να με βοηθήσει.. δεν είχα υποστήριξη. Αυτές είναι οι διαφορές.

Μας βοήθησαν να βγάλουμε τα χαρτιά μας, να πάμε σχολείο, να βρούμε μία δουλειά και άλλα πράγματα (.) Ναι ήταν δύσκολο να φύγω από το πρόγραμμα και να είμαι τελείως μόνος, γιατί δεν είχα που να πάω, να βρω σπίτι, να βρω δουλειά και να ζω με άλλους ανθρώπους..» (Σ, ετών 18, Πακιστάν, 4^η συν.)

«Ναι ήταν δύσκολο γιατί δεν είχα που να πάω, τι να κάνω... και εκεί στο πρόγραμμα ήμασταν μαζί με όλα τα παιδιά και μας βοηθούσαν... και ήταν πολύ δύσκολο να βρούμε σπίτι, να βρούμε δουλειά, να βρούμε ανθρώπους να μείνουμε μαζί... αυτό ήταν δύσκολο στην αρχή» (Α, ετών 18, Πακιστάν, 5^η συν.)

β. Αποξένωση

Με τον κωδικό αυτό αποτυπώνεται η περιγραφή των συμμετεχόντων για την εξέλιξη ή κατάληξη των σχέσεων που ανέπτυξαν μέσα στο πρόγραμμα, τόσο με τους συγκατοίκους, όσο και με τους σημαντικούς άλλους, δηλαδή τους εξειδικευμένους επιστήμονες-συντελεστές του προγράμματος και οι οποίες διερευνήθηκαν στην προηγούμενη θεματική σχετικά με τη νέα ταυτότητα. Όλοι οι συμμετέχοντες αναφέρθηκαν στη σταδιακή απομάκρυνση τους από τις σχέσεις που είχαν αποκτηθεί μέσα στο πλαίσιο και υπογράμμισαν τις διαφορετικές πορείες εξηγώντας την απόσταση αυτή. Παράλληλα, ο κωδικός αυτός αποτυπώνει και το βαθμό κοινωνικής ενσωμάτωσης, δηλαδή της ένταξης τους στην κοινότητα, καθώς οι συμμετέχοντες αναφέρθηκαν στις απαντήσεις τους στο βαθμό κοινωνικοποίησης τους μέσα στην κοινότητα με την ενηλικίωση τους, χωρίς να προσδιορίζεται ακριβώς, αν τα άτομα με τα οποία κοινωνικοποιούνται εντάσσονται πάντα στην ελληνική κοινότητα ή προέρχονται από άλλες εθνικότητες.

«Ναι ακόμα έχω επαφή και επικοινωνία μαζί τους ... και είμαι χαρούμενος γι αυτό .. που τους βρήκα στο πρόγραμμα. (.) Ναι με τα παιδιά που είναι ακόμη εδώ επικοινωνώ και τους ρωτάω αλλά κάποιιοι από αυτούς δεν είναι εδώ... έτσι .. αλλά έχουμε ακόμα επαφή (.) Προσωπικά είμαι κοινωνικός και ναι έχω πολλούς φίλους ... και έχω αρκετούς ανθρώπους που μπορώ να ζητήσω βοήθεια, μπορώ να επικοινωνήσω. Το καλό είναι πως το πρόγραμμα μας βοήθησε ... εννοώ πως οι άνθρωποι, τα παιδιά που έμεναν μαζί μου στο διαμέρισμα και όλο το προσωπικό

ήρθαμε κοντά και μέχρι τώρα επικοινωνούμε, συναντιόμαστε και κάνουμε πράγματα μαζί» (N, ετών 19, Αφγανιστάν, 1^η συν.)

«Ναι έχω επαφή με τους περισσότερους αλλά οι πιο πολλοί έφυγαν. Έτσι ... αλλά έχω επαφή μαζί τους. (.) Ναι έχω κάποιους καλούς φίλους και μιλάω μαζί τους για τα προβλήματά μου» (Αν, ετών 18, Πακιστάν, 2^η συν.)

«Έχω φίλους να πω τα προβλήματά μου ... αλλά μόνο να τα μοιραστώ μπορώ δεν μπορούν να με βοηθήσουν ... για το πρόβλημα με τα χαρτιά που έχω για παράδειγμα που είναι σημαντικό» ((M, 19 ετών, Γουινέα, 3^η συν.)

«Ναι με 2 από αυτούς έχω επαφές και μιλάμε. (.) Ο ένας δεν είναι εδώ στην Ελλάδα και ο άλλος που είναι εδώ δεν έχει πια χαρτιά και είναι σε δύσκολη κατάσταση και δεν μπορεί να κάνει τίποτα ... οπότε δεν θέλω να τον ενοχλώ και να τον πιέσω. (.) Εδώ στην Ελλάδα δεν έχω. Έχω κάποιους φίλους αλλά δεν μπορώ να τους ζητήσω βοήθεια ... είμαι μόνος εδώ» (Σ, ετών 18, Πακιστάν, 4^η συν.)

«Όχι δεν έχω σύνδεση με αυτά τα παιδιά... γιατί ένα παιδί που ήταν εκεί το πήρα τηλέφωνο και δεν μου απάντησε, μάλλον έχει φύγει, (.) Όχι δεν έχω κανέναν ...μόνο ο Θεός» (Α, ετών 18, Πακιστάν, 5^η συν.)

γ. Χαμένη προοπτική

Στη ίδια θεματική περιοχή ενσωματώθηκε και ο κωδικός χαμένη προοπτική καθώς όπως διαφάνηκε μέσα από τις απαντήσεις όλων των συμμετεχόντων οι προοπτικές των πρώην ωφελούμενων του προγράμματος δεν είναι ευοίωνες. Τα κυριότερα προβλήματα εστιάζονται στο νομικό καθεστώς στο οποίο έχουν περιέλθει και σχετίζονται με νομικές διαδικασίες και εκκρεμότητες, οικονομικά προβλήματα και έλλειμμα στην εκπαίδευση. Από τις απαντήσεις τους όπως θα δούμε και στα αποσπάσματα διαπιστώνεται η ανελαστικότητα του χρονικού πλαισίου που παρέχεται από το πρόγραμμα και την άμεση έξοδο με την ενηλικίωσή τους. Οι προαναφερθείσες εκκρεμότητες και η ύπαρξη ενός μεταβατικού σταδίου για την περίοδο αυτονομίας τους, αποτελούν πρόταση βελτίωσης του προγράμματος. Και από τους πέντε συμμετέχοντες σχολιάζεται η ματαίωση των προσδοκιών τους εξερχόμενοι του προγράμματος, ακυρώνοντας με αυτό τον τρόπο σε σημαντικό βαθμό τη δυνατότητα

μιας ευοίωνης προοπτικής στο τέλος της πορείας ενός καινοτόμου για τα ελληνικά δεδομένα προγράμματος.

«Σχετικά με το νομικό καθεστώς ... αυτό είναι το πιο δύσκολο κομμάτι για μένα προσωπικά. Από το 2018 είμαι στην Ελλάδα ... αλλά ακόμη παλεύω με τα χαρτιά μου γιατί έχω απορριφθεί. Αρνητικό αποτέλεσμα στη συνέντευξη που έκανα για το άσυλο ... και όχι μία, όχι δύο, τρεις φορές. Και το θέμα είναι ότι παλεύω και κάνω αυτό που πρέπει να κάνω .. όπως το να πηγαίνω σχολείο, πήρα διπλώματα, μαθαίνω γλώσσες και εργάζομαι αλλά μετά από όλα αυτά τα πράγματα απορρίφθηκα. Αυτό είναι πολύ δύσκολο για μένα και ναι ελπίζω τα πράγματα να γίνουν καλύτερα. (.) Προσωπικά το πρόγραμμα μου αρέσει πολύ, είναι καλό .. χρειάζεται πιστεύω να αυξηθεί το οικονομικό βοήθημα. Για πολλούς δεν είναι αρκετά αυτά τα χρήματα .. ήμουν εκεί και μπόρεσα να το παρατηρήσω. Και δεύτερον, το εκπαιδευτικό κομμάτι, και το κίνητρο για εκπαίδευση .. η εκπαίδευση και η γλώσσα .. από την εμπειρία μου, το να μάθεις τη γλώσσα και να πας στο σχολείο είναι πολύ σημαντικό. Αυτά είναι τα θέματα που θα άλλαζα.» (N, ετών 19, Αφγανιστάν, 1^η συν.)

«Ναι σε λίγο καιρό θα λήξει η ταυτότητά μου και θα μπορώ να κυκλοφορήσω ... θα είμαι παράνομος .. και χρειάζεται λεφτά πολλά για να μπορώ να έχω δικηγόρο να κάνω πάλι αίτημα για συνέντευξη» (Αν, 18 ετών, Πακιστάν, 2^η συν.)

«Τώρα έχω δύο απορριπτικές αποφάσεις για το άσυλο και κυκλοφορώ χωρίς χαρτιά ... και έχω πληρώσει αρκετά λεφτά σε δικηγόρους .. και δεν νιώθω ασφάλεια. Δεν θέλω να φύγω και να πάω σε άλλη χώρα. Όταν πετύχω κάποιον έλεγχο έξω και με σταματήσουν ... τι θ πω; (.) Δεν είχα πρόβλημα με το πώς λειτουργούσε το πρόγραμμα για να πω άλλαξε αυτό ή το άλλο. Το μόνο που χρειάζεται είναι αυτό που κάνει να το κάνει και άλλο παραπάνω» (M, ετών 19, Γουινέα, 3^η συν.)

«Επειδή τώρα είμαι μόνος μου και πρέπει να τα κάνω όλα μόνος μου ... να δουλεύω, να υποστηρίζω την οικογένεια μου, να φροντίζω το σπίτι .. χωρίς να έχω κάποιον να με υποστηρίζει ... σκέπτομαι το μέλλον και αυτό είναι κάτι που μου προκαλεί άγχος και με πιέζει. (.) Πρέπει να αυξηθεί το χρηματικό ποσό γιατί πλέον όλα είναι πολύ πιο ακριβά και από την εμπειρία μου τα παιδιά που θέλουν να πηγαίνουν και σχολείο δεν τους φτάνουν (.) Το μόνο που θα ήθελα να συνεχίσω και να ολοκληρώσω είναι η εκπαίδευση μου, να τελειώσω το σχολείο και να πάω Πανεπιστήμιο. Δυστυχώς δεν

μπόρεσα γιατί και αργότερα είχα κάποια προβλήματα και έπρεπε να εργαστώ... και τώρα εργάζομαι. Αυτό είναι το μόνο» (Σ, ετών 18, Πακιστάν, 4^η συν.)

«Το μόνο πράγμα που με αγχώνει και με δυσκολεύει είναι το σπίτι. Γιατί όταν ήμουν στο πρόγραμμα μας βοήθησε πάρα πολύ γιατί είχαμε σπίτι που ήταν δικό μας αλλά για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Τώρα δεν έχω δικό μου σπίτι και θέλω ένα σπίτι για να είμαι πιο άνετα. (.) Το πρόγραμμα πρέπει να βοηθάει πιο πολύ τα παιδιά που δεν θέλουν να πάνε σχολείο. Πρέπει να έχει δασκάλους που να έρχονται στο σπίτι και να μαθαίνουν τα παιδιά Ελληνικά. Αν εγώ είχα μάθει Ελληνικά τώρα δε θα χρειαζόμουν διερμηνέα . Χρειάζεται το πρόγραμμα να πιέσει τα παιδιά να μάθουν τη γλώσσα. Πρέπει τα παιδιά να ξέρουν πως αν δεν μαθαίνουν θα πρέπει να φύγουν» (Α, ετών 18, Πακιστάν, 5^η συν.)

6.4 Σύνοψη αποτελεσμάτων

Το πρόγραμμα ξεκινάει δημιουργώντας ένα πλαίσιο κανόνων και λειτουργίας, πλαισιώνοντας και οριοθετώντας τους αα δημιουργώντας παράλληλα ένα κλίμα ασφάλειας και «οικογενειακής» θαλπωρής επιτρέποντας στους ωφελούμενους να συνεργάζονται, να αλληλεπιδρούν, να διαχειρίζονται δυσκολίες συγκατοίκησης και να αποδέχονται τη διαφορετικότητα. Παράλληλα, παρέχει τη δυνατότητα της εκμάθησης της γλώσσας υποδοχής, δηλαδή της ελληνικής, της σχολικής ενίσχυσης για τη σχολική παρακολούθηση και δίνει έμφαση σε ένα πλήθος δεξιοτήτων διαβίωσης και κοινωνικοποίησης που κρίνονται απαραίτητες για την αυτενέργεια και τη μετέπειτα ανεξαρτησία τους. Μέσα σε αυτό το κλίμα, αναπτύσσονται σχέσεις με τους συντελεστές του προγράμματος, οι οποίοι προσλαμβάνουν το ρόλο των σημαντικών άλλων στη ζωή των αα στη χώρα υποδοχής. Η όσμωση και η αλληλεπίδραση όλων αυτών των στοιχείων λειτουργεί ευεργετικά για τη δημιουργία της νέας ταυτότητας του ωφελούμενου.

Τα οφέλη, εντούτοις, του προγράμματος φαίνεται να αξιοποιούνται μέχρι εκεί, καθώς με την ολοκλήρωση του 18 έτους της ηλικίας τους, οι ωφελούμενοι εξαναγκάζονται να αποχωρήσουν από αυτό χωρίς μεταβατικό στάδιο και χρονικό περιθώριο να διευθετήσουν, να ολοκληρώσουν και να ταχτοποιήσουν σημαντικές εκκρεμότητες, από τις οποίες εξαρτάται, ωστόσο η μελλοντική τους πορεία και το επίπεδο ανεξαρτησίας τους στην ενήλικη ζωή τους. Αφήνοντας, τελικά, το πρόγραμμα στις

περισσότερες περιπτώσεις, που εξετάστηκαν, οι ωφελούμενοι αποχωρίζονται άτομα με τα οποία είχαν συνάψει σχέσεις, βιώνοντας για μία ακόμη φορά ένα είδος απώλειας, επανέρχονται στο ίδιο επίπεδο ανασφάλειας και αβεβαιότητας στο οποίο βρίσκονταν πριν επωφεληθούν του προγράμματος αναφορικά με το νομικό καθεστώς τους και την εκπαιδευτική τους επάρκεια, βιώνοντας με αυτό τον τρόπο ματαίωση και αμφιβολία για θετική προοπτική.

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στο κεφάλαιο αυτό θα συζητήσουμε τα αποτελέσματα της έρευνας σε σχέση με το θεωρητικό και ερευνητικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο εξετάστηκαν, και τα οποία παρατέθηκαν στο θεωρητικό μέρος της εργασίας αυτής. Στη συγκεκριμένη μελέτη επιχειρήθηκε να διερευνηθεί το πώς το βίωμα αα ωφελούμενων προγράμματος ημιαυτόνομης διαμονής σε εποπτευόμενα διαμερίσματα επέδρασε και αξιοποιήθηκε στην ενήλικη ζωή τους. Η συζήτηση των αποτελεσμάτων θα ακολουθήσει τη λογική συνέχεια η οποία είναι σύμφωνη με την παρουσίαση των ερευνητικών μας ερωτημάτων. Αρχικά, θα συζητηθούν τα σχετικά με τον πρώτο άξονα ευρήματα που αφορούν στην Προσαρμογή και Ασφάλεια των ωφελούμενων, στη συνέχεια θα συζητήσουμε τα ευρήματα του δεύτερου άξονα που διερευνά την Προσωπική Ανάπτυξη και Ψυχοκοινωνική Πλαισίωση και τέλος θα ολοκληρώσουμε με τα ευρήματα του τρίτου άξονα που εξετάζει την Ολοκλήρωση και Κοινωνική Ενσωμάτωση.

7.1 Συζήτηση αποτελεσμάτων

Σχετικά με τον 1^ο ερευνητικό άξονα που διερευνά την προσαρμογή και ασφάλεια των ωφελούμενων στις δομές φιλοξενίας εποπτευόμενων διαμερισμάτων ημιαυτόνομης διαμονής, από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων προέκυψε η θεματική πολυπολιτισμική «οικογένεια», η οποία ενσωματώνει τους κωδικούς κανόνες, όρια, ασφάλεια και επικοινωνία. Από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων προέκυψαν ορισμένες πολύ σημαντικές πληροφορίες των οποίων τη σχέση θα εξετάσουμε σε αντιπαραβολή με τη βιβλιογραφική ανασκόπηση και τα ευρήματα άλλων ερευνών.

Στις απαντήσεις της έρευνας μας βρέθηκαν θετικά ευρήματα αναφορικά με τη διαφορετικότητα της δομής, δηλαδή με το πλαίσιο λειτουργίας της, που σχετίζονται με τις συνθήκες διαβίωσης και τους κανόνες συμμετοχής για την εύρυθμη λειτουργία συγκατοίκησης, εύρημα το οποίο συμφωνεί με τις προδιαγραφές του νομοθετικού πλαισίου σύγχρονων μορφών και δομών φιλοξενίας αα (Ν.4960/2022). Είναι επίσης σύμφωνο και με τις προδιαγραφές και προσδοκώμενα αποτελέσματα του Οδηγού PROUD (2021) που αποτελεί και τον οδηγό λειτουργίας των δομών ημιαυτόνομης διαμονής αα. Συγκεκριμένα, στην παρούσα μελέτη διαπιστώνεται και από τους 5 συμμετέχοντες η καταλληλότητα του διαμερίσματος ως χώρος φιλοξενίας τους, αφού προάγει την αίσθηση της σταθερότητας που αποτελεί δείκτη για τη δημιουργία του αισθήματος της ασφάλειας. Με το εύρημα αυτό είναι σύμφωνη και η έρευνα των Vervliet και συνεργατών (2014), όπου διαπιστώνεται ότι οι διαρκείς μετακινήσεις και η έλλειψη σταθερής διαμονής αποτελούν στρεσογόνες συνθήκες. Αλλά και στην έρευνα των Van Es και συνεργατών (2019) διαπιστώθηκε ότι οι αα αντιμετωπίζουν δυσκολίες προσαρμογής στα διαρκώς νέα περιβάλλοντα στα οποία υποχρεούνται να μετακινούνται και δεν δύνανται να διατηρήσουν μία ρουτίνα. Ειδικά στο θέμα κανονικότητας και ρουτίνας και από τη δική μας μελέτη αναδεικνύεται ότι ο τύπος της δομής παίζει καθοριστικό ρόλο για την ψυχοσυναισθηματική κατάσταση των αα, όσο και για την ομαλή ροή της συνύπαρξης των συγκατοίκων των διαμερισμάτων.

Παρόμοια, στην έρευνα των Bjerneld και συνεργάτες (2018) αναδεικνύονται ευρήματα που σχετίζονται με θετικές εμπειρίες σε δομές φιλοξενίας που αποτελούν ένα σταθερό και ασφαλές περιβάλλον που καλύπτει βασικές ανάγκες όπως στέγη, διατροφή, πρόσβαση σε υγειονομικές, νομικές υπηρεσίες αλλά και εκπαίδευση, ενισχύοντας έτσι το αίσθημα της κανονικότητας και ασφάλειας που είναι συμβατά με τα δικά μας ευρήματα. Όπως αναδείχτηκε από τα ευρήματα των Hopkins και Hill (2010) και συμφωνούν με τη δικής μας έρευνα αξιολογείται ως ιδιαίτερος σημαντική η συμμετοχή στην επιλογή του φαγητού όπως είναι η μαγειρική οικείων φαγητών, η ίδια η μαγειρική ως μέρος της καθημερινότητας ως ενέργεια που ενισχύει την κανονικότητα και την ασφάλεια που ένιωθαν και συνεπικουρούσε στην αίσθηση του συνανήκειν, δηλαδή στη δημιουργία ενός οικογενειακού κλίματος. Όπως συναντάται και στη βιβλιογραφία, η απώλεια του συνανήκειν, δηλαδή η απώλεια συνηθειών, εθίμων φορτίζει αρνητικά τον μετανάστη ή πρόσφυγα (Σαραντίδης, 2008). Ομοίως και η Καστρουνή (2022) αναδεικνύει στα αποτελέσματα της ερευνάς της, τις

ευεργετικές επιδράσεις στους αα που προκαλείται από τη σταθερότητα που προσφέρουν στους αα τα διαμερίσματα ημιαυτόνομης διαμονής ως κατάλληλα για την παροχή τροφής, υγιεινής, ιατρικής, νομικής και οικονομικής υποστήριξης αλλά και την αίσθηση ελευθερίας που απολαμβάνουν. Αλλά και στη βιβλιογραφία έχει επισημανθεί ότι ακατάλληλες δομές φιλοξενίας προκαλούν μία διαρκή ένταση και αγωνία, απόσυρση και παραίτηση στους αα καθώς αυτοί αδιαφορούν και επιδεικνύουν άρνηση απέναντι σε διαδικασίες που θα τους προσέφεραν ευκαιρίες για εκπαίδευση, κοινωνικοποίηση και ψυχαγωγία και κατ' επέκταση ομαλότερη κοινωνικοποίηση (Giannopoulou, 2022). Εξάλλου, το πολυδιάστατο κοινωνικό φαινόμενο της κοινωνικής ενσωμάτωσης (Μπάγκαβος και Κουραχάνης, 2022) δεν εξαντλείται στην παραχώρηση άδειας διαμονής (Kamali, 2009) αλλά συνδέεται και με τη δυνατότητα πρόσβασης σε υλικά και άυλα αγαθά όπως στέγαση, σίτιση, υγεία, εκπαίδευση και απασχόληση που εξασφαλίζουν μία αξιοπρεπή διαβίωση (Marshall, 1950) ως μία συνθήκη και διάσταση μεταξύ άλλων που διευκολύνουν την ένταξη και συμμετοχή του ατόμου στο κοινωνικό περιβάλλον.

Δεδομένου, ωστόσο, ότι πρόκειται για άτομα αλλοεθνή που καλούνται να συνυπάρξουν και να συγκατοικήσουν, ένα ακόμη εύρημα της δικής μας έρευνας είναι η αναγκαιότητα και η αξία των ορίων ως απαραίτητο στοιχείο για την αρμονική τους συμβίωση και αναφέρεται με τον αντίστοιχο κωδικό στην ίδια θεματική περιοχή. Από την βιβλιογραφική ανασκόπηση και συγκεκριμένα τη μελέτη των Carlson και συνεργατών (2012) κρίνεται ως θετική η συνύπαρξη συνομηλίκων αα με κοινές και πολύ συχνά δυσάρεστες εμπειρίες και το μοίρασμα των εμπειριών αυτών. Ωστόσο, δεν βρέθηκαν μελέτες σχετικές που να εξετάζουν επαρκώς τη διαχείριση ορίων των ανήλικων συγκατοίκων από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα στα πλαίσια συγκατοίκησης και ενδεχόμενων συγκρούσεων. Αυτό αποτελεί κατά τη γνώμη μας ένα σημαντικό εύρημα που αναδύεται από τη δική μας έρευνα και που αξιολογείται θετικά από τους συμμετέχοντες, καθώς από τις απαντήσεις τους συσχετίστηκε με το σεβασμό στη πολιτισμική διαφορετικότητα και πιθανόν αποτελεί και ένα σημείο που χρήζει περισσότερης διερεύνησης από νέες μελέτες σε δομή ημιαυτόνομης διαμονής. Αντίθετα στην έρευνα της Καστρουνή (2022) τα ευρήματα αναφέρουν την εκτίμηση των συμμετεχόντων για ανάγκη συνύπαρξης με άτομα ίδιας εθνικότητας και με το ίδιο πολιτισμικό υπόβαθρο λόγω κοινών εμπειριών και γλώσσας επικοινωνίας ως την ικανή συνθήκη για την ανάπτυξη ασφάλειας και του ανήκειν, αλλά και τη διαδικασία

θετικής προσαρμογής τους. Βέλτιστη δυνατή συνθήκη χαρακτηρίζουν τα εποπτευόμενα διαμερίσματα ημιαυτόνομης διαμονής (SIL) και στην Ταϊφάκου (2023), εντούτοις, επισημαίνονται συγκρούσεις μεταξύ των εφήβων αα συγκατοίκων.

Η γλώσσα επικοινωνίας επιπλέον παρουσιάζεται στη βιβλιογραφική ανασκόπηση (Farmakorouli et al., 2017) ως εμπόδιο και δυσκολία στην επικοινωνία κυρίως λόγω της έλλειψης διερμηνέων στις δομές. Αντίθετα στη δική μας έρευνα στη θεματική αυτή που εξετάζει τη γλώσσα ως μέσο επικοινωνίας και συνύπαρξης ατόμων διαφορετικών γλωσσικών καταβολών, τα ευρήματα εμφανίζονται θετικά ως προς το βαθμό επικοινωνίας, καθώς η αγγλική γλώσσα, η νοηματική και η παρεχόμενη από το πρόγραμμα διερμηνεία, κρίθηκαν επαρκείς συνθήκες για την αποτελεσματική λειτουργία της δομής και την επικοινωνία των ωφελουμένων.

Αναφορικά με το δεύτερο άξονα που εξετάζει την προσωπική ανάπτυξη και ψυχοκοινωνική πλαισίωση των αα, αναπτύχθηκε η θεματική περιοχή της νέας ταυτότητας, η οποία περιλαμβάνει τους κωδικούς γλώσσα, σχολείο, δεξιότητες και σχέσεις. Η θεματική αυτή περιοχή πρόεκυψε από τη σημασία που απέδιδαν οι συμμετέχοντες στο ζήτημα της Ελληνικής γλώσσας, της εκπαίδευσης, των δεξιοτήτων που απεκόμισαν από το πρόγραμμα και προσέθεταν στην αναδυόμενη νέα ταυτότητα προς την ενηλικίωση τους και των σχέσεων με τους συντελεστές ως σημαντικούς άλλους.

Πιο συγκεκριμένα, σε όλο το εύρος των απαντήσεων και των πέντε συμμετεχόντων, αποδόθηκε μεγάλη αξία στη γνώση της γλώσσας ,δηλαδή την ελληνική γλώσσα, ως προαπαιτούμενο για την ορθή επικοινωνία τους και τις πιθανότητες υγιούς συναναστροφής στο κοινωνικό περιβάλλον. Αντίθετα, η έλλειψη γνώσης της γλώσσας αναφέρθηκε ως ανασταλτικός παράγοντας για την σχολική παρακολούθηση, συμμετοχή και επίδοση των συμμετεχόντων, ενώ τονίστηκε ιδιαίτερος από όλους η άμεση σύνδεση μεταξύ σχολικής παρακολούθησης και αίσθησης κανονικότητας και καθημερινότητας, αλλά και η σύνδεση της με την επαγγελματική αποκατάσταση. Επιπλέον, στην έλλειψη γνώσης της γλώσσας αποδόθηκε και το έλλειμμα κοινωνικοποίησης στο σχολείο με μαθητές της χώρας υποδοχής. Μάλιστα, η εκμάθηση των ελληνικών ως προσφερόμενη υπηρεσία εντός του προγράμματος αξιολογήθηκε ως ιδιαίτερος σημαντική από όλους τους συμμετέχοντες. Αντίθετα, ως ιδιαίτερος αρνητική η έλλειψη δομών στις σχολικές μονάδες φοίτησής τους. Ειδικά

για την καλύτερη προσαρμογή στην ελληνική εκπαίδευση των αα έχουν θεσμοθετηθεί όπως είδαμε στο θεωρητικό μέρος οι ΔΥΕΠ (Δομές υποδοχής και εκπαίδευσης προσφύγων) που λειτουργούν με βάση τις αρχές Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης και ειδικότερα για τη διδασκαλία και εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας οι ΖΕΠ (Ζώνες εκπαιδευτικής προτεραιότητας). Ωστόσο, από τη δική μας έρευνα δεν προκύπτει ανταπόκριση των προδιαγραφών αυτών από τις διαθέσιμες σχολικές μονάδες που οι συμμετέχοντες παρακολουθούσαν. Συμπεραίνεται οπότε ότι τόσο οι ΔΥΕΠ, όσο και οι ΖΕΠ δεν αποτελούν υπαρκτές, προσφερόμενες υπηρεσίες σε όλες τις σχολικές μονάδες, με αποτέλεσμα να παρεμποδίζεται η σχολική παρακολούθηση και να δυσχεραίνεται η κοινωνικοποίηση των αα με τη σχολική κοινότητα. Εξάλλου, όπως έχει επισημανθεί και από τη βιβλιογραφία (Δημουλάς, Παπαδοπούλου 2004), για την επιτυχή ένταξη του αα στο κοινωνικό περιβάλλον σημαντική είναι η ικανότητα να αλληλεπιδρά με το νέο περιβάλλον και να συμβιώνει με τα ήδη υπάρχοντα μέλη με έναν αρμονικό τρόπο. Έχοντας βιώσει, ήδη, μία σειρά από απώλειες όπως αυτήν της ταυτότητας του και την αίσθηση του ανήκειν στο δικό του πλέγμα συνηθειών και εθίμων, είναι καθοριστικό να αναπτύξει μία νέα ταυτότητα που θα του επιτρέψει την ομαλή κοινωνικοποίησή του και θα τον οδηγήσει μακριά από προβληματικές συμπεριφορές. Η προσφορά δομών εκμάθησης της χώρας υποδοχής (Sorgen, 2015), αλλά και η εφαρμογή μεταναστευτικών πολιτικών και εφαρμογών όπως η προσφορά δομών και προγραμμάτων ανάπτυξης δεξιοτήτων, δια βίου μάθησης και επαγγελματικής κατάρτισης (Morice, 2007) αποτελούν επιμέρους θεμελιώδεις διαστάσεις της κοινωνικής ενσωμάτωσης. Ωστόσο, και στην βιβλιογραφία αναφέρονται πολλαπλά προβλήματα που σχετίζονται με τις εφαρμογές τις εκπαιδευτικής πολιτικής για τους πρόσφυγες, καθώς παρότι η σχολική παρακολούθηση αποτελεί παράγοντα σταθεροποίησης και κανονικότητας στη ζωή των αα συνδέθηκε με προβληματικούς ενδογενείς και εξωγενείς του συστήματος αιτίες μη παρακολούθησης (IRC, 2021). Ελλείψεις που σχετίζονται με τον εμβολιασμό, κατάλληλες υπουργικές αποφάσεις, μέσων μεταφοράς, νόμιμων εγγράφων, συνεχείς αλλαγές εκπαιδευτικών, έλλειμμα στην επιμόρφωση τους, μη ύπαρξη τμημάτων ΖΕΠ, αλλά και προγραμμάτων ΔΥΕΠ συμφωνούν και με τα ευρήματα της δικής μας έρευνας. Η ρευστότητα των συνθηκών ζωής που περιέγραψαν οι συμμετέχοντες της δικής μας έρευνας σχετικά με την ενήλικη ζωή τους, αλλά και τα προβλήματα που αντιμετώπισαν με τη γλώσσα μέσα στο εκπαιδευτικό σύστημα, υπογραμμίζουν την αδυναμία μη παρακολούθησης του

σχολείου όπως περιγράφηκε και στο Μάνεσης (2020) για τις εκπαιδευτικές ανάγκες ανήλικων προσφύγων.

Στην έρευνα της Καστρουνή (2022) μόνο το 50% των συμμετεχόντων, δηλαδή έξι στους δώδεκα κατάφεραν να συνάψουν σχέσεις με έλληνες μαθητές λόγω του επαρκούς επιπέδου των ελληνικών. Η σύνδεση της γλώσσας με την επιτυχή σχολική παρακολούθηση, αλλά και με τη θετική προσαρμογή στη χώρα υποδοχής διαπιστώθηκε θετικά και στην έρευνα της Καστρουνή (2022). Εξάλλου, σύμφωνα με τον οδηγό PROUD(2021), η σχολική παρακολούθηση ενός αα αποτελεί καθοριστικό παράγοντα όχι μόνο για την γνωστική ανάπτυξη του, αλλά αποτελεί και σημαντικό μέρος της κοινωνικής ενσωμάτωσης του. Επιπλέον, ενδυναμώνει την ανθεκτικότητα του, καθώς του δημιουργεί απόσπαση από ψυχικά επιβαρυντικές αναμνήσεις και ανησυχίες. Η θετική στάση που αποτυπώνεται στα ευρήματα της έρευνας μας είναι σύμφωνη και με τα ευρήματα της Καστρουνή (2022) όπου σε δείγμα 12 συμμετεχόντων, ωφελουμένων ημιαυτόνομης διαμονής η εκπαίδευση και το σχολείο αποτελούν σημαντικές πηγές υποστήριξης, μέσο εξέλιξης, απόκτησης εφοδίων, αλλά και μέσο ενίσχυσης της αυτοπεποίθησης. Προς αυτήν την κατεύθυνση, όπως και στην έρευνα μας, συνάδουν και τα ευρήματα των Tachtler και συνεργατών (2020) σε έρευνα που διεξήχθη στην Αυστρία όπου επιβεβαιώνεται ο σημαντικός ρόλος του σχολείου και της εκπαίδευσης ως παράγοντας που συνδέει την παραμονή και την προσαρμογή των αα στη χώρα υποδοχής. Αλλά και στην έρευνα των Hopkins & Hill (2010) που έλαβε χώρα στη Σκωτία αντλήθηκαν θετικά ευρήματα σχετικά με την επιθυμία, αλλά και την απόδοση μεγάλης αξίας στη σχολική συμμετοχή, καθώς αξιολογήθηκε ως εφόδιο για ένα καλύτερο μέλλον. Άλλωστε όπως επιβεβαιώνεται και από τη βιβλιογραφία, η εκμάθηση της γλώσσας υποδοχής, όπως και η σχολική παρακολούθηση, όταν λαμβάνουν χώρα μέσα σε ένα ασφαλές περιβάλλον αποτελούν παράγοντες καθοριστικής σημασίας για το μέλλον των εφήβων (Carlson et al., 2017, Hopkins & Hill, 2010, Tachtler et al., 2020). Ομοίως, τη σύνδεση αυτή αναδεικνύουν στη μελέτη τους στην Ολλανδία και οι Van Es και συνεργάτες (2019) κατά την οποία οι αα αξιολογούσαν θετικά το σχολείο λόγω της δυνατότητας εκμάθησης της γλώσσας υποδοχής. Αντιστοίχως, και οι Nho και συνεργάτες (2018) βρήκαν θετική σχέση ανάμεσα στο επίπεδο κατάκτησης της γλώσσας της χώρας υποδοχής, στην περίπτωση τους τα Κορεάτικα, με την ακαδημαϊκή εξέλιξη και κοινωνική δικτύωση μέσα στο σχολείο.

Η θετική αξιολόγηση που απέδωσαν όλοι οι συμμετέχοντες στην έρευνα μας, αναφορικά με την κατάκτηση δεξιοτήτων αυτοεξυπηρέτησης, διαχείρισης της διαβίωσης, όπως η μαγειρική, ο εφοδιασμός με καταναλωτικά είδη, αναφέρεται και στη βιβλιογραφία (Proud, 2021) ως δεξιότητες που οδηγούν όχι μόνο στην αυτονομία, αλλά και στην αλληλεπίδραση των συγκάτοικων αα και στην προαγωγή συνεργασίας και κατανόησης. Η διαδικασία της μαγειρικής ενός γεύματος και το μοίρασμα του, προσφέρει μία ευκαιρία για συζήτηση και ανταλλαγή πολιτισμικών πληροφοριών και ιδεών. Η επιδιόρθωση ενός αντικειμένου, όπως για παράδειγμα, η αντικατάσταση ενός λαμπτήρα, η επαναρρύθμιση του ασύρματου δικτύου, η ενασχόληση με την κηπουρική, το βάνιμο του σπιτιού λειτουργούν, ως ευκαιρίες συνεργασίας μεταξύ των αα σε ένα εποπτευόμενο διαμέρισμα και ως εκ τούτου προάγουν την επικοινωνία και την αρμονική συνύπαρξη. Η εκπαιδευτική αξία των δεξιοτήτων υπήρξε ένα σημαντικό εύρημα στην ερευνά μας ως στοιχείο του βαθμού αυτονομίας που επιτυγχάνεται στα πλαίσια της ημιαυτόνομης διαμονής και μετασχηματίζει σταδιακά τον αα σε ανεξάρτητο ενήλικο. Στην έρευνα μας αποδείχτηκε ότι οι συμμετέχοντες όχι μόνο αξιολογούν θετικά τις δεξιότητες που λαμβάνουν στο πρόγραμμα, αλλά και τις αξιοποιούν στην ενήλικη ζωή τους. Προς την ίδια κατεύθυνση δείχνει και η έρευνα των Hopkins και Hill (2010) στη Σκωτία μέσω συνεντεύξεων σε 31 αα και σε 70 εργαζόμενους σε δομές φιλοξενίας αναφορικά με την αξία της δυνατότητας των δεξιοτήτων, δηλαδή της αυτοφροντίδας και της αυτοεξυπηρέτησης. Η κατάκτηση των δεξιοτήτων στο πλαίσιο της ημιαυτόνομης διαμονής είναι σύμφωνη και με την αρχή της συμμετοχής του νομοθετικού πλαισίου (ΔΣΔΠ,1989), που εξετάστηκε στη βιβλιογραφική ανασκόπηση και αποτελεί βασική προϋπόθεση για την αποτελεσματική φροντίδα του αα καθώς τον εμπλέκει σε όλες τις διαδικασίες που τον αφορούν και προάγει την αυτενέργεια.

Ο επόμενος κωδικός της θεματικής περιοχής προσωπική ανάπτυξη και ψυχοκοινωνική πλαισίωση είναι η σύναψη σχέσεων με τους συντελεστές του προγράμματος της ημιαυτόνομης διαμονής στα εποπτευόμενα διαμερίσματα. Για τη σχέση αυτή τα ευρήματα της έρευνας μας υπήρξαν θετικά αναδεικνύοντας τη δυναμική που αναπτύσσεται μέσα από την αλληλεπίδραση των αα με τους συντελεστές και τον αντίκτυπο αυτής στην ανάπτυξη ταυτότητας τους, καθώς αναγνωρίζουν στο πρόσωπο των συντελεστών τους σημαντικούς άλλους της ζωής

τους στη χώρα υποδοχής. Από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων αξιολογήθηκε ως ιδιαίτερος υποστηρικτική η ενεργός εμπλοκή των συντελεστών σε όλη τη διάρκεια του προγράμματος τονίζοντας το επίπεδο ενσυναίσθησης, ενεργητικής ακρόασης, αποτελεσματικότητας στις διαδικασίες ενημέρωσης νομικών θεμάτων, καθοδήγησης, υποστήριξης, αντιπροσώπευσης, συνοδείας, διαχείρισης κρίσεων συγκατοίκησης. Αντίθετα, στην έρευνα των Van Es και συνεργατών (2019) τα ευρήματα αναφέρουν δυσκολίες στη σύναψη σχέσεων με τους συντελεστές φροντίδας στη δομή, κυρίως λόγω της έλλειψης ειλικρινούς κατανόησης και αδυναμίας επικοινωνίας. Ωστόσο, όμοια με τα αποτελέσματα της δικής μας έρευνας είναι τα αποτελέσματα της μελέτης των Johansen και Studsrod (2019) σε 12 αα ηλικίας 15 έως 20 ετών στη Νορβηγία όπου διαπίστωσαν ότι οι αα αναζητούσαν την υποστήριξη και ενεργή βοήθεια των συντελεστών φροντίδας τους, εφόσον αυτοί λειτουργούν ως οι σημαντικοί άλλοι γι αυτούς. Ειδικότερα, όπως αναφέρεται και στη βιβλιογραφία το προσωπικό των δομών, όπως και οι εκπαιδευτικοί αποτελούν πηγή υποστήριξης, έμπνευσης και προτύπων για τους αα καθώς οι στενές διαπροσωπικές σχέσεις που αναπτύσσουν, η ενθάρρυνση στην εκπαιδευτική διαδικασία και στη στοχοθέτηση, η προτροπή για συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων εναρμονίζονται με την αρχή για το βέλτιστο συμφέρον, αλλά και την αρχή συμμετοχής, όπως ορίζεται και από το νομοθετικό πλαίσιο (ΔΣΔΠ,1989). Ειδικά για το ρόλο των προτύπων στη βιβλιογραφία υπογραμμίζεται πόσο δύσκολο εγχείρημα αποτελεί για τους αα η σύναψη νέων σχέσεων και η καλλιέργεια υποστηρικτικών κοινωνικών δικτύων, καθώς στερούνται φυσικών φροντιστών και άρα γονικών προτύπων καθοδήγησης, όπως επισημαίνει ο Chase (2013) και αναφέρεται στους Jensen et al., (2014). Την εκδήλωση ενδιαφέροντος, ευγένειας, κοινωνικών δεξιοτήτων και ενεργητικής ακρόασης ως σημαντικά χαρακτηριστικά του προσωπικού δομής για τη σύναψη αποτελεσματικών σχέσεων με τους αα, ανέδειξε και η έρευνα των Carlson και συνεργάτες (2012), χαρακτηριστικά που συνάδουν με αυτά που ανέδειξε και η δική μας έρευνα. Ομοίως, και στην έρευνα των Mishra και συνεργατών (2020 α) διακριβώθηκε η θετική σχέση μεταξύ υποστηρικτικού προσωπικού δομής με την αναπτυξιακή διαδικασία των αα μέσω της απόκτησης νέων δεξιοτήτων, της ενθάρρυνσης για εμπλοκή σε δημιουργικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες, αλλά και υποστήριξης κοινωνικών δικτύων. Παρομοίως, και τα αποτελέσματα των Bjerneld και συνεργατών (2018) κατέδειξαν τη θετική σχέση που υπάρχει μεταξύ του ενθαρρυντικού προσωπικού δομής που ασκεί ενεργητική ακρόαση, καθοδήγηση και εκδήλωση ενδιαφέροντος με

τους αα και την ανάπτυξη ειλικρινούς και υγιούς σύνδεσης. Αλλά και στην Καστρουνή (2022) αξιολογείται ως σημαντική η σχέση των συντελεστών με τους αα μεταξύ των προσφερομένων υπηρεσιών της δομής ημιαυτόνομης διαμονής στη Θεσσαλονίκη και μία από τις οποίες αποτέλεσε κίνητρο για την αναζήτηση της μεταφοράς τους σε αυτήν από άλλα κέντρα φιλοξενίας, καθώς η καθοδήγηση και εξατομικευμένη φροντίδα που παρέχονται από το εξειδικευμένο προσωπικό σε αυτές, λειτουργεί ευεργετικά για την κάλυψη των αναγκών τους σε αυτή τη φάση της ανάπτυξης τους και εξυπηρετεί το βέλτιστο συμφέρον του αα σύμφωνα και με το νομοθετικό πλαίσιο (ΔΣΔΠ,1989). Παράλληλα, οι αρμοδιότητες και οι σχέσεις που αναπτύχθηκαν, όπως περιγράφηκαν από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων στην έρευνα μας, είναι ευθυγραμμισμένες και με το πλαίσιο που περιγράφεται για το καθεστώς της επιτροπείας, η οποία όπως είδαμε στο θεωρητικό μέρος της εργασίας, ασκείται τελικά από τους συντελεστές των ΜΚΟ που αναλαμβάνουν το έργο φροντίδας των αα στα εποπτευόμενα διαμερίσματα και όχι από σωματείο και συμβούλιο επιτρόπων του ΕΚΚΑ. Στην περιγραφή αυτών των καθηκόντων αναδεικνύεται μεταξύ άλλων η σημασία σύναψης φιλικής σχέσης και ασφαλούς σύνδεσης του επιτρόπου με τον αα προκειμένου να αισθάνεται ελεύθερος να εκφράζει προβληματισμούς, ανασφάλειες, απορίες, αλλά και πεποιθήσεις, απόψεις, προτάσεις. Συνεπώς, γίνεται και από τα συγκεκριμένα ευρήματα της έρευνας μας αντιληπτό, ότι η διαδικασία της κοινωνικής ενσωμάτωσης καθίσταται δυνατή όταν συνδέεται με κοινωνικές αξίες και δεσμούς (Schnapper, 2008,. Παπαδοπούλου 2012) και βιώνεται με όρους αλληλεγγύης, αμοιβαιότητας, αποδοχής, συναίνεσης και συμβίωσης (Scheff, 2007). Μέσα στο πλαίσιο μίας δομής όπως τα εποπτευόμενα διαμερίσματα ημιαυτόνομης διαμονής, δημιουργούνται οι κατάλληλες συνθήκες αλληλεπίδρασης με μέλη της κοινότητας και καλλιεργούνται αλλαγές στη ζωή και τη συμπεριφορά των νεοεισερχόμενων προσφύγων (Μπάγκαβος & Κουραχάνης 2022) μετασχηματίζοντας τους από παθητικούς δέκτες σε ενεργούς συμμετέχοντες για την κοινωνική ενσωμάτωση τους. Σε αντίθεση με τη βιβλιογραφία, όπου αναφέρεται η τάση για περιθωριοποίηση και «γκετοποίηση» (Eisnecker & Schlacht, 2016) δηλαδή κοινωνικοποίηση και επικοινωνία μόνο με ομοεθνείς στην οποία καταλήγουν οι αα προκειμένου να διαχειριστούν προβλήματα που τους απασχολούν στα εποπτευόμενα διαμερίσματα, οι συμμετέχοντες αα της ερευνάς μας, ενεργοποιούνταν πολιτισμικά μέσα από επισκέψεις σε μουσεία, εκδρομές, εκδηλώσεις και αλληλεπιδρούσαν

κοινωνικά τόσο με τους συγκατοίκους, όσο και με τους συντελεστές δρώντας και αποκτώντας επιρροή σε διαδικασίες που τους αφορούσαν (Heckman, 2015).

Ο 3^{ος} άξονας της έρευνας μας εξέταζε ερωτήματα γύρω από την ολοκλήρωση του προγράμματος και ως εκ τούτου την αποχώρηση των αα με τη συμπλήρωση του 18^{ου} έτους και την κοινωνική τους ενσωμάτωση. Κατά την ανάλυση των απαντήσεων αναπτύχθηκε η θεματική περιοχή της νέας απώλειας που ενσωματώνει τους κωδικούς αποχώρηση, αποξένωση και χαμένη προοπτική.

Οι αα στην πορεία τους μέχρι την χώρα της υποδοχής έχουν υποστεί μία σειρά από καθοριστικές απώλειες, όπως αναπτύχθηκε και στη βιβλιογραφική ανασκόπηση και σχετίζονται με τους λόγους φυγής τους από τη χώρα προέλευσης (Πανταζής, 2015). Παράλληλα με τα τραύματα αυτών των απωλειών βιώνουν και μία σειρά άλλων ταλαιπωριών στη μεταμεταναστευτική περίοδο της ζωής τους (Bora, 2010). Πολύ συχνά, εκτός από το να καταλήγουν απομονωμένοι από την κοινότητα σε κέντρα φιλοξενίας αποκόπτονται και από οικεία σε αυτούς πρόσωπα και βιώνουν αισθήματα μοναξιάς, απόγνωσης και απαισιοδοξίας (Δημουλάς, Παπαδοπούλου, 2004). Από τα ευρήματα της δικής μας έρευνας αναδύθηκε μία θεματική περιοχή που σχετίζεται με την επαναφορά αυτών των συναισθημάτων, αλλά και την πρόκληση μίας νέας απώλειας με την ολοκλήρωση του προγράμματος και την αναγκαστική αποχώρηση τους από αυτό. Το εύρημα αυτό συνάδει και με την έρευνα της Farmakoroulou και συνεργάτες (2017) σχετικά με την πρόκληση απώλειας και αρνητικών συναισθημάτων, όπως αβεβαιότητα για το μέλλον με τη μετακίνηση των αα από τα διαμερίσματα κατά την ενηλικίωση τους, καθώς βιώνουν έναν εκ νέου αποχωρισμό από τα υπάρχοντα πρόσωπα της δομής που διαμένουν. Ομοίως, και στην ερευνά μας, από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων αναδύθηκε η πρόκληση μίας νέας απώλειας που σχετίζεται με τις σχέσεις που ανέπτυξαν τόσο με τους συνομήλικους συγκατοίκους του προγράμματος, όσο και με τους συντελεστές με τους οποίους είχαν συνδεθεί, καθώς η εφαρμογή του προγράμματος δεν προβλέπει ένα ικανό χρονικό διάστημα μετάβασης από τη φάση της εποπτευόμενης διαμονής στην φάση της αυτόνομης διαβίωσης. Αισθήματα αποξένωσης και μοναξιάς διαδέχτηκαν το «οικογενειακό» κλίμα, αλλά και την αίσθηση του ανήκειν που είχαν καταφέρει να οικοδομηθούν εντός της δομής του προγράμματος και η εκ νέου απώλεια ήρθε να προστεθεί στις απώλειες που είχαν μέχρι πριν το πρόγραμμα βιωθεί από τους αα. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί ότι η ερευνητική μας ανασκόπηση ανέδειξε

την νέα έρευνα που διεξήχθη για λογαριασμό της ΕΓΠΑΑ, σε συνεργασία με τις ΜΚΟ Solidarity Now στην Ελλάδα, Sticting Nidos στην Ολλανδία και Fundacion Ceraim στην Ισπανία (Roadmap to Adulthood, 2023).. Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας αυτής που ως στόχο είχε τη μελέτη και διερεύνηση της αποκατάστασης και κοινωνικής ενσωμάτωσης, κατά τη φάση ολοκλήρωσης και ενηλικίωσης των πρώην ωφελούμενων ημιαυτόνομης διαμονής αναδύθηκαν στοιχεία που συνάδουν σε μεγάλο βαθμό με τη δική μας έρευνα και αναδεικνύουν τη συγκεκριμένη ψυχοκοινωνική διάσταση. Ειδικότερα, εκτός από τις περικοπές και ελλείψεις που καταγράφονται, χάνουν την πρόσβαση σε υπηρεσίες ψυχολογικής υποστήριξης, που έχουν ανάγκη ως υποκείμενα φέροντα τραύματα. Ως εκ τούτου, η διάσταση της νέας απώλειας αναδύεται ως ένας επιπλέον επιβαρυντικός παράγοντας στην ήδη βεβαρημένη ψυχοσυναισθηματική κατάσταση των πρώην αα. Γνωρίζουμε ήδη από τη βιβλιογραφία ότι το σύνολο των απωλειών που έχει βιώσει ο μετανάστης ή πρόσφυγας, όπως απώλεια γλώσσας και πολιτισμού, κοινωνικού στάτους, συγγενικού και κοινωνικού δικτύου, διαταράσσουν την ψυχική του κατάσταση και αρκετές φορές εκδηλώνονται με ψυχικές και συμπεριφορικές διαταραχές (Σαραντίδης, 2008). Συνεπώς, το βίωμα μίας ακόμη απώλειας μετά από μία περίοδο σταθερότητας, ασφάλειας και υποστήριξης σε κοινωνικοοικονομικό, αλλά και ψυχοσυναισθηματικό επίπεδο που προσέφερε το πρόγραμμα, δύναται να πυροδοτήσει περαιτέρω διαταραχές.

Πέρα από την απώλεια των σχέσεων, το εκ νέου αίσθημα της ανασφάλειας ενισχύεται με την απότομη απώλεια των προσφερομένων παροχών, καθώς με την ενηλικίωση τους μέσα σε ένα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα θα πρέπει να αναζητήσουν άμεσα χώρο διαμονής και εργασίας, αλλά χωρίς την υποστήριξη των υπηρεσιών του προγράμματος. Το εύρημα αυτό συμφωνεί και με τα ευρήματα των ΜΚΟ Solidarity, Sticting Nidos και Fundacion Ceraim (Roadmap to Adulthood, 2023), όπου οι συμμετέχοντες δήλωσαν ότι οι περιορισμένοι πόροι, το σύντομο διάστημα προετοιμασίας, αναζήτησης και διαπραγμάτευσης με τους ιδιοκτήτες κατοικιών, αλλά και η πιθανότητα να μεταφερθούν σε κάποιο ανοικτού τύπου camp, δύνανται να τους οδηγήσουν και στην αστεγία. Κατά συνέπεια, διαπιστώνεται ότι έρχονται αντιμέτωποι με τα ίδια προβλήματα που είχαν πριν την ένταξη τους στο πρόγραμμα. Αναφορικά με το βαθμό ετοιμότητας τους ως προς τις δεξιότητες που απέκτησαν εντός του προγράμματος, οι συμμετέχοντες της ερευνάς μας απάντησαν σημαντικά

ικανοποιημένοι από το επίπεδο κατάκτησης και αξιοποίησης τους μετά το πρόγραμμα, όπου οι συνθήκες εργασίας και στέγασης το επέτρεπαν, σε αντίθεση με απαντήσεις των συμμετεχόντων της έρευνας Roadmap to Adulthood (2023), οι οποίοι ανέφεραν ότι ο βαθμός ετοιμότητας τους αναφορικά με δεξιότητες καθημερινότητας, όπως καθαριότητα, προμήθεια αγαθών, μαγειρική ήταν αρκετά χαμηλός για το επίπεδο ευθυνών που καλούνταν να αναλάβουν ως ενήλικες χωρίς όμως να διευκρινίζεται εάν ήταν ωφελούμενοι SIL ή ξενώνα .

Στο αίσθημα της ανασφάλειας οδηγούνται και από την έλλειψη θετικής προοπτικής που συσχετίζεται με το νομικό καθεστώς τους και το γνωστικό τους έλλειμμα λόγω των δυσλειτουργιών του εκπαιδευτικού συστήματος σε σχέση με τη γλώσσα. Από την έρευνα μας αναδείχθηκε το πρόβλημα με την αναμονή έκβασης αιτήματος ασύλου και της ακόλουθης τακτοποίησης νομικών εγγράφων, η οποία σε κάποιες περιπτώσεις καθυστερεί τόσο πολύ που διαβιών παράνομα στη χώρα με τον κίνδυνο να συλληφθούν από τις αρχές και να απελαθούν, ματαιώνοντας με αυτό τον τρόπο την υποστήριξη που δέχθηκαν από το πρόγραμμα της ημιαυτόνομης διαμονής. Η διαδικασία αναμονής ασύλου και τα καταστροφικά της αποτελέσματα για την εξέλιξη και τη ψυχοσυναισθηματική κατάσταση των πρώην αα έχει επισημανθεί και από τα ευρήματα της έρευνας της Καστρουνή (2022), καθώς αναφέρεται ότι η πολύμηνη διαδικασία της αναμονής ασύλου είναι μία συνθήκη που προκαλεί άγχος και ανασφάλεια στους αα, αλλά και καθοριστική για την μετέπειτα πορεία τους, διότι από αυτήν κρίνεται η παραμονή στη χώρα υποδοχής ή η αναγκαστική απέλαση τους ή η παράνομη μετακίνηση προς τρίτη χώρα ή η παράνομη παραμονή τους. Ομοίως, έχει επισημανθεί και από την βιβλιογραφία, καθώς οι αα βιώνουν στην πλειοψηφία τους αισθήματα φόβου και αβεβαιότητας σχετικά με το νομικό καθεστώς τους και άγχος και απόγνωση για πιθανή απέλαση τους (Ehnholt et al., 2018). Το ζήτημα της παράνομης διαμονής και μετακίνησης τίγεται και από τους Digidiki και Bhabha (2018) καθώς οι γραφειοκρατικές καθυστερήσεις για την άδεια ασύλου οδηγούν τους πρώην αα να αναζητήσουν ένα καλύτερο περιβάλλον διαμονής για μία ακόμη φορά με τη βοήθεια διακινητών διακινδυνεύοντας να υποστούν κακοποίηση και εκμετάλλευση. Παρόμοια τα ευρήματα και της έρευνας των Thomessen και συνεργατών (2017) κατά την οποία αποδείχτηκε ότι η διαδικασία ασύλου δυσχέρανε την ψυχοσυναισθηματική κατάσταση των αα, ενώ τους αφαιρεί τη δυνατότητα μίας θετικής προοπτικής, όπως ακριβώς αναδείχθηκε και στη δική μας έρευνα. Στην

έλλειψη προοπτικής εντάσσονται και το γνωστικό έλλειμμα που αισθάνονται οι αα που δεν κατόρθωσαν να ολοκληρώσουν την εκμάθηση της γλώσσας και να αποκτήσουν σχολικό απολυτήριο. Παρά τη μεγάλη σημασία που αποδίδουν στην εκπαίδευση και τη θετική στάση που υιοθετούν απέναντι στη σχολική παρακολούθηση, όπως αποδείχτηκε στην έρευνα μας, ελάχιστο ποσοστό των αα καταφέρνει την ολοκλήρωσή τους. Παρόμοια, και στην έρευνα της Καστρουνή (2022), ενώ αναδεικνύεται η σημαντικότητα της συμμετοχής στην εκπαιδευτική διαδικασία ως μέσο εξέλιξης και εφόδιο τόσο για την ενίσχυση της αυτοπεποίθησης, όσο και επαγγελματικής αποκατάστασης. Ομοίως, και στην έρευνα των Tachtler και συνεργατών (2020) στην Αυστρία, όπου η καλή σχολική επίδοση συνδέθηκε με την προσαρμογή και παραμονή στη χώρα υποδοχής. Αλλά και στην έρευνα των ΜΚΟ Solidarity, Sticting Nidos και Fundacion Ceraim (2023) αναδείχτηκε το πρόβλημα που συνδέεται με το καθεστώς ασύλου και παραμονής στη χώρα, αλλά και η απόσυρση από τη σχολική παρακολούθηση που απορρέει τόσο από την απόρριψη ασυλίας, όσο και από την μετακίνηση στέγασης μακριά από τις σχολικές μονάδες παρακολούθησης. Αλλά και οι Δημητροπούλου και Παπαγεωργίου (2008) υπογραμμίζουν την κατάρτιση ως αναγκαία συνθήκη για την εύρεση νόμιμης εργασίας. Εντούτοις, με την αδυναμία φοίτησης των αα σε Επαγγελματικά Λύκεια και Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης Δ.ΥΠ.Α λόγω εκπαιδευτικών δυσλειτουργιών ή κωλύματος εγγραφών, όπως διαφάνηκε και από τη δική μας έρευνα, η νόμιμη εργασία είναι περιορισμένου εύρους και πιθανά να οδηγήσει σε παραβατικότητα όπως προβλέπει το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (Turning 18, EC, 2023).

Και ενώ στη βιβλιογραφία τονίστηκε ότι η κοινωνική ενσωμάτωση είναι ένα πολυδιάστατο φαινόμενο που δεν εξαρτάται μόνο από την παραχώρηση άδειας παραμονής στη χώρα υποδοχής (Kamali, 1999) εντούτοις διαπιστώνεται από τις έρευνες ότι είναι μία αναγκαία συνθήκη για την απρόσκοπτη πορεία προς αυτήν. Διότι, όπως επισημαίνουν οι Μπάγκαβος και Κουραχάνης (2022) οι διαδικασίες κοινωνικής ενσωμάτωσης επηρεάζονται και από παραμέτρους που σχετίζονται άρρηκτα με το νομικό καθεστώς τους, διαφορετικά ο νεαρός ενήλικος πρόσφυγας θα απολέσει οποιοδήποτε όφελος απεκόμισε από το πρόγραμμα, όπως αποδείχτηκε και στην ερευνά μας, αλλά και θα εισέρθει ξανά σε μία περίοδο αβεβαιότητας και ανασφάλειας.

Καταλήγοντας, ερευνητικό ενδιαφέρον θα παρουσίαζε η πραγματοποίηση μελλοντικών ποσοτικών ερευνών που θα συγκέντρωναν μεγαλύτερο δείγμα συμμετεχόντων και κατά συνέπεια θα εξέταζαν την πιθανότητα να συναχθούν πιο γενικευμένα συμπεράσματα αναφορικά με τα ερευνητικά ερωτήματα της δικής μας έρευνας.

Ειδικότερα μία αναδύομενη διάσταση που συζητήθηκε στην ενότητα της συζήτησης των αποτελεσμάτων της έρευνας σχετίζεται με την αλληλεπίδραση ετερόκλητων, εφηβικών προσωπικοτήτων διαφορετικού πολιτισμικού υπόβαθρου και η συγκατοίκηση τους μέσα σε ένα πλαίσιο ημιαυτόνομης διαμονής, τι συγκρούσεις και προβλήματα μπορεί αυτή να προκαλεί, αλλά και ποιοι είναι οι τρόποι διαχείρισης τους, αποτελεί ένα ερευνητικό πεδίο που θα μπορούσε να διερευνηθεί εκτενεστέρα από μία ποιοτική μελέτη και θα μπορούσε να οδηγήσει σε μεγαλύτερη βελτίωση το πρόγραμμα ημιαυτόνομης διαμονής.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Ανδρουτσοπούλου, Α. (2014). *Κριτήρια ποιότητας για την ποιοτική έρευνα: Ένα παράδειγμα*. Κείμενο εργασίας του «Λόγω Ψυχής» -Ινστιτούτο Εκπαίδευσης και Έρευνας στη Συστημική Ψυχοθεραπεία.

Αραπάκος, Λ. (2016, 7 Απριλίου). *Η Ψυχική Υγεία των Ασυνόδευτων παιδιών*. ΣΟΨΥ Πάτρας. <https://sopsipatron.gr/unaccompanied-minors/>.

ΑΡΣΙΣ. (2023). Δελτίο Τύπου 19-6-2023. <https://arsis.gr/deltio-typou-131-asynodeyta-paidia-filo/>.

Bora, Z.M. (2010). *Η Εκπαίδευση των ανήλικων και ασυνόδευτων ανήλικων προσφύγων στην Ελλάδα*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης. <http://ikee.lib.auth.gr/record/126520/files/GRI-2011-6676.pdf>

Δημητροπούλου, Γ., & Παπαγεωργίου, Ι. (2008). *Ασυνόδευτοι ανήλικοι αιτούντες άσυλο στην Ελλάδα. Μελέτη σχετικά με την αντιμετώπιση από την πολιτεία των αλλοδαπών ασυνόδευτων ανηλίκων που ζητούν άσυλο στην Ελλάδα*. Γραφείο της Έπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες στην Ελλάδα. <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=48f5a21e2>

Δημουλάς, Κ., & Παπαδοπούλου, Δ. (επιμ.), (2004). *Έρευνα για τις μορφές κοινωνικής ένταξης των οικονομικών μεταναστών στην Περιφέρεια Αττικής 2003-2004*. Αθήνα: ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.

Διεθνές Παρατηρητήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. (2016). *Γιατί με κρατάτε εδώ; Ασυνόδευτα Παιδιά υπό κράτηση στην Ελλάδα*. <https://www.hrw.org/el/report/2016/09/10/293673>

Διεθνής Αμνηστία. (2016). *Έκθεση: Παγιδευμένη στην Ελλάδα. Μια προσφυγική κρίση που θα μπορούσε να αποφευχθεί*. https://www.amnesty.gr/sites/default/files/pagideymenoi_stin_ellada_-_ekthesi_diethnis_ammistia_aprilios_2016_0.pdf

Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (ΔΣΔΠ). <https://www.unicef.org/child-rights-convention/convention-text>

ΕΓΠΑΑ. (2022). *Απολογισμός Δράσεων 2022*. Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου. <https://migration.gov.gr/wp-content/uploads/2023/02/%CE%91%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B>

[3%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82-%CE%94%CF%81%CE%AC%CF%83%CE%B5%CF%89%CE%BD-2022.pdf](#)

Θεοδωράκης, Π. (2008). *Ψυχική Υγεία σε ένα μεταβαλλόμενο κόσμο: Η επίδραση της κουλτούρας και διαφορετικότητας*. Αθήνα: ΒΑΒΕΛ, Κέντρο Ημέρας για την ψυχική υγεία των μεταναστών.

Τσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας. Εφαρμογές στη Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: ΣΕΑΒ.

Καραδήμα, Σ., Παπαντωνίου, Ε., & Χρυσομάλλης, Χ. (2019). *Trafficking and Smuggling. Από τον Ορισμό στην Πράξη*. Αθήνα: ΚΕΛΠΝΟ, Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης. https://eody.gov.gr/wp-content/uploads/2019/12/Trafficking_and_smuggling.pdf

Καστρουνή, Ε. (2022). *Ασυνόδευτοι έφηβοι ανήλικοι σε διαμερίσματα ημιαυτόνομης διαβίωσης στη Θεσσαλονίκη: Βιώματα, Δυσκολίες, ανάγκες και αποθέματα κατά τη μετα-μεταναστευτική περίοδο*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ψυχολογίας. <http://ikee.lib.auth.gr/record/339417/files/?ln=el>.

Μάνεσης, Ν. (2020). *Εκπαιδευτικές Ανάγκες Ανήλικων Προσφύγων*. Αθήνα: Κοινωνικό Πολυκέντρο. ΑΔΕΔΥ.

Μπαγκαβός, Χ., & Παπαδοπούλου, Δ. (2006). *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*. Αθήνα: Gutenberg.

Μπαγκαβός, Χ., & Κουραχάνης, Ν. (2022). *Ζητήματα εργασιακής ενσωμάτωσης των Προσφύγων στην Ελλάδα: Εμπειρική Διερεύνηση και Κοινωνικές Πολιτικές*. Αθήνα: Τόπος.

Πανταζής, Β. (2015). *Αντιρατσιστική Εκπαίδευση*. Αθήνα: ΣΕΑΒ.

Σαράντου, Ε., & Θεοδωροπούλου, Α. (2019). *Παιδιά Έρμια: Αποκλεισμός και Εκμετάλλευση των Ασυνόδευτων Ανηλίκων στην Ελλάδα: Εθνική Μελέτη*. Αθήνα: Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ.

Σαραντίδης, Δ. (2008). *Μετανάστευση και Ψυχική Υγεία*. Αθήνα: ΒΑΒΕΛ, Κέντρο Ημέρας για την ψυχική υγεία των μεταναστών.

Σεφερίδης, Η. (2010). *Πολιτικές και Ευρωπαϊκά Προγράμματα για τη Νόμιμη Μετανάστευση και την Κοινωνική Ενσωμάτωση- Η αναπτυξιακή διάσταση*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Τμήμα Διεθνών Ευρωπαϊκών Σπουδών. <https://dspace.lib.uom.gr/handle/2159/23171>

Σπυροπούλου, Α.-Μ. (2016). *Ασυνόδευτοι Ανήλικοι ως Πρόσφυγες και Μετανάστες*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Συμεού, Λ. (2007). Εγκυρότητα και Αξιοπιστία στην εκπαιδευτική ποιοτική έρευνα: Παρουσίαση αιτιολόγηση και πράξη. Πρακτικά 5^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Παιδαγωγικής Εταιρίας Ελλάδα «25 χρόνια Παιδαγωγικής Εταιρίας Ελλάδας», 2, 333-339. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Συνήγορος του Πολίτη. (2018). Εθνικός Μηχανισμός Πρόληψης των Βασανιστηρίων και της Κακομεταχείρισης. Ετήσια Έκθεση.

<https://old.synigoros.gr/resources/e8nikos-mhxanismos-prolhyhs-twn-vasanisthriwn--ths-kakometaxeirishs---ethsia-eidikh-ek8esh-opcat-2018.pdf>

Ταιφάκου, Χ-Σ. (2023). *Κοινωνικοπολιτικές πρακτικές ασυνόδευτων ανηλίκων στην Ελλάδα*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

<http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&lang=el&pid=iid:22347>

Χασάνδρα, Μ., & Γούδας, Μ. (2004). *Κριτήρια εγκυρότητας στην ποιοτική-ερμηνευτική έρευνα*. Επιστημονική Επετηρίδα της Ψυχολογικής Εταιρίας Βορείου Ελλάδας. Τομ. 2, σσ. 31-47.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Aida, (2019). Country Report: Greece. European Council on Refugees and Exiles.

<https://ecre.org/aida-2019-update-greece/#:~:text=Out%20of%20those%20a%20total,while%2041%25%20were%20adult%20men.>

Ager, A., & Strang, A. (2008). *Understanding intergration: A conceptual framework*. J. Refugee Stud., 21, 166. <https://academic.oup.com/jrs/article/21/2/166/1621262>

Beirens, H., Hughes, N., Hek, R., & Spicer, N. (2007). Preventing social exclusion of refugee and asylum seeking children: Building new networks. *Social Policy and Society*, 6(2), 219-229. <https://www.cambridge.org/core/journals/social-policy-and-society/article/abs/preventing-social-exclusion-of-refugee-and-asylum-seeking-children-building-new-networks/33DC4DC3034821949B34644E4385D596>

Bjerneld, M., Ismail, N., & Puthooppambil, S. J. (2018). *Experiences and reflections of Somali unaccompanied girls on their first years in Sweden: a follow-up study after two decades*. *International Journal of Migration, Health and Social Care*, 14(3), 305-317.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). *Using thematic analysis in psychology*. *Qualitative research in Psychology*, 3(2), 77-101.

- Buchanan, A., & Kallinikaki, T. (2018). *Meeting the needs of unaccompanied children in Greece*. International Social Work.
- Carlson, B. E., Cacciatore, J., & Klimek, B. (2012). *A risk and resilience perspective on unaccompanied refugee minors*. *Social work*, 57(3), 259-269.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education (6th ed)*. London and New York, NY: Routledge Falmer.
- Creswell, J.W. (2011). Η έρευνα στην εκπαίδευση: Σχεδιασμός, Διεξαγωγή και Αξιολόγηση της Ποσοτικής και Ποιοτικής έρευνας (επιμ. Τσορμπατζούδης, Χ., μτφ. Ν.Κουβαράκου). Αθήνα: Ίων.
- Digidiki, V., & Bhabha, J. (2018). *Sexual abuse and exploitation of unaccompanied migrant children in Greece: Identifying risk factors and gaps in services during the European migration crisis*. *Children and Youth Services Review*, 92, 114-121.
- EASO. (2014). EASO σχετικά με τις πρακτικές εκτίμησης της ανηλικότητας στην Ευρώπη. <https://euaa.europa.eu/sites/default/files/public/BZ0213783ELN.pdf>.
- Ehnholt, K.A., Trickey, D., Harris Hendriks, J., Chambers, H., Scott, M., & Yule, W. (2018). *Mental health of unaccompanied asylum seeking adolescents previously held in British detention centres*. *Clinical child psychology and psychiatry*, 23(2), 238-257.
- Einash, I., Homolova, A. (2021, April 21). *Nearly 17 child migrants a day vanished in Europe since 2018*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/global-development/2021/apr/21/nearly-17-child-migrants-a-day-vanished-in-europe-since-2018>
- Eisnecker, P. & Schacht, D. (2016). *Die Halfte der Gefluchteten in Deutschland fand ihre erste Stelle uber soziale Kontakte*. In: DIW Wochenbericht, s.757-764.
- Farmakopoulou, I., Triantafyllou, K., & Kolaitis, G. (2017). *Refugee children and adolescents in Greece: two case reports*. *European Journal of Psychotraumatology*. Vol 8, 1351179, Taylor & Francis.
- Giannopoulou, C., & Gill, N. (2019). *Asylum Procedures in Greece: The case of Unaccompanied Asylum Seeking Minors*. In N. Gill & A. Good (Eds), *Asylum Determination in Europe (pp.109-130)*. Palgrave Macmillan.
- Gordon, N. J., & Fleiser, W. L. (2010). *Effective interviewing and interrogation techniques*. Academic Press.
- Hartwell, C. (2011). *Former Unaccompanied refugee minors: stories of life in resettlement*. Dissertation. University of Michigan. https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/86309/cahartwe_1.pdf

- Heckmann, F. (2015). *Integration von Migranten. Einwanderung und neue Nationenbildung*. Wiesbaden: Springer VS.
- Hopkins, P., & Hill, M. (2010). *The needs and strengths of unaccompanied asylum-seeking children and young people in Scotland*. *Child & Family Social Work*, 15(4), 399-408.
- IRC. (2021). Μια ευκαιρία για ένα καλύτερο μέλλον. Πρόγραμμα υποστηριζόμενης διαβίωσης για την προστασία των ασυνόδευτων παιδιών.
https://www.rescue.org/sites/default/files/2021-11/IRC_ACFABF_UAC_GR_FINAL.pdf.
- Jensen, T. K., Skardalsmo, E. M. B., & Fjermestad, K. W. (2014). *Development of mental health problems- a follow- up study of unaccompanied refugee minors*. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, 8(1), 29.
- Johansen, K., & Studsrod, I. (2019). “*Help goes around in a circle* ”: *young unaccompanied refugees’ engagement in interpersonal relationships and its significance for resilience*. *International Journal of Migration, Health and Social Care*.
- Kameli, A. (2022). Social and Religious Inclusion: Challenges and Strategies for Africa. IN *Building Inclusive Communities*. VEM, Vol.22,78-88.
- Lewis, H., Waite, L., Dwyer, P. J., & Hodkinson, S. (2015). Precarious Lives: Refugees and Asylum Seekers’ Resistance within Unfree Labouring. *ACME: An International Journal for Critical Geographies*, 14(2), 470-478. <https://acme-journal.org/index.php/acme/article/view/1176>
- Marshall, T.H. (1950). *Citizenship and social class and other essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
[https://www.scirp.org/\(S\(lz5mqp453edsnp55rrgjt55\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=375329](https://www.scirp.org/(S(lz5mqp453edsnp55rrgjt55))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=375329)
- Mishra, D., Digidiki, V., & Winch, P. J. (2020a). *The endings of journeys: A quantitative study of how Greece’s child protection system shapes unaccompanied migrant children’s futures*. *Children and Youth Services Review*, 116, 105236.
- Morrice, L. (2007). *Lifelong learning and the social intergration of refugees in the UK: The significance of social capital*. *International Journal of Lifelong Education*, 26(2), 155-172.
- Mougne, C. (2010). *Trees only move in the wind: a study of unaccompanied Afghan children in Europe*. United Nations High Commissioner for Refugees Policy Development and Evaluation Service. Geneva.
- Moser, S. (2010). *Beteiligt sein. Partizipation aus der Sicht von Jugendlichen*. Wiesbaden: VS Verlag für Socialwissenschaften.

- Nho, C. R., Yoon, S., & Ko, J. (2018). *Voices of refugee children in Korea*. *Children and Youth Services Review*, 94, 606-616.
- Patton, M.Q. (2002). Two decades of developments in qualitative inquiry: A personal experiential perspective. *Qualitative Social Work*, 1(3), 261-283.
- Penninx, R., & Garces- Mascareñas, B. (2016). The concept of intergration as an analytical tool and as a policy concept. *Intergration processes and policies in Europe: Contexts, levels and actors*, 11-29.
- PROUD. (2021). Working in SIL: A practical guide. <https://nidosineurope.eu/projects/proud/>.
- Roadmap to Adulthood. (2023). Milestones towards a Smooth Transition into Adulthood. <https://www.coe.int/en/web/special-representative-secretary-general-migration-refugees/multilateral-project>.
- Robson, C. (2010). Η έρευνα του πραγματικού κόσμου. Ένα μέσον για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές (επιμ. Μιχαλοπούλου, Κ). Αθήνα: Gutenberg.
- Shenton, A.K. (2004). Strategies for ensuring trustworthiness in qualitative research projects. *Education for information*, 22(2), 63-75.
- Sheff, T. J. (2007). A concept of social intergration. *Philosophical Psychology*, 20(5), 579-593.
- Snapper, D. (2011). *Η Κοινωνική Ενσωμάτωση. Μια σύγχρονη προσέγγιση*. Αθήνα: Κριτική.
- Sorgen, A. (2015). *Intergration through participation: The effects of participating in an English Conversation club on refugee and asylum seeker intergration*. *Applied linguistics Review*, 6(2), 241-260. https://www.researchgate.net/publication/277973079_Integration_through_participation_on_the_effects_of_participating_in_an_english_conversation_club_on_refugee_and_asylum_seeker_integration
- Tachtler, F., Michel, T., Slovak, P., & Fitzpatrick, G. (2020). *Supporting the Supporters of Unaccompanied Migrant Youth: Designing for Social- ecological Resilience*. In *Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (pp. 1-14).
- The Press Project.(2021, April 16). Όλο και περισσότερα ασυνόδευτα ανήλικα στους δρόμους την τελευταία διετία. <https://thepressproject.gr/olo-kai-perissotera-asynodefta-anilika-stous-dromous-tin-teleftaia-dietia/>.

Thommessen, S., Corcoran, P., & Todd, B. K. (2017). *Voices rarely heard: Personal construct assessments of Sub-Saharan unaccompanied asylum-seeking and refugee youth in England*. *Children and Youth Services Review*, 81, 293-300.

Turning 18 with Confidence. (2023). A Practical Guide to the Council of Europe recommendation on Supporting Young Refugees in Transition to Adulthood. <https://www.coe.int/en/web/youth-peace-dialogue/guide-turning-18>

Townsend, M. (2016, January 30). *10.000 refugee children are missing, says Europol*. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2016/jan/30/fears-for-missing-child-refugees>

UNHCR. (2014). *Unaccompanied and Separated Asylum- Seeking and Refugee Children Turning Eighteen: What to celebrate?*. <https://rm.coe.int/16807023ba>.

Van Es, C. M., Sleijpen, M., Mooren, T., te Brake, H., Ghebreab, W., & Boelen, P. A. (2019). *Eritrean Unaccompanied Refugee Minors in Transition: A Focused Ethnography of Challenges and Needs*. *Residential Treatment for Children and Youth*, 36(2), 157-176.

Vervliet, M., Lammertyn, J., Broekaert, E., & Derluyn, I. (2014). *Longitudinal follow-up of the mental health of unaccompanied refugee minors*. *European child & adolescent psychiatry*, 23(5), 337-346.

Wiegersma, P. A., Stellinga- Boelen, A. A., & Reijneveld, S. A. (2011). *Psychosocial problems in asylum seekers' children: The parent, child, and children perspective using the strengths and difficulties questionnaire*. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 199(20), 85-90.

Willing, C. (2013). *EBOOK: introducing qualitative research in psychology*. MacGraw-hill Education (UK).

NΟΜΟΘΕΣΙΑ

Κανονισμός (ΕΕ) Αριθ. 604/2013. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A32013R0604>

Κ.Υ.Α 9889/2020. Εφημερίδα της Κυβέρνησης. (ΦΕΚ 3390/Β/13-8-2020). https://migration.gov.gr/wp-content/uploads/2020/08/%CE%A6%CE%95%CE%9A-%CE%92-3390_13.08.2020.pdf

Ν. 2101/1992: Κύρωση της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Εφημερίδα της Κυβέρνησης. (ΦΕΚ 192/Α/2-12-1992).. <https://www.e-nomothesia.gr/kat-anilikoi/nomos-2101-1992-phek-192-a-2-12-1992.html>

N.4760/2020: Ρυθμίσεις σωφρονιστικής νομοθεσίας, διατάξεις για το Ταμείο Προνοίας Απασχολουμένων στα Σώματα Ασφαλείας και λοιπές διατάξεις αρμοδιότητας Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη και Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου. Εφημερίδα της Κυβέρνησης. (ΦΕΚ 247/Α/11-12-2020). <https://www.e-nomothesia.gr/kat-astynomikos-astynomia/idrysi-leitourgia-uperesion/nomos-4760-2020-phek-247a-11-12-2020.html>

N. 4939/2022: Κύρωση Κώδικα Νομοθεσίας για την υποδοχή, τη διεθνή προστασία πολιτών τρίτων χωρών και ανιθαγενών και την προσωρινή προστασία σε περίπτωση μαζικής εισροής εκτοπισθέντων αλλοδαπών. Εφημερίδα της Κυβέρνησης. (ΦΕΚ 111/Α/10-6-2022). <https://www.e-nomothesia.gr/kat-allodapoi/nomos-4939-2022-phek-111a-10-6-2022.html>

N. 4960/2022: Εθνικό Σύστημα Επιτροπείας και Πλαίσιο Φιλοξενίας Ασυνόδευτων Ανηλίκων και άλλες διατάξεις αρμοδιότητας του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου. Εφημερίδα της Κυβέρνησης. (ΦΕΚ 145/Α/22-7-2022). <https://www.e-nomothesia.gr/kat-allodapoi/nomos-4960-2022-phek-145a-22-7-2022.html>

Οδηγία (ΕΕ) Αριθ.2004/81. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004L0081&from=FR>

ΠΔ.18/2020: Μετονομασία και σύσταση Γενικών και Ειδικών Γραμματειών στο Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου. Εφημερίδα της Κυβέρνησης. (ΦΕΚ Α/34/19-2-2020). <https://migration.gov.gr/wp-content/uploads/2020/05/%CE%A0%CE%94-18.pdf>

ΠΔ 70/2021. Εφημερίδα της Κυβέρνησης. (ΦΕΚ 161/Α/9-9-2021). https://www.kodiko.gr/nomologia/download_fek?f=fek/2021/a/fek_a_161_2021.pdf&t=03f26cd968d9b28bda5f396b17c8d905

Υ.Α. 131024/Δ1/8-8-2016: Ρυθμίσεις Ζωνών Εκπαιδευτικής Προτεραιότητας(ΖΕΠ)-Ίδρυση Τάξεων Υποδοχής ΖΕΠ, Ενισχυτικών Φροντιστηριακών Τμημάτων ΖΕΠ και Δομών Υποδοχής για την Εκπαίδευση των Προσφύγων ΖΕΠ (Δ.Υ.Ε.Π.ΖΕΠ) σε σχολικές μονάδες ΠΕ

Υ.Α. 138529/2023: Πλαίσιο Πρότυπων Κανόνων Λειτουργίας Εποπτευόμενων Διαμερισμάτων Ημιαυτόνομης Διαβίωσης Ασυνόδευτων Ανηλίκων. Εφημερίδα της Κυβέρνησης. (ΦΕΚ 1615/Β/17-3-2023). <https://www.e-nomothesia.gr/kat-anilikoi/ya-138529-2023.html>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Σκοπός της συγκεκριμένης έρευνας είναι να διερευνήσει το βίωμα πρώην ασυνόδευτων ανηλίκων ωφελούμενων του προγράμματος ημιαυτόνομης διαμονής σε εποπτευόμενα διαμερίσματα στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Κοινωνικές Διακρίσεις, Μετανάστευση και Ιδιότητα του Πολίτη» του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Η συνέντευξη θα διαρκέσει περίπου 30- 40 λεπτά της ώρας. Τα δεδομένα που θα προκύψουν, θα χρησιμοποιηθούν ΜΟΝΟΝ προκειμένου να ανασυρθούν ευρήματα σχετικά με το υπό διερεύνηση φαινόμενο και ΜΟΝΟΝ από τον ερευνητή. Επιπλέον, ο ερευνητής σας διαβεβαιώνει ότι, δε θα χρησιμοποιηθούν ή δημοσιευτούν προσωπικά σας στοιχεία, όπως όνομα και επίθετο. Τα εν λόγω στοιχεία ζητούνται μόνον για λόγους προσφώνησης κατά τη διάρκεια της συνέντευξης. Αντί ονομάτων, στην μεταγραφή του προφορικού κειμένου σε γραπτό θα χρησιμοποιηθούν αρχικά αντί ονομάτων. Επίσης, ο ερευνητής επιφυλάσσετε ότι θα προσκομίσει αντίγραφο των ευρημάτων και της διπλωματικής εργασίας, εάν αυτό του ζητηθεί από τον συνεντευξιζόμενο. Τέλος, διατηρείτε το δικαίωμα υπαναχώρησης από τη συνέντευξη και λήψης των μέχρι εκείνη τη στιγμή δεδομένων, σε περίπτωση που το επιθυμείτε.

Έχω την συγκατάθεσή σας;

Οδηγός ημι- δομημένης συνέντευξης

1. Προσαρμογή και Ασφάλεια

- Πως σου φαίνεται το διαμέρισμα σου;
- Έχεις ζήσει ξανά σε σπίτι χωρίς ενήλικες; Σε έχει δυσκολέψει αυτό;
- Πως σου φαίνεται η περιοχή που βρίσκεται το διαμέρισμα;
- Νοιώθεις ασφάλεια και φιλοξενία;
- Η συγκατοίκηση με άτομα διαφορετικής εθνικότητας σε δυσκόλεψε;
- Πως είναι η επαφή σου με τους άλλους ενοίκους της πολυκατοικίας;
- Συγκριτικά με την προηγούμενη δομή που έμενες πως σου φαίνεται και ποιες είναι οι βασικές διαφορές

2. Προσωπική ανάπτυξη και Ψυχοκοινωνική πλαισίωση

- Πηγες στο σχολείο; Περιέγραψε μου την εμπειρία σου από το Εκπαιδευτικό σύστημα.
- Πως είναι η σχέση σου με την ομάδα υποστήριξης;

- Καλύπτονται επαρκώς οι ανάγκες σου; Αν όχι, που υπάρχει έλλειμμα;
- Τι γνώμη έχεις για το οικονομικό βοήθημα; Δυσκολεύτηκες να διαχειριστείς τα χρήματα; Το ποσό είναι ικανοποιητικό;
- Ποιες δεξιότητες αποκόμισες από το πρόγραμμα; Υπάρχει κάτι που θα ήθελες να μάθεις και θεωρείς σημαντικό;
- Ποια θεωρείς την πιο δύσκολη στιγμή της διαβίωσής σου στο πρόγραμμα;
- Ποια θεωρείς την πιο ευχάριστη στιγμή της διαβίωσής σου στο πρόγραμμα;

3. Ολοκλήρωση και Κοινωνική Ενσωμάτωση

- Στόχοι που έθεσες για το μέλλον πριν ενταχθείς στο SIL παραμένουν ίδιοι όταν ολοκλήρωσες από αυτό;
- Τι κέρδισες από το πρόγραμμα;
- Ο χρόνος που παρέμεινες αρκούσε να ολοκληρώσεις τους στόχους που είχες θέσει;
- Σου ήταν δύσκολο να αποχωριστείς το πρόγραμμα όταν ενηλικιώθηκες;
- Τι σε αγχώνει/προβληματίζει μετά το πρόγραμμα;
- Όταν αντιμετωπίζεις μια δυσκολία σε ποιους απευθύνεσαι; Έχεις φίλους και ανθρώπους που μπορείς να επικοινωνήσεις όταν έχεις ανάγκη;
- Τι πιστεύεις ότι χρειάζεται το πρόγραμμα για να βελτιωθεί;